

**ROČENKA
ŠTÁTNEHO ARCHÍVU
V BRATISLAVE**

POBOČKA ŠAĽA

Zodpovedný redaktor:
Veronika Nováková

Redaktori:
Margita Gálová
Štefan Gaučík

**ARCHIVUM SALA
ARCHÍVNA ROČENKA II.**

© Štátny archív v Bratislave, pobočka Šaľa

Šaľa
2005

Na úvod

V poradí druhá ročenka Štátneho archívu v Bratislave, pobočky v Šali svojím obsahom napĺňa programovú skladbu zakotvenú v úvode prvej ročenky. *Archivum Sala – Ročenka II.* podáva stručnú správu o činnosti archívu v Šali za rok 2004. Po správe nasledujú príspevky v podobe štúdií, ktoré odzneli na medzinárodnej konferencii Právo a bezprávie vo svetle archívnych dokumentov. Konferenciu organizoval archív v spolupráci so Spoločnosťou Petra Pázmánya v Šali, za podpory Ministerstva kultúry SR, Nadácie Illyés v Budapešti ako aj miestnych samospráv. V ročenke sú publikované tri pramene viažuce sa k téme konferencie a dve recenzie odborných publikácií, ktoré boli vydané v Maďarsku. Recenzované diela ako zdroje nových informácií budú dozaista slúžiť mnohým slovenským bádateľom a môžu byť prínosom pre spracovanie dejín Slovenska.

Pracovníkov archívu v Šali pri príprave tejto ročenky motivovala skutočnosť, že prvá ročenka z roku 2004 sa stretla s veľkým záujmom. Stala sa užitočnou príručkou pre mnohých regionálnych historikov, učiteľov a pre všetkých, ktorí majú záujem o minulosť regiónu, či činnosť nášho archívu. Sme presvedčení, že publikovanie prameňov regionálneho charakteru i keď zatiaľ len vo veľmi zúženej forme, má veľký význam. V našej druhej ročenke sme pramene, ktoré boli napísané pôvodne v latinčine alebo maďarčine, voľne, významovo preložili, aby sme dali možnosť tým, ktorí tieto jazyky neovládajú, prípadne im robí problém prečítať paleograficky náročný text. Publikovaním týchto prameňov chceme pomôcť aj učiteľom dejepisu, aby mohli spestriť vyučovanie dejepisu. Myslíme si, že zdánlivo „suchá správa“ o našej činnosti prispeje k získaniu prehľadu o archívoch, ktoré sa na Slovensku veľmi pomaly dostávajú do povedomia. Dúfame, že vydaním tejto ročenky môžeme prispieť k tomu, aby si archívy vydobyli pozíciu, ktorá by im mala patriť v spoločnosti. Práve správa o činnosti z roku 2004 dosvedčuje, že pracovníci nášho archívu museli zvládnuť vyše stopercentný nárast správnej agendy a pritom plniť tradičné úlohy v oblasti sprístupňovania, ochrany a využívania archívnych fondov.

Ročenka, ktorú vážený čitateľ drží v rukách, vznikla vďaka pracovnej zanietenosti archivárov šalianskeho archívu, ale aj všetkým kolegom, ktorí pripravili svoj príspevok z konferencie do našej ročenky. Naša vďaka patrí aj kolegyni Júlii Hautovej, ktorá obe ročenky jazykovo upravila. Vydanie tejto ročenky sa finančne zabezpečilo výlučne z prostriedkov nášho zriaďovateľa, Ministerstva vnútra SR, Sekcie verejnej správy. Nášmu zriaďovateľovi ďakujeme za umožnenie tejto formy zviditeľnenia odbornej činnosti štátnych archívov na Slovensku. Veríme, že *Archivum Sala – Ročenka II.* bude mať onedlho pokračovanie, a že sa nám podarí založiť tradíciu vydávania archívnych ročeniek na Slovensku, tak ako je to zvykom aj v iných krajinách.

Veronika Nováková
riaditeľka

Správa o činnosti Štátneho archívu v Bratislave, pobočka Šaľa za rok 2004

Rok 2004 z hľadiska činnosti Štátneho archívu v Šali môžeme charakterizovať ako obdobie zvýšenej aktivity v oblasti kultúrno-osvetovej činnosti. V priebehu roku 2004 pracovníci archívu sa zúčastnili na viacerých projektoch a úspešne reprezentovali prácu slovenských archivárov nielen doma, ale aj v zahraničí.

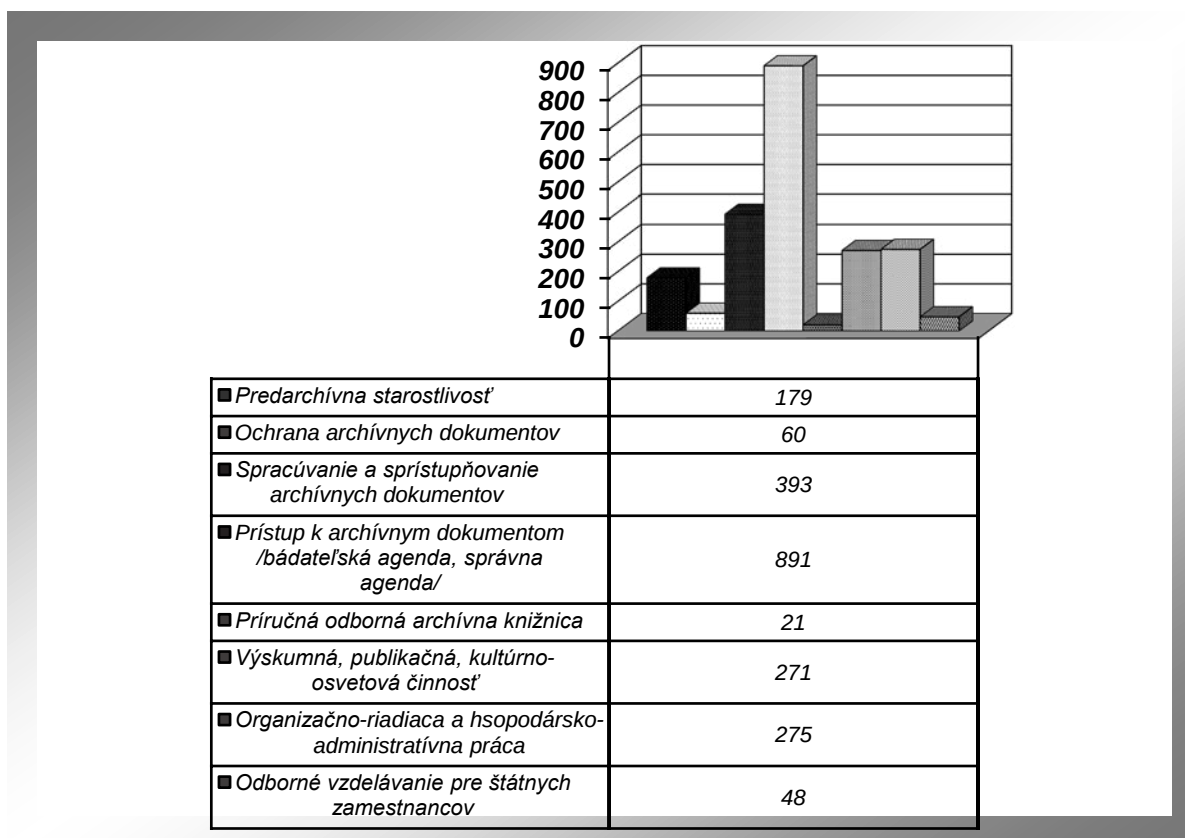
V roku 2004 v skladbe odborných zamestnancov nedošlo k žiadnej zmene, archív pracoval s desiatimi odbornými pracovníkmi, z ktorých deväť osôb je zaradených medzi zamestnancov vykonávajúcich štátnu službu a jedna pracovníčka je zaradená do verejnej služby. Vzhľadom na úlohy, ktoré archív vykonáva na území troch súčasných okresov Dunajská Streda, Galanta a Šaľa, uvedený stav pracovníkov sa už dlhšiu dobu javí ako nedostatočný. Zlepšenie možno očakávať len vtedy, pokiaľ dôjde k zvýšeniu počtu pracovníkov v súlade s realizáciou uznesenia vlády č. 1201 z roku 2003 ku koncepcii rozvoja štátnych archívov zriadených Ministerstvom vnútra Slovenskej republiky.

Najväčšie problémy pre archív aj v roku 2004 spôsobil nedostatok vyhovujúcich úložných priestorov. Čiastočné zlepšenie podmienok úschovy dokumentov sa dosiahlo na detašovanom pracovisku v Lúči na Ostrove, kde v roku 2004 sa podarilo zrekonštruovať elektrické vedenie. V skladoch ako aj kancelárii, ktorá slúži aj ako bádateľňa, bolo namontované nové osvetlenie, čo zlepšilo podmienky bádania ako aj spracovania a vyhľadávania archívnych dokumentov. V druhom polroku rozbegli aj sanačné práce na sídelnom objekte v Šali, kde vzhľadom na mimoriadne vysokú, miestami až 98 % vlhkosť dokumenty boli ustavične ohrozené. V priebehu mesiaca september-október sa podarilo odrezaním všetkých múrov v západnom a južnom krídle ako aj odstránením navlhnutých omietok vytvoriť podmienky na vysušenie múrov. Po získaní finančných prostriedkov vo výške 2 miliónov korún, vďaka podpredsedovi vlády Pálovi Csákymu, bola vypísaná a následne realizovaná verejná súťaž na dodanie rekonštrukčných prác v druhej etape, ktorých celková hodnota sa odhaduje na 30 miliónov korún.

Napriek problémom s úložnými priestormi archív v Šali v roku 2004 prevzal 192 bm dokumentov, ktoré pochádzajú z časového rozpätia 1921–2003. Prírastky po roku 1950 sme preberali len v prípade zániku pôvodcu bez právneho nástupcu. U pôvodcov sa nachádza ešte viac ako 2000 bm materiálu, ktorý čaká na prevzatie. Archív v roku 2004 v súlade so zákonom SNR č. 395/2002 o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov vykonával činnosti v predarchívnej oblasti, v oblasti spracúvania a sprístupňovania archívnych fondov, využívania archívnych dokumentov. Pracovníci archívu sa venovali aj vedecko-publikačnej a kultúrno-osvetovej práci, ochrane archívnych dokumentov a odbornej knižníckej práci, ako aj organizačnej, riadiacej a hospodárskej činnosti.

V roku 2004 pre pracovníkov štátneho archívu bolo k dispozícii 2520 pracovných dní. Na dovolenky, práceneschopnosť a pre iné prekážky v práci bolo čerpaných 382 dní, teda odborným činnostiam sa pracovníci archívu venovali 2138 dní.

Využívanie pracovných dní na jednotlivé činnosti

Predarchívna starostlivosť

V roku 2004 došlo k nárastu práce v oblasti predarchívnej starostlivosti, čo súviselo s uplatňovaním archívneho zákona a najmä povinnosťami správcov registratúr predložiť archívu registratúrne poriadky a plány na schválenie. V jeseni 2004 sme vypracovali vzorový registratúrny poriadok a plán pre malé firmy, a vzorový registratúrny plán pre školy. Tieto materiály sme poskytovali pôvodcom v našej spádovej oblasti, aby sme im pomohli pri splnení zákonom stanovených povinností. V roku 2004 bolo do nášho archívu predložených 86 registratúrnych poriadkov a plánov, po vykonaní určitých úprav bolo 78 aj schválených. Od pôvodcov sme dostali 38 návrhov na vyradenie záznamov. Z nich 35 sme schválili, ostatné návrhy sme vrátili na prepracovanie, keďže nespĺňali zákonom stanovené náležitosti. Metodickú a inštruktážnu činnosť formou osobnej konzultácie nášho archívu v oblasti predarchívnej starostlivosti využilo 87 pôvodcov. Najväčšie školiace aktivity z oblasti správy registratúry boli uskutočnené v spolupráci s regionálnymi samosprávnymi vzdelávacími strediskami v Nitre, v Rovinke, v Trnave a v spolupráci s akadémiami vzdelávania v spádovej oblasti archívu. Pre lepšie a efektívnejšie usmerňovanie správy registratúr u pôvodcov, patriacich do našej kompetencie, by sme potrebovali vlastnú konferenčnú miestnosť, kde by sme vedeli podať informácie pre viac subjektov a mohli by sme organizovať školenia vo vlastnej réžii.

Na práce vykonané v oblasti predarchívnej starostlivosti bolo v roku 2004 čerpaných 179 dní. Medzi tieto odborné práce zaraďujeme okrem už spomínaných prác v oblasti inštruktážnej činnosti a posudzovania registratúrnych poriadkov a plánov vedenie, evidenciu pôvodcov registratúr, schvaľovanie vyradovacieho konania, výkon štátneho odborného dozoru v oblasti správy registratúry, ako aj preberanie archívnych dokumentov, vedenie evidencie archívneho dedičstva SR a vedenie spisov o fonde. V rámci predarchívnej starostlivosti bol v roku 2004 uskutočnený výber z dokumentov navrhnutých na vyradenie na Okresnej prokuratúre v Galante a v Dunajskej Strede. Medzi dokumentmi, ktoré sme po výbere prevzali sa nachádza veľa spisov, týkajúcich sa porušovania ľudských práv po roku 1968. V roku 2004 sme získali darom dva menšie osobné fondy – od rodiny Czako zo Šale a fond Ladislava Paxyho, farára v Kostolnej pri Dunaji.

Koncom roka 2004 Štátny archív v Šali evidoval 645 archívnych fondov a zbierok s celkovým rozsahom 4624 bm.

Spracovanie a sprístupnenie archívnych fondov

Medzi základné úlohy nášho archívu aj v roku 2004 patrilo spracovanie a sprístupňovanie archívnych fondov. Na tieto práce bolo čerpaných len 393 dní, keďže sme museli uprednostniť správnu agendu a vybavovanie požiadaviek občanov a bádateľov. V roku 2004 sa pristúpilo k spracovaniu niektorých, zatiaľ nespracovaných fondov, predovšetkým obvodných notárskych úradov z okresu Dunajská Streda, no našou hlavnou prioritou bolo pokračovanie a dokončenie už rozpracovaných archívnych fondov.

Zoznam vyhotovených pomôcok za rok 2004

Okresný výbor Komunistickej strany Slovenska v Šali (1958), Register k zápisniciam pléna
Okresný výbor Komunistickej strany Slovenska v Galante (1964), Register k zápisniciam pléna
Okresný úrad v Šamoríne (1927), Inventár administratívnych písomností
Okresný úrad v Šali (1923–1938), Inventár, I–IV. zväzok
Notársky úrad v Šamoríne (1902–1934), Inventár, I. zväzok
Gymnázium v Šali (1930–1992), Inventár
Hlavnoslužbový úrad v Šamoríne (1939–1945), Inventár
Okresný súd v Šali (1939–1945), Register O–Ž

V roku 2004 boli rozpracované alebo sa začalo so spracovaním niektorých fondov, ktoré formou združeného inventára budú sprístupnené v roku 2005–2006, týka sa to najmä nasledovných fondov:

Obvodný notársky úrad Veľké Dvorníky
Obvodný notársky úrad Veľké Blahovo
Obvodný notársky úrad Trstená na Ostrove
Obvodný notársky úrad Dolný Bar
Obvodný notársky úrad Baloň
Obvodný notársky úrad Kostolná Gala

Sprístupňovanie archívnych fondov v roku 2004 sa uskutočnilo v programe Bach, až na fondy, kde sa dokončovali. Aj tieto práce boli vyhotovené pomocou PC v programe Excell (registre k zápisniciam OV KSS) a Word (okresný súd). Všetky naše archívne pomôcky vyhotovené v roku 2004 bude možné sprístupniť aj cez webovú stránku ministerstva vnútra.

Využívanie archívnych dokumentov

Využívanie archívnych dokumentov v roku 2004 patrilo medzi činnosti, ktoré si vyžadovali najviac pracovného času, až 891 dní. Počet vybavených žiadostí vzťahujúcich sa na správnu agendu v roku 2004 bol 1414, pričom v nich boli obsiahnuté požiadavky na vyhľadávanie 2095 spisov. Nárast správnej agendy oproti roku 2003 bol vyšší ako 100 %. Na základe správnych žiadostí sme vydali 5051 odpisov, výpisov, potvrdení a kópií archívnych dokumentov. V rámci využívania archívnych dokumentov vykazujeme aj práce bádateľne a vyhľadávanie pre bádateľské účely. Celkový počet bádateľských návštev dosiahol 158. Medzi najčastejšie oblasti bádania v našom archíve patria regionálne dejiny, za nimi nasledujú dejiny školstva, genealógia osobností, dejiny umenia a architektúry, dejiny správy, dejiny národnostnej politiky a národnostných menšín, menej frekventované sú dejiny hospodárstva, vedy a techniky, pomocných vied historických, dejín literatúry, jazyka a knihovníctva, dejín masmédií a cirkevné dejiny. Z hľadiska využívania archívnych fondov naďalej medzi najvyužívanejšie patria fondy národných výborov z časového rozpätia 1945–1990. Počet vyhotovených kópií z archívnych dokumentov pre správne, bádateľské ako aj pre účely rôznych kultúrnych podujatí, najmä výstav a výstaviek, ale aj pre zbierku súčasnej dokumentácie xeroxovaním za rok 2004 dosiahol 10.281 listov.

Vedecká, publikačná a kultúrno-osvetová práca

V úvode našej správy sme už uviedli, že Štátny archív v Šali dosiahol v roku 2004 výrazné úspechy v oblasti vedecko-publikačnej a kultúrno-osvetovej práce. Darila sa nám spolupráca najmä so zahraničnými archívmi a vedeckými inštitúciami ako aj so občianskymi združeniami a samosprávnymi orgánmi na Slovensku. Za výrazný úspech archívu považujeme vydanie našej prvej ročenky *Archivum Sala* v dvojязыčnej mutácii ako aj prezentáciu archívu ako vedeckej dielne usporiadanúv Oblastnou komisiou Maďarskej akadémie vied vo Vespríme dňa 15. októbra 2004. V júni 2004 sa v priestoroch Štátneho archívu v Šali uskutočnil krst monografie o Šali, na vydaní ktorej spolupracovali Hildegarda Pokreis, Margita Gálová a Veronika Nováková. Publikácia sa stretla nielen veľkým záujmom a keďže prináša množstvo doteraz neznámych dokumentov, prispela k zviditeľneniu práce archivárov. S veľkým úspechom sa stretol aj *Deň otvorených dverí*, ktorý sme zorganizovali 25. septembra 2004. V rámci neho náš archív navštívilo 78 ľudí, ktorí prejavili veľký záujem o našu prácu. Možnosť vyskúšať písanie husím brokom, ako aj vyhotoviť voskovú pečať zaujala rovnako mladšiu ako staršiu generáciu návštevníkov. Pri tejto príležitosti sme pripravili skladačku so základnými údajmi o archíve a z dejín sídelného objektu, renesančného kaštieľa v Šali. V roku 2004 k nám viackrát zavítali aj predstavitelia médií – televízie, rozhlasu a tlače – v súvislosti s odborným podujatiami, ktoré sme organizovali. Najmä regionálne vysielanie STV prejavilo záujem o našu prácu. Pozornosti médií sa tešila aj medzinárodná konferencia a výstava *Právo a bezprávie v archívnych dokumentoch*, ktorú otvoril podpredseda vlády SR Pál Csáky. Výstavu, ktorá bola zahájená v deň konania

konferencie, otvoril László A. Nagy, predseda parlamentného výboru pre ľudské práva a etnické menšiny. Naše výstavy v roku 2004 navštívilo 1271 záujemcov. Konferenciu a výstavu sme uskutočnili v spolupráci so Spoločnosťou Petra Pázmánya v Šali. Finančnú podporu pre tento projekt sme získali z Ministerstva kultúry SR a od Nadácie Illyés v Budapešti. Akcia sa uskutočnila aj vďaka podpore samosprávnych orgánom, najmä mesta Šaľa a obci Tešedíkovo, Domu kultúry v Šali ako aj našim sponzorom fy. Zilizi Imre Tešedíkovo a Parter Šaľa.

Na výstave okrem dokumentov z našich fondov sme vystavili aj originály a kópie dokumentov zo Slovenského národného archívu v Bratislave, Štátneho archívu v Bratislave a v Nitre, ako aj dokumenty pochádzajúce zo zbierky p. Ing. Tibor Kornfelda z Dunajskej Stredy. Muzeálne predmety sme zapožičali z Vlastivedného múzea v Hlohovci a od Krúžku archeológov v Šali. Všetkým, ktorí nám pomohli k úspešnej organizácii konferencie a výstavy patrí naša vďaka.

Na pozvanie Oblastnej komisie Maďarskej akadémie vied vo Vespríme, v jej reprezentačných priestoroch v hradnom areáli vo Vespríme, sme dňa 15. októbra 2004 pripravili prezentáciu našej práce formou prednášok. Konferenciu otvoril predseda akadémie Ernő Mészáros. Príspevky (*Archívy na Slovensku a dejiny štátneho archívu v Šali, Možnosti bádania a bádateľská agenda za ostatné roky, Kultúrno-osvetová činnosť archívu od roku 1995, Nové trendy spracovania, sprístupňovania archívnych fondov*) pripravili Veronika Nováková, Hildegarda Pokreis, Margita Gálová a Štefan Gaučík. O činnosti archívu bude uverejnená štúdia v zborníku oblastnej komisie v roku 2005. Na požiadanie Vesprímskeho župného archívu v jeho priestoroch sme inštalovali výstavu pod názvom *Z činnosti Štátneho archívu v Šali*, ktorú otvoril 15. októbra riaditeľ župného archívu László Madarász. Prepravu výstavných panelov, ako aj našich pracovníkov na podujatie, sme zabezpečili v spolupráci obecnou samosprávou v Tešedíkove. Za uznanie práce archívu považujeme aj odborné ocenenie, cenu Gyulu Paulera (riaditeľ Maďarského krajinského archívu v rokoch 1874–1903) udelenú riaditeľke archívu ministrom kultúry Maďarskej republiky, ktorá jej bola odovzdaná na slávnostnom zhromaždení vyznamenaných v rezorte kultúry v Budapešti, dňa 20. augusta 2004.

Medzi naše úspešné podujatia v roku radíme aj regionálny seminár k 175. výročiu vysvätenia rímsko-katolíckeho kostola v Šali, ktorú sme organizovali dňa 23. apríla 2004 v spolupráci so Spoločnosťou Petra Pázmánya, Mestského úradu v Šali a Farského úradu v Šali. Zúčastnilo sa ho 35 záujemcov. K podujatiu sme pripravili aj výstavku z najzaujímavejších dokumentov, týkajúcich sa stavieb kostolov v Šali, Tešedíkove a v Kráľovom Brode. Na toto podujatie sme pripravili aj osobitnú skladačku so stručnými dejinami, spracovanými na základe archívnych dokumentov nachádzajúcich sa v Slovenskom národnom archíve v Bratislave, v Štátnom archíve v Nitre a v našom archíve.

V roku 2004 vyšla tlačou aj monografia o Hrubej Borši, na ktorej sa riaditeľka archívu spolupodieľala ako spoluzostavovateľka a autorka. V rámci spolupráce so samosprávnymi inštitúciami sme zapožičali časť našej predchádzajúcej výstavy (*Migrácia*) do Veľkého Blahova, a poskytli sme metodickú pomoc pre samosprávu v Trnenci nad Váhom pri organizovaní ich prvých obecných dní a vysvätenia obecných symbolov.

Na práce vykazované v tejto kapitole sme čerpali 271 dní, čo predstavuje len zlomok času venovaného tejto činnosti. Táto činnosť vyžaduje aj osobnú zanosť a samozrejme prácu vo voľnom čase.

Samostatné publikácie, štúdie, články, správy, ktorých autormi boli pracovníci archívu

Archivum Sala, Ročenka I.

Šaľa (monografia)¹

Vybrané dokumenty k dejinám živnostenských spoločenstiev (1924–1938)²

Hospodárske organizácie maďarskej menšiny (1918–1938)³

Nostrifikácia a usporiadanie finančných otázok vo svetle československo-maďarských hospodárskych rokovaní (1920–1930)⁴

Úverová politika Bratislavskej I. sporivej banky a mestá (1919–1929)⁵

Regionálne obchodné banky v Matúšovej zemi (1867–1950)⁶

Konferencia slovenských archívárov v Trenčíne⁷

Maďarské múzejníctvo na Slovensku⁸

K dejinám sporiteľne v Šahách⁹

Tvorivý génus Sándor Winter¹⁰

Dejiny Hrubej Borše od prvej písomnej správy do roku 1867¹¹

Matúšova zem, dejiny miest a obcí od prvej písomnej správ do roku 1526¹²

Dejiny cechov na Matúšovej zemi¹³

Boj proti Turkom a obdobie protihabsburských povstaní¹⁴

Päťdesiat rokov štátnych archívov na Slovensku¹⁵

Heslár pre okresy Dunajská Streda, Galanta, Šaľa¹⁶

Dejiny okresu Šaľa pre mládež, archívne dokumenty k regionálnym dejinám¹⁷

Dejiny školstva v Matúšovej zemi¹⁸

Začiatky priemyselnej výroby¹⁹

¹ NOVÁKOVÁ, V.: Šaľa v období rokov 1002–1526, s. 13–25, Šaľa od roku 1526 po revolúciu v roku 1848, s. 26–88, Čítanka s. 213–269, POKREIS, H.: Šalianske školy, s. 156–183, GÁLOVÁ, M.: Osobnosti, s. 193–212.

² GAUČÍK, Š.: Vybrané dokumenty k dejinám živnostenských spoločenstiev. Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2005, č. 1, s. 149–180.

³ GAUČÍK, Š.: Hospodárske organizácie maďarskej menšiny (1918–1938). Korall, 2004, č. 18, s. 48–64.

⁴ GAUČÍK, Š.: Nostrifikácia a usporiadanie finančných otázok vo svetle československo-maďarských hospodárskych rokovaní (1920–1930). In: Tanulmányok Szlovákia gazdaságtörténetéhez, Komárom 2004, s. 41–70.

⁵ GAUČÍK, Š.: Úverová politika Bratislavskej I. sporivej banky a mestá (1919–1929). Limes, 2004, č. 4, s. 59–82.

⁶ GAUČÍK, Š.: Regionálne obchodné banky v Matúšovej zemi (1867–1950). (Rukopis pre zborník Matúšova zem II.)

⁷ GAUČÍK, Š.: Konferencia slovenských archívárov v Trenčíne. Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2004, č. 3, s. 169–172.

⁸ GAUČÍK, Š.: Maďarské múzejníctvo na Slovensku. Történeti Muzeológiai Szemle, 2004, č. 4, s. 255–265.

⁹ GAUČÍK, Š.: K dejinám sporiteľne v Šahách. Honti Lapok, 2004, č. 8, s. 8. (I. časť), 2004, č. 9, s. 8. (II. časť)

¹⁰ GAUČÍK, Š.: Tvorivý génus Sándor Winter. Gömörország, 2004, č. 4, s. 66–67.

¹¹ NOVÁKOVÁ, V.: Dejiny Hrubej Borše od prvej písomnej správy do roku 1867. Hrubá Borša 2004, s. 13–45, Osobnosti s. 121–127.

¹² NOVÁKOVÁ, V.: Matúšova zem, dejiny miest a obcí od prvej písomnej správy do roku 1526. (Rukopis pre zborník Matúšova zem II.)

¹³ NOVÁKOVÁ, V.: Dejiny cechov na Matúšovej zemi. (Rukopis pre zborník Matúšova zem II.)

¹⁴ NOVÁKOVÁ, V.: Boj proti Turkom a obdobie protihabsburských povstaní. (Rukopis pre zborník Matúšova zem II.)

¹⁵ NOVÁKOVÁ, V.: Päťdesiat rokov štátnych archívov na Slovensku. In: 50 rokov Slovenského národného archívu, Bratislava 2005, s. 54–60.

¹⁶ Heslár pre okresy Dunajská Streda, Galanta, Šaľa, pre Lexikón obcí SR.

¹⁷ NOVÁKOVÁ, V.: Dejiny okresu Šaľa pre mládež, archívne dokumenty k regionálnym dejinám. (Rukopis)

¹⁸ POKREIS, H.: Dejiny školstva v Matúšovej zemi. (Rukopis pre zborník Matúšova zem II.)

Židovské školy v Matúšovej zemi²⁰

Vznik a vývoj židovských svetských ľudových škôl na južnom Slovensku²¹

Die Archive in der Slowakei²²

Ochrana archívnych dokumentov a technické vybavenie archívu

V rámci prác venovaných ochrane archívnych dokumentov sme uskutočnili najmä premiestňovanie archívnych fondov z dôvodu prípravy budovy na rekonštrukciu. Pravidelne sme sledovali relatívnu vlhkosť a teplotu v skladových priestoroch. Výrazné zlepšenie týchto hodnôt vykazuje zrekonštruovaná časť sídelného objektu v Šali. V skladových priestoroch v Lúči na Ostrove po namontovaní akumulčných kachiel v roku 2003 došlo taktiež k zlepšeniu klimatických podmienok pre uloženie archívnych dokumentov. Keďže archív nedisponuje pracovníkom-reštaurátorom, špeciálne práce v tejto oblasti sa nevykonávajú, len na silne poškodených dokumentoch vykonávame nevyhnutné zásahy, najmä zlepenie odtrhnutých častí. Veľkým problémom zostáva zastavenie degradácie papiera používaného od druhej polovice 19. storočia. Najmä zápisnice samosprávnych orgánov z 19.–20. storočia a spisy z toho istého obdobia vykazujú silné poškodenia. Tento problém vyžaduje komplexné riešenie v blízkej budúcnosti.

Odborné knihovnícke práce

Na správu odbornej knižnice aj v roku 2004 sme čerpali najmenej dní z odborných činností. Do knižnice pribudlo 148 zväzkov, z nich len 18 nákupom, ostatné sme získali darom od našich partnerských archívov v Maďarsku, prípadne od samospráv a kultúrnych inštitúcií v našom regióne. Knižnicu sme boli nútení v dôsledku rekonštrukčných prác presťahovať. Opätovné usporiadanie knižnice, z dôvodu ďalšieho sťahovania sme v roku 2004 neuskutočnili. Začali sme spracovanie našej knižnice pomocou počítačového programu Bach-knižnica.

Organizačno-riadiaca a hospodársko-administratívna práca

Každodenný chod archívu si vyžaduje práce aj v oblasti organizačno-riadiacej a hospodársko-administratívnej. V roku 2004 na tieto činnosti sme spolu čerpali 275 dní, pričom nárast správnej agendy sa odzrkadlilo aj v náraste bežnej administratívy. Táto práca si vyžiadala až 107 pracovných dní. Hospodárska agenda zahŕňala vedenie objednávok a faktúr bežných výdavkov, vybavovanie reklamácií s firmou dodávajúcou práce v I. etape rekonštrukcie, rokovania ohľadne nevyhnutných opráv na našich budovách, opravy kotolne a sociálnych miestností, inventarizáciu celého zariadenia oboch našich pracovísk a samozrejme aj ďalšie činnosti. V roku 2004 v rámci

¹⁹ POKREIS, H.: Začiatky priemyselnej výroby. (Rukopis pre zborník Matúšova zem II.)

²⁰ POKREIS, H.: Židovské školy v Matúšovej zemi. (Rukopis pre zborník Matúšova zem II.)

²¹ POKREIS, H.: Vznik a vývoj židovských svetských ľudových škôl na južnom Slovensku. Acta judaica slovac, 2004, č. 10, s. 73–83.

²² Prezentácia na zasadnutí stredoeurópskych archívnych spoločností, konané na archívnom kongrese vo Viedni v auguste 2004. Príspevok vznikol v spolupráci s Annou Buzinkayovou, riaditeľkou Archívu hlavného mesta Bratislavy. (v tlači)

hospodárskej agendy sme riešili aj práce súvisiace s odovzdaním našich budov firme Johnson, ktorý vykonáva ich správu. Vedenie hospodárskej agendy si vyžiadalo spolu 109 dní.

Na pracovné porady, kontrolu práce a na účasť na odborných podujatiach sme mali k dispozícii 59 dní. Pracovné porady sa konajú podľa potreby, pracovníci archívu mesačne vyhotovujú výkazy práce na základe svojich pracovných denníkov. Kontrola práce ako aj konzultácie s pracovníkmi ohľadne spracovania archívnych fondov sa uskutočňujú operatívne, podľa potreby. V roku 2004 sa naši archívári zúčastnili aj niekoľkých odborných podujatí doma i v zahraničí, a to: archívnych dní v Trenčíne, v Komárne, v Piliscsabe, medzinárodnej konferencie k povstaniu Š. Bočkaja v Debrecíne, seminára k dejinám Trnavskej univerzity, konferencie k 50. výročiu založenia Slovenského národného archívu v Bratislave, konferencie Musaeum Hungaricum, spomienkovej slávnosti k 70. výročiu založenia mestskej knižnice v Šali a už spomínanej konferencie vo Vespríme a vo Viedni. Na všetkých týchto podujatiach v roku 2004 sme predniesli referát, príspevok či príhovor.

Vzdelávanie pracovníkov

Odborní pracovníci zaradení do štátnej služby v roku 2004 absolvovali školenie organizované pre štátnych zamestnancov a následne úspešne vykonali skúšku, ktorá bola podmienkou na zaradenie do stálej štátnej služby. Školenie všetkých zamestnancov si vyžiadalo 48 pracovných dní.

Rok 2004 z hľadiska Štátneho archívu Bratislava, pobočka Šaľa je možné považovať vcelku za úspešný. Archív dozaista prispel k zviditeľneniu práce archívárov na Slovensku a k úspešnej prezentácii archívnych dokumentov. Pracovníci archívu zvládli opätovný nárast správnej agendy, ale aj úlohy súvisiace s povinnosťami poskytnutia odbornej pomoci pôvodcom registratúry pri splnení zákonom uložených povinností. Napriek iným povinnostiam zaznamenal určité úspechy aj v oblasti spracovania a sprístupňovania, keďže boli dokončené niektoré už dávnejšie rozpracované fondy. V tejto oblasti už v roku 2004 boli v plnej miere využité aj počítače, čo dáva perspektívu pre využitie našej databázy aj na webovej stránke. Pozitívny vývoj sme zaznamenali pri zabezpečení vhodných úložných priestorov. Rozbieha sa rekonštrukcia sídelnej budovy, ktorá azda tentokrát bude dovedená do úspešného konca. K vylepšeniu našej práce by dozaista prispel nárast počtu odborných pracovníkov a rozbehnutie projektu hromadného ošetrenia kyslého papiera, ktorý je nosičom prevažnej väčšiny našich archívnych dokumentov.

Veronika Nováková
riaditeľka

Príspevky z konferencie

Právo a bezprávie v archívnych dokumentoch

SLOVO NA ÚVOD

Podnet k organizovaniu konferencie a výstavy archívnych dokumentov na tému právo a bezprávie vznikol pred niekoľkými rokmi. V rámci nemeckých archívnych dní v roku 2002 som mala možnosť vidieť veľmi pútavú výstavu na podobnú tému v Trieri. Možnosti tamojšieho múzea, archívu a kultúrneho centra magistrátu boli pri organizovaní veľkolepého podujatia samozrejme iné, než my máme bežne k dispozícii. Poznajúc však vysokú výpovednú hodnotu a genézu našich archívnych dokumentov, bola som si istá, že aj my dokážeme vytvoriť niečo zaujímavé.

Najstaršie archívne dokumenty, listiny vznikali v stredoveku ako svedectvá o právnych aktoch. Zachovanie týchto právnych svedectiev znamenalo aj zabezpečenie určitej právnej kontinuity pre prijímateľa alebo vydavateľa týchto písomností. Vďaka právnemu charakteru najstarších dokumentov, zostali tieto na dlhé stáročia zachované. Listiny poskytujú pohľad na vývoj práva, právneho systému a právnych zvyklostí. Tieto dokumenty sa po strate ich právnej sily stali prameňmi historického bádania.

Konferencia a na ňu nadväzujúca výstava chce stručne priblížiť širokej verejnosti právny systém a chápanie práva za uplynulé tisícročie. Samozrejme nekladíme si za cieľ ucelenosť, sledujeme len určité momenty najmä na regionálnej úrovni. Prostredníctvom príspevkov, ktoré pripravili odborníci, archivári a politológovia ako aj vystavených archívnych dokumentov chceme nabádať poslucháčov konferencie a návštevníkov výstavy, aby sa zamysleli nad chápaním a interpretovaním práva v dávnej i blízkej minulosti. Mnohé dokumenty sú totiž jasným svedectvom toho, že pod rúškom zákonnosti sa páchalo bezprávie. Procesy s bosorkami, ale aj dokumenty svedčiace o trestaní ľudí na základe náboženskej či národnostnej príslušnosti, alebo pre iné zmýšľanie, než ako to vyhovovalo určitej politickej strane, dozaista nemôžeme považovať za právne akty, ktoré sú v súlade so základnými ľudskými právami.

Rok 2004 z hľadiska dejín Slovenska patrí medzi významné medzníky. Vstupom do Európskej únie sa ešte výraznejšie hlásime k zákonom platným v demokratických spoločnostiach. Archívne dokumenty dokazujú, že už veľmi dávno, v počiatkoch zakotvenia prvého známeho právneho systému na území dnešného Slovenska, teda v počiatkoch vzniku Uhorského kráľovstva sa panovník Štefan I. pri tvorbe prvých zákonov opieral o západoeurópske právne normy. Dnes, po vstupe Slovenskej republiky do Európskej únie náš právny systém preberá ešte vo väčšej miere zákony platné v tejto spoločnosti. Táto skutočnosť bude azda zárukou, že sme sa poučili z minulosti a dokumenty vzniknuté v našom súčasnom právnom systéme budú naši potomkovia považovať za dokumenty, ktoré sú svedectvom práva a nie bezprávia.

Myslím si, že najskôr musíme nájsť odpoveď na otázku: akú zmysel má na začiatku 21. storočia pokračovať v podrobných analýzach traumatických udalostí 20. storočia? Nie je to samoučelný pohľad do minulosti? Nie je to masochistické jatrenie rán? Nie je to seba ničiaci týranie, prípadne následné pomenovanie a na zodpovednosť branie vinníkov?

Vychádzajme z toho, že sme sa na počiatku 21. storočia chceli zamerať na budúcnosť, na budovanie spoločnosti spočívajúcej na základných hodnotách európskej civilizácie. Aké sú však tieto základné hodnoty? Pre odpoveď sa musíme nepochybne vrátiť do minulosti.

Pravdu ako základný princíp, akceptujeme, predpokladám, všetci. Môže však byť spravodlivosť tam, kde komusi ublížili a potom sa tvária, že sa nič nestalo?

Právo, ako základný princíp nedá obísť. Môžeme však hovoriť o právnom štáte tam, kde sa nespravodlivo prenasledovaným ani neospravedlnia?

Bez úprimnosti je ťažké vybudovať priezračné, korektné vzťahy. Môžeme sa ale pozeráť do očí tomu, koho uprostred zimy natlačili do dobytčích vagónov len preto, lebo patril do inej etnickej skupiny? Môžeme povedať, nič sa nestalo, staršej dáme, ktorá musela priniesť na svet svoje dieťa v dobytčom vagóne v mínus desať stupňovo mraze? Kto sa nepostaví zoči-voči svojej minulosti, vystavuje sa riziku, že svoje predchádzajúce chyby bude opakovať znova a znova. Kto nie je schopný rozlíšiť, čo bolo v jeho minulosti dobré a čo zlé, odsudzuje sám seba, že sa bez oporných morálnych zásad dostane do začarovaného kruhu neschopný sa ďalej rozvíjať. Tak to hovorí stará ľudská skúsenosť a je to aj jeden z najväčších odkazov minulosti.

Ak teda chceme budovať zdravú spoločnosť, musíme presne vidieť, čo je správne a čo nesprávne. Musíme dokázať presne odlíšiť dobrého od zlého. Toto poslanie je základom kolektívnej pamäti ľudstva. Nemôže však byť selektívna: nemôže na jednej strane odsudzovať násilie spáchané na miliónoch ľudí v plynových komorách a na strane druhej tolerovať takú formu násilia, ktorá trestá podľa národnostnej príslušnosti. Takisto nemôžeme odsúdiť len desivú podstatu gulagov v Sovietskom zväze a natlačenie tisícok ľudí do dobytčích vagónov tolerovať v bývalom Československu.

Pravda však môže byť len jedna a nedeliteľná: zmanipulovaná, vykrútená, zdanlivá pravda nemá nič spoločné s majestátnou vznešenosťou pravdy.

Ten, kto dokáže pomenovať svoje chyby, napomáha budovaniu čistých vzťahov. Kto vysloví pravdu, podporí morálku budúcej spoločnosti a tak najviac prospeje nám všetkým.

**PROCESY S BOROSKAMI V NITRIANSKEJ A BRATISLAVSKEJ STOLICI
V 16.-18. STOROČÍ¹**

Procesy s bosorkami patria k nešťastným kapitolám v ľudských dejinách. To, čo racionálne zmýšľajúci človek dneška pokladá už za nepochopiteľné či nezmyselné, dávalo pred niekoľkými storočiami vysvetlenie na mnoho otázok. Honby na čarodejnice poskytovali istú satisfakciu na nevysvetliteľné a neraz tragické udalosti či javy, ktoré boli pre vtedajšieho nevzdelaného, ale často len ustrašeného či sfanatizovaného človeka záhadou. Bosoráctvo sa v sociálno-antropologickom zmysle definuje ako „ideológia vysvetľujúca pohromy, ktoré stíhajú ľudstvo“, alebo ako „inštitúcia regulujúca spoločenské konflikty“. Pri viere v bosoráctvo sa vychádza z premisy, že všetky pohromy spôsobujú nepriatelia z rámca danej spoločnosti, o ktorých sa predpokladá, že vládnu nadprirodzenými silami a dokážu nimi škodiť nielen človeku, ale aj jeho hospodárstvu.²

Viera v diabla a v jeho pomocníkov – v bosorky a bosorákov – bola hlboko zakorenená v myslení ľudí prakticky v celej západnej a stredo-východnej Európe. Presvedčenie o škodlivosti týchto „tvorov“ malo stúpajúcu tendenciu. Zatiaľ, čo sa v období stredoveku spomínajú len sporadicky a posudzovanie ich činnosti patrilo do kompetencie cirkvi (často boli totiž považovaní za kacírov a odpadlíkov od viery), od konca stredoveku sa obavy z nich znásobili a ich stíhanie a trestanie sa v ranom novoveku stalo v niektorých mestách či krajinách až hystériou.

Historický prehľad

Na našom území siaha história bosoriek hlboko do čias založenia uhorského štátu. Bosorky – strigy podľa zákonov Štefana I. (1000–1038) patrili do právomoci cirkvi a preto sa mali odovzdať kňazovi. Ten mal bosorku pôstom a učením kresťanskej viery napraviť a potom poslať domov. V opakovanom prípade sa mala opäť podrobiť pôstu a žeravým kostolným kľúčom sa jej malo na prsia, čelo a medzi pleciami vypáliť znamenie v tvare kríža. Iba po trojnásobnej recidíve sa dostala pred súd.³ V zákonoch kráľa Ladislava (1077–1095) patrili strigy spolu s padlými ženami do právomoci biskupa.⁴ Z týchto zákonov je zrejmé, že v časoch upevňovania kresťanstva sa volili skôr metódy presvedčania o správnosti a opodstatnenosti kresťanskej viery a strigy – bosorky boli považované za prisluhovačky starých pohanských náboženstiev a zvykov. Najďalej však zašiel učený kráľ Koloman (1095–1114), ktorý sa vo svojich zákonoch odmietal zaoberať bosorkami.⁵ Neskôr uhorské právo začalo rozlišovať *strigae* a *maleficae*. Tie prvé boli ženy, ktoré žili vo zväzku s diablom, mali s ním aj pohlavný styk, pričom disponovali takými schopnosťami, že podľa vlastnej vôle mohli robiť rôzne neprirodzené skutky, ako napríklad letieť

¹ Práca vznikla v rámci grantu VEGA 2/3140/23 *Kultúrne a spoločenské aktivity žien v stredoveku*.

² TÓTH G., P.: A Magyarországi boszorkányság forrásainak katasztere 1408–1848. Veszprém 2000, s. V.

³ KOLOSVÁRI, S. – ÖVÁRI, K. (ed.): Corpus Juris Hungarici. Budapest 1899, Dekréty sv. Štefana, čl. 31 (z roku 1038).

⁴ Tamže, Dekréty sv. Ladislava, čl. 34.

⁵ Tamže, Dekréty kráľa Kolomana, I. kniha, čl. 57. Znenie zákonného článku neznamená, že by neverili v ich existenciu, skôr naznačuje presvedčenie panovníka, že prípady s bosorkami je treba riešiť rovnako, ako hocikáký iný priestupok či zločin.

vzduchom na sabat, aby tam mohli vzdať hold diablovej. *Maleficae* zas boli ženy, ktoré dokázali čarovať, urieknuť, otráviť a predpovedať budúcnosť.⁶

Ak sa v ranofeudálnom uhorskom štáte konali nejaké procesy s bosorkami, nezachovali sa o nich písomné zmienky. Výnimku snád' tvorí tých 12 prípadov, ktoré sa zaznamenali v sedmohradskom Veľkom Varadíne v 13. storočí, kde sa hovorí o čarovaní spojenom s travičstvom.⁷ Zo začiatku 15. storočia sa z Vašskej stolice zachovali záznamy o ženách, označených ako *fitonissa* či *incantatrix* – čarodejnica.⁸ Mestské právo Budína z polovice 15. storočia očividne rozlišuje kacírov od bosoriek a postihuje ich podobne ako v časoch kráľa Štefana. Z roku 1414 je zmienka o procese Bratislavskej stolice vo veci ohovárania istej Margity, vdovy po Vavrincovi Hideghetym. V období pred Moháčom žila aj „prvá bosorka“ z územia dnešného Slovenska – zrejme ňou bola istá neznáma obyvateľka Banskej Štiavnice z roku 1520.⁹ Bratislava má zaznamenanú prvú bosorku v roku 1548, protokol však o nej neuvádza nič bližšie.¹⁰

Celkovo možno skonštatovať, že Uhorsko nepatrilo ku krajinám, kde by boli bosorácke procesy mimoriadne populárne. V tomto sa teda výrazne líšilo od niektorých krajín západnej Európy, kde boli súdne pojednávania s bosorkami oveľa intenzívnejšie čo do počtu prípadov, obvinených i odsúdených na najprísnejšie tresty. Literatúra eviduje dodnes okolo 2000 súdnych pojednávanií, avšak tento počet stúpa vďaka podrobnejšiemu bádaniu v archívnych dokumentoch, najmä v mestských súdnych knihách. Pre územie dnešného Slovenska zatiaľ zhruba platia údaje, ktoré sú uvedené v nasledujúcej tabuľke. Treba však podotknúť, že niektoré čísla pravdepodobne stúpnu, najmä po ukončení výskumu v Košiciach, Trnave či Prešove.

Tabuľka č. 1¹¹

Štatistický prehľad bosoráckych procesov na území dnešného Slovenska

<i>Stolica</i>	<i>Celkom</i>	<i>15.st.</i>	<i>16.st.</i>	<i>17.st.</i>	<i>18.st.</i>
Bratislavská	45	1	6	13	25
Nitrianska	10			3	7
Trenčianska	29			9	20

⁶ SCHRAM, F.: Magyarországi boszorkányperek. Zv. III., Budapest 1982, s. 17 s odvolaním sa na Uhorský právny lexikón (Magyar jogi lexikon. Zv. II., Budapest 1899, heslo „boszorkány“ – bosorka).

⁷ KULCSÁR, ZS.: Inkvizíció és boszorkányperek. Budapest 1961, s. 95.

⁸ SCHRAM, F.: c. d., III., s. 49. Slovník stredovekej latinčiny definuje termín *fitonici* aj ako veštec (BARTAL, A.: Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae, Lipsiae 1901, s. 274).

⁹ SCHRAM, F.: c. d., III., s. 185 – poznámka v Maďarskom krajinskom archíve (MOL) v Budapešti, v registári zbierky DL 235068. Proces s Margitou je rovnako v zbierke DL 95028.

¹⁰ BESSENYEI, J. (ed.): A Magyarországi boszorkányság forrásai. Zv. II., Budapest 2000, s. 324.

¹¹ Pramene: FLOREKOVÁ, I.: Sedriálny protokol Oravskej stolice z rokov 1688-1735. In: Zborník Oravského múzea. 1996, č. 13, s. 19., HOLUBY, J. E.: Čarodejstvo pred duchovným súdom žilinského ev. kontubernia v XVI. a XVII. storočí. Slovenské pohľady. 1893, č. 13, s. 377-386., KRÍŽKO, P.: „Striga“ Dora Struhárová. Slovenské pohľady. 1894, č. 14, s. 174-185., HORVÁTHOVÁ-ČAJÁNKOVÁ, E.: Liečebné praktiky čarodejníc na severozápadnom Slovensku v prvej polovici 18. storočia. Slovenský národopis. 1959, č. 7, s. 433-435., MAJTÁNOVÁ, M. – MAJTÁN, M. (ed.): Krupinské prísne právo. Bratislava 1979, s. 15-152., TÓTH G., P.: c. d., 6-91. Niektoré údaje po výskume Košíc, Trnavy a Prešova sa zrejme zmenia. Za poskytnutie údajov zo 16. storočia ďakujem Mgr. Blanke Szeghyovej, PhD.

Oravská	5		2	3	
Turčianska	23		9	14	
Tekovská	18	2	10	6	
Komárňanská	24	1	9	14	
Hontianska	32	3	15	14	
Ostrihomská	11		2	9	
Zvolenská	nepublik.				
Novohradská	24		5	19	
Liptovská	nepublik.				
Spišská	18	5	12	1	
Šarišská	11	3	6	2	
Gemersko-Malohontská	34	1	5	28	
Abovsko-Turnianska	48	4	15	29	
Užská	3		2	1	
Zemplínska	28		7	21	
Mimoriadne prípady*	2		2		
Spolu	365	1	25	125	213

* Obvinenia Alžbety Báthoryovej (1607) a Anny Roziny Listhiusovej (1637)

Druhy trestov – ženy a muži

Procesy sa konali pred každým typom súdu, či to bola panská stolica, stoličný súd či súd mesta s *ius gladii* alebo bez práva meča. Ak na niekoho prišlo viacero udaní, vyslali sudcovia niektorého zriadenca za podozrivým s napomenutím, v horšom prípade nariadili „okúpanie“ alebo „božie súdy“. Súdne vyšetrovanie začínalo vypočutím obvineného na základe *deutralis puncta*, bodov, ktoré sa mali dokázať a objasniť. Vypočúvanie mohlo prebiehať dvojakým spôsobom: dobrovoľným priznaním (*benevolum examen*) alebo mučením, tortúrou (*fassio torturalis*). K vyneseniu rozsudku smrti bolo potrebné priznanie. Za krutých bolestí na mučidlách a však málokto nepriznal, ale po skončení tortúry mohol svoju výpoveď odvolať. Pri pomyslení na opakovanie mučenia bolo odvolanie iste riskantné. Svedkovia vypovedali pod prisahou, okrem kňazov, úradníkov a ťarchavých žien, ktorým len pripomenuli sľub vernosti. Samotný proces zahájil žalobca prednesením obžaloby, ktorá končila žiadosťou o trest. Niekedy sa nariadilo aj vypočúvanie spolupáchateľov mučením.

Otázka rozhodnutí súdov patrí do radu stereotypov, ktoré sa vžili do povedomia v súvislosti s bosorkami. Panuje dosť nepresná predstava, že ak aj nie každá, tak prevažná väčšina bosoriek skončila na hranici. V krajinách západne od Uhorska sa percento popravených z celkovo obvinených osôb pohybovalo v rozmedzí od 25 do 67,5 %.¹² V nemeckom Frankfurte v rozpätí rokov 1562–1696 súdili len tri prípady čarovania a bosoráctva, pritom ani v jednom prípade

¹² DELUMEAU, J.: Strach na Západe ve 14.–18. století. Zv. II., Praha 1999, s. 211. Konkrétne čísla podľa výskumu viacerých autorov sú v jednotlivých oblastiach nasledovné: Ženevská republika (1537–1662) – 27,7%, Kantóny Zürich, Solothurn, Luzern (1533–1720) – 44 %, Kantón Neuchâtel (1568–1677) – 67,5 %, Franche-Comté (1599–1668) 62 % – Luxembursko (1606–1650) – 64 %, Namurské grófstvo (1509–1646) – 54 %, Normanské ostrovy (1562–1736) – 66 %, Essex (1560–1675) – 25 %, Département du Nord (Francúzsko) (1371–1783) – 49 %. Priemerné hodnoty však v istých periódach mimoriadne nadobudli na intenzite, ako príklad možno uviesť obdobie epidémie v Ženeve v roku 1545, keď pred súd postavili 43 „rozsievateľov moru“ a z nich 39 bolo popravených.

nesiahli na najprísnejší trest – jedna obvinená bola pálená žeravým železom a v dvoch prípadoch po mučení delikventa vyhnali z mesta.¹³ V Norimbergu za 240 rokov (1503–1743) mali 8 prípadov čarovania a bosoráctva. V piatich bol rozsudok smrti vykonaný sťatím, pričom dve popravené boli potom aj spálené. V jednom prípade obvineného obesili a potom tiež spálili a v jednom prípade prikrročili k upáleniu. V tomto meste bolo najbežnejším trestom smrti sťatie (až v 67 % vykonaných popráv), čo sa odráža aj na rozsudkoch na ženách – bosorkách.¹⁴ Čo sa týka konkrétneho spôsobu popravy, možno teda skonštatovať, že podliehal miestnym tradíciám.

Výber trestu podmieňovalo aj pohlavie páchatel'a. Na našom území sa najviac rozsudkov smrti v prípade bosoráctva vykonalo upálením. Tresty smrti obesením a sprísnené spôsoby popravy, ako lámanie v kolese a štvrtenie, na ženách nevykonávali. Vešanie bolo ponížujúcim trestom, určeným hlavne pre nižšie spoločenské vrstvy a zásadne sa takto netrestali šľachtici. Pri ženách malo toto „privilégiom“ iné, a to veľmi praktické vysvetlenie. Ak si predstavíme, že šibenice stáli vysoko a bol na ne dobrý výhľad, nie je ťažké domyslieť si, prečo bolo vešanie žien oblečených v sukniach pre vtedajšiu spoločnosť neprípustné: pri vešaní sa odsúdení v snahe oslobodiť sa od sťahujúcej slučky často trhali a dvíhali nohy do výšky. Z ďalších trestov smrti, okrem najbežnejšieho spôsobu sťatím alebo prísnejšieho upálenia, mohli byť ženy aj utopené. Utopenie je výlučne ženský trest a pri mužoch sa s ním nestretávame. Typickým ženským trestom bolo aj pochovanie za živa a prepichnutie kolom. Väčšinou tak trestali ženy, ktoré zabili svoje dieťa.¹⁵

Štatisticky zhodnotiť tresty za určitý typ deliktov je vo všeobecnosti dosť zložitá, pretože neexistoval jednotný právny predpis, čiže trestný poriadok. Napríklad mestské sudy boli veľmi flexibilné v spôsobe, akým aplikovali svoje právo a akým si ho prispôbovali na špecifické okolnosti toho ktorého prípadu. To znamená, že ten istý delikt súdený v tom istom čase a tým istým súdom mohol byť potrestaný rozdielne, v závislosti od rôznych poľahčujúcich okolností. Medzi takéto patrili napríklad mladý vek páchatel'a, u žien tehotenstvo, nezaopatrené malé deti alebo predchádzajúca dobrá povesť obvineného či obvinenej. Zásadný význam malo aj spoločenské postavenie a to tak odsúdených, ako aj postihnutých, ale i postavenie a vplyv ľudí, ktorí sa za obvinených prihovorili. V neposlednom rade zavážila aj skutočnosť, či bol obvinený cudzinec alebo domáci obyvateľ.¹⁶

Dosť rozporné sú aj konštatovania ohľadom posudzovania a odsudzovania bosoriek v krajinách s prevládajúcim katolíckym alebo naopak, protestantským náboženstvom. Je neodškrípateľné, že boj proti čarodejnícom viedli obe strany súčasne a s približne rovnakou intenzitou. Prvenstvo v počte procesov a popráv preto nie je možné jednoznačne prisúdiť ani jednému z kresťanských náboženstiev, pretože vykazujú relatívne veľké rozdiely. Táto otázka je však mimoriadne zaujímavá a je pravdepodobné, že v našich podmienkach sa k nej bude dať konkrétnejšie vyjadriť po ukončení výskumu najmä vo východoslovenských mestách, kde proces reformácie a neskôr rekatolizácie prebehol veľmi intenzívne.

Uhorské sudy teda vynášali veľmi rôzniace sa rozsudky. Pravda, aj tu sa upaľovalo, topilo, stínalo či pochovávalo za živa, ale procesy sa často končili aj obyčajným vyšľahaním metlou,

¹³ DÜLMEN, R. van: A rettenet színháza. Ítékezési gyakorlat és büntetőrituálék a kora újkorban. Budapest 1990, [príloha]. Z tabuľky sa nedá zistiť pohlavie odsúdených za konkrétny trestný čin, uvádza sa len celkový počet popravených žien, ktorý je za sledované roky 23 (oproti 295 popraveným mužom).

¹⁴ Tamže, [príloha]. Za spomínané obdobie tu vykonali 939 popráv, z toho len 8 upálení, ale 533 delikventov bolo sťatých a 300 obesených.

¹⁵ SZEGHYOVÁ, B.: Žena a zločin vo východoslovenských mestách v 16. storočí. In: Žena a právo. Spoločenské a právne postavenie žien v minulosti. Ed. LENGYELOVÁ, T., Bratislava 2004, s. 81.

¹⁶ Tamže, s. 82.

vyhnaním z obce, napomenutím, ale aj oslobodením. Počet oslobodených, potrestaných menšími telesnými alebo finančnými trestami, bol približne zhodný s počtom odsúdených na smrť.¹⁷ Môžeme teda odhadnúť počet obetí na číslo okolo 1000 za obdobie 250 rokov (podľa doteraz štatisticky spracovaných údajov, platných pre celé Uhorsko spolu so Sedmohradskom). Aj v prípade obvinení z bosoráctva závisela prísnosť rozsudku od spoločenského postavenia obvinených, pretože ani tento delikt nebol „doménou“ len obyčajných poddaných žien, ale aj mešťanok či šľachtických z najvyšších spoločenských vrstiev. Pre ilustráciu môžeme uviesť niekoľko prípadov, kde sa do podozrenia dostali ženy – aristokratky: Krištof Pernesyth napísal palatínovi Tomášovi Nádasdymu list, v ktorom ho informoval, že po jeho odchode zo Šárváru si jeho manželka Uršula Kanizsayová pozvala bosorky a celý hrad sa triasol od ich činnosti.¹⁸ Obvineniu zo spolupráce s bosorkami sa nevyhla ani ich nevesta, manželka Františka Nádasdyho, zlopovestná Alžbeta Báthoryová.¹⁹ V roku 1637 bola vyšetrovaná aj Anna Rosina Liszthyová, najprv manželka palatína Stanislava Thurzu a neskôr Juraja Pogránya. Piaty bod vyšetrovacieho spisu sa týkal bosoráctva, hoci Liszthyovú obvinili z týrania služobníctva a ubližovania s následkom smrti.²⁰ V Trenčianskej stolici roku 1662 vyšetrovali manželku Mikuláša Thököliho, Zuzanu Jakusithovú, pre podozrenie z bosoráctva. Pri vyšetrovaní mali svedkovia odpovedať na otázku, či vedia o tom, akým spôsobom sa Jakusithová snažila bosoráctvom a čarami urieknúť, a to nielen svojho manžela, ale aj iných grófov. Aké dary im posielala, aké prášky prikázala rozsýpať, ako kúpala nahých ľudí v koryte, ako vyhľadávala spoločnosť mladých mužov? Či vedia svedkovia o tom, že toho, kto s ňou odmietol spolupracovať, chcela dať zabiť a akým spôsobom? Prečo a kam dávala „pochovávať“ vlasy iných ľudí? Žiaľ, výsledok vyšetrovania nie je známy.²¹ Z dôvodu bosoráctva chcel dať rozviesť svoje manželstvo František Keglevich. Svoju manželku, grófkú Alžbetu Erdődyovú obvinil, že je bosorka a počarovala ho, pričom dotknutá tvrdila, že manžel je impotentný a neschopný plniť manželské povinnosti. Spor prebiehal pred svätou stolicou v Ostrihome v roku 1642.²² O viac ako sto rokov neskôr v Nitrianskej stolici vyšetrovali ďalšiu vysokopostavenú podozrivú ženu, grófkú Žofiu Esterházyovú. Obyvateľka a zrejme aj majiteľka Beckova sa vraj premávala s bosorkami, ktoré si dávala doviest' k sebe za účelom pomoci pri rôznych praktikách. Barón Mednyánszky, ktorý správu roku 1883 publikoval a bol aj vlastníkom vyšetrovacieho spisu, sa pohoršene pozastavil nad tým, že v polovici osvieteneckého 18. storočia sa sudcovia vôbec začali zaoberať takouto kauzou. Bolo len samozrejmé, že podozrenie sa nedokázalo a obvinenie bolo odmietnuté.²³ V 17. storočí, keď sa aj

¹⁷ KLANICZAY, G.: Hungary: The Accusation and the Universe of Popular Magic. In: Early Modern European Witchcraft. Ed. ANKARLOO, B. – HENNINGSEN, G., Oxford 1993, s. 219–255. Autor pracoval s údajmi, ktoré boli známe v čase písania príspevku a dospel k takýmto výsledkom: z 1642 procesov bol v 472 prípadoch vynesенý rozsudok smrti, v 225 prípadoch menšie telesné tresty a v 235 kauzách boli obvinení oslobodení. Rozhodnutie súdov nepoznáme v 710 prípadoch, kde môžeme iba predpokladať, že rozsudky boli približne v rovnakom pomere. Ženy boli obvinené v 1482 prípadoch (90,3 %), kým muži len v 160 (9,7 %).

¹⁸ SCHRAM, F.: c. d., III., s. 276. (Dátum 21. marca 1552)

¹⁹ Porovnaj KOČIŠ, J.: Alžbeta Báthoryová a palatín Thurzo. Martin 1982 alebo SZÁDECZKY-KARDOSS, I.: Báthory Erzsébet igazsága. Budapest 1993.

²⁰ KOMÁROMY, A.: Listius Anna Rozina bűnpöréhez. Történelmi Tár, 1897, s. 626–652., SCHRAM, F.: c. d., III., s. 214., KLANICZAY, G. – KRISTÓF, I. – PÓCS, É.: Magyarországi boszorkányperek. Kisebb forráskiadványok gyűjteménye 2, Budapest 1989, s. 573–597

²¹ ÁLDÁSY, A.: Tököli Miklósné Jakusith Zsuzsanna ellen indított boszorkány perben felvett jegyzőkönyv 1662. Történelmi Tár, 1896, s. 171–175., KLANICZAY, G. – KRISTÓF, I. – PÓCS, É.: c. d., s. 866–870.

²² ROSZNER, E.: Régi magyar házassági jog. Budapest 1887, s. 379–383.

²³ MEDNYÁNSZKY, D.: Boszorkánytárgyalás a mult században (1745). Századok, 1883, s. 598–599. KLANICZAY, G. – KRISTÓF, I. – PÓCS, É.: c. d., s. 548. Vyšetrovanie bolo nariadené v Novom Meste nad Váhom, ktoré vtedy patrilo do Nitrianskej stolice.

na území Uhorska začali množiť obvinenia z bosoráctva, často sa takéto obvinenie zneužilo v kauzách, kde išlo o majetok. Mimoriadne rád pripisoval zločin čarodejníctva bohatým vdovám sedmohradský knieža Gabriel Bethlen, ktorý sa tak snažil rozmnožiť svoje vlastné statky.²⁴

Zatiaľ čo v Uhorsku jednoznačne prevládajú ženy – bosorky (len v necelých 10 % prípadov boli obvinení muži), pomer mužov bol v niektorých krajinách oveľa vyšší, niekde až 42 %, priemerne 18-20 %.²⁵ Muži sa do podozrenia dostávali oveľa častejšie v mestách, ako na vidieku. Medzi obvinenými boli zastúpení mešťania, členovia mestských rád (aj ich manželky), remeselníci, žobráci, cigáni, nemajetní želiari.

Najčastejšie však upadali do podozrenia dedinské ženy, najmä bylinkárky a pôrodné baby. Ako vyplýva napríklad z procesov, ktoré sa uskutočnili v Krupine, mnohí ľudia boli presvedčení o dedičnosti bosoráctva.²⁶ Vo viacerých výpovediach sa táto skutočnosť spomína, väčšinou v ďalšej generácii – synovi alebo dcére sa pripomína, že ich matka bola obvinená, alebo dokonca upálená.

Je nápadné, že najviac obvinení vyplynulo z osobných konfliktov „bosorky“ a „postihnutého“, resp. svedka. Na druhom mieste stoja pre súčasníka nevysvetliteľné, teda „nadprirodzené“ dôvody. Často si obvinenie privolala sama „bosorka“, chválením sa svojimi domnelými nadprirodzenými schopnosťami, neprístojným správaním (alkoholizmus, výtržníctvo, sexuálna neviazanosť) či predvádzaním magických úkonov. Liečiteľstvo a pôrodníctvo samo o sebe predstavovalo vstupenku do radov čarodejníčiek a bosoriek, najmä v prípade neúspechu liečebnej metódy, narodení mŕtveho alebo postihnutého dieťaťa a aj pri pokusoch o prerušenie tehotenstva. Množstvo vyšetřovaní sa začalo obvinením z bežného priestupku či zločinu, v priebehu vyšetřovania sa pridružilo aj bosoráctvo. Éva Pócsová po dôkladnej analýze známych prípadov rozdelila dedinské bosorky do troch skupín: do prvej patrili tzv. „susedské bosorky“, ktoré padli do podozrenia pre konfliktné vzťahy s okolím či pre nedodržiavanie morálnych zásad. Druhú skupinu tvoria ženy disponujúce vedomosťami, ktoré neboli bežné – podľa súčasníkov mali magické schopnosti, vedeli čarovať a rovnakým spôsobom dokázali pomôcť v chorobe, ako ju aj vyvolať. Do tejto skupiny patrili bylinkárky a pôrodné babice, ako aj tie, ktoré vykonávali „hospodársku“ mágiu (napríklad zničenie úrody, úbytok mlieka krávk, rôzni škodcovia). V tretej skupine dostali miesto „démoni“ s nočnými videniami.²⁷

Procesy v Nitrianskej stolici

V Nitrianskej stolici sa v rokoch 1616 až 1766 uskutočnilo desať pojednávaní, v ktorých obvineniu čelila bosorka (v jednom prípade bol obvinený muž), v jednom prípade sa viedlo vyhľadávanie podozrivých. Prvý známy proces sa začal koncom augusta 1616.²⁸ Súdnu stolicu tvorili reprezentanti štyroch zemepanských miest – Šintavy, Senca, Serede a Sereďského Nového

²⁴ NAGY, L.: A rossz híré Báthoryak. Budapest 1985, s. 211–243., NAGY, L.: Botránykövek régvolt históriáinkban. Budapest 1997, s. 23–77.

²⁵ DELUMEAU, J.: c. d., s. 209.

²⁶ Ed. MAJTÁNOVÁ, M. – MAJTÁN, M.: c. d., s. 35, 43. Konkrétne napr. prípad Kataríny Korčošky roku 1675 a jej syna Michala a jeho manželky roku 1697.

²⁷ PÓCS, É.: Élők és holtak, látók és boszorkányok. Mediátori rendszerek a kora újkor forrásaiban. Budapest 1997. Strana nie je uvedená cituje VIRT, I.: Boszorkányság a Nyitra környéki magyaroknál. In: Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Tanulmányok a transzcendensről. IV. Ed. PÓCS, É., Budapest 2004, s. 483.

²⁸ SCHRAM, F.: c. d., III., s. 228–254. Pri vyšetřovaní sa niektorí svedkovia zmienili o tom, že jedna z obvinených spolupracovala s istou Simonovou, ktorá bola upálená, ale o tomto prípade nie je nič známe a pravdepodobne sa súdne materiály stratili.

Mesta (dnes súčasť Serede). Spomedzi 117 predvolaných svedkov medzi prvými vypovedali manžel Barbory Boczkovej Ján a jeho dvaja synovia z prvého manželstva. Zatiaľ, čo manželova výpoveď by zrejme neuškodila, nevlastní synovia však už neboli takí opatrní. Prvý síce vypovedal len o vyhrážkach macochy, že mu ublíži tak, že celý život bude banovať, ale druhý vedel už aj o tom, ako čarovala so stolicou jednej susedky. Potom, ako ju „chytli“, požiadala nevlastného syna o sliepku, ktorá vyletela do komína. Jeho manželka ju mala zarezať a doniesť do väzenia. V rozhodnutí súdu zrejme najviac zavážilo to, že Boczková sa pred viacerými svedkami zmienila o tom, že chce nejakým hajdúchom zaplatiť, aby jej zavraždili manžela. Ďalšie dve ženy – manželka Štefana Gála a manželka Jána Sebestyéna nemali na svedomí žiadne podobné obvinenie, dokonca viacerí svedkovia sa pochvalne vyjadrili o tom, ako obe úspešne liečili. Pri opise liečebných postupov sa tiež nespomínajú žiadne čary či magické úkony, ale obyčajné natieranie masťami a v prípade Gálovej aj to, že pomáhala aj pri pôrodoch. Hoci mnohí zo 117 svedkov nemali žiadne vedomosti o tom, že by tieto ženy boli bosorky a tí, ktorí mali o tom sprostredkované informácie, tiež vypovedali len o nejakých nočných „sabatoch“ – tancoch, pri ktorých nikomu nebolo ublížené, sudcovia sa rozhodli udeliť im najvyšší trest. Mali byť vydané do rúk „majstra“ – kata a mučené. Hoci koniec rozsudku je odtrhnutý, podľa iných zdrojov boli napokon všetky tri upálené.²⁹

Roku 1654 sa na príkaz prefekta panstva konalo v obci Veľký Cetín vyšetrowanie, v ktorom mali obyvatelia vypovedať o všetkých „čertovských veciach“ (*ördögsig*), o ktorých niečo vedia.³⁰ Z výpovedí 47 osôb je zrejme, aké mimoriadne vážne miesto v ich myslení zaberali rôzne povery. Viaceré výpovede síce nehovoria o ničom, čo by sa mohlo považovať za „mimoriadne“, ale evidentne z nich cítiť aj strach vypočúvaného z vyšetrowania a vyšetrowateľov. Nie je vylúčené, že ľudia povedali určité veci len z obavy, aby sami nepadli do podozrenia, keby nič nevedeli alebo by niečo zatajovali. Tak istej 18-ročnej Alžbete, manželke Jána Kosu pripadalo zvláštne, že keď sa s inou ženou vracala z vinohradu a obloha sa zatiahla, predsa nezapršalo, pretože suseda povedala, že z toho pršať nebude. Takmer tretina svedkov za prejav hodný vyšetrowania považovala aj to, že istý Štefan Kováč nadával svojej manželke, že ju čert doniesol či stvoril (*ördög atta, ördög teremtete*).

Aj ďalšie vyšetrowania vo veci bosoriek z Nitrianskej stolice³¹ mali podobný priebeh a obsah, no vzhľadom na medzerovitosť zachovaných archívnych dokumentov nepoznáme ani výsledky. Možno sa zdá, že uvedených 10 prípadov naozaj nie je veľa (veď od prvého do posledného uplynulo presne 150 rokov). Pravdou však je, že procesov v blízkom okolí bolo viac. Šintavské panstvo bolo akousi „liahňou“ domnelých bosoriek. Územnosprávne však menšia časť panstva patrila do Nitrianskej a druhá, rozľahlejšia, do Bratislavskej stolice. Z tohto dôvodu sa väčšina šintavských prípadov prejednávala na území Bratislavskej stolice, kde tvoria takmer tretinu všetkých prípadov.

²⁹ Proces spomína aj KOMÁROMY, A.: *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára*, Budapest 1910, prípad č. 24. Rozsudok na základe údajov Károlya Tagányiho v *Nyitra megyei Közlöny*, 1887, č. 41. a 42.

³⁰ SCHRAM, F.: c. d., III., s. 450–454.

³¹ Boli to roku 1713 kauza manželky Petra Györöka (Györík) na Šintavskom panstve, zachovaný krátky zápis bez rozsudku (SCHRAM, F.: *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768*. Zv. I., Budapest 1970, s. 454.), roku 1714 vyšetrowanie Kataríny Kálfás na Šintavskom panstve (SCHRAM, F.: c. d., I., s. 455., zlomok zápisu), v tom istom roku vyšetrowanie v obci Trstice, kde bolo podozrivých 13 osôb, z toho dvaja muži (SCHRAM, F.: c. d., I., s. 455–456.), roku 1730 vyšetrowanie Kataríny Szerdahelyi, tiež zo Šintavského panstva (SCHRAM, F.: c. d., I., s. 457.). Roku 1745 bola obvinená už spomínaná Žofia Esterházyová (pozn. 23.), roku 1761 obvinili istého Juraja Havora z blasfémie (údaj uvádza TÓTH G., P.: c. d., s. 47., text v tlači). Honbu na bosorky uzavrelo v súvislosti s vyšetrowaním Doroty Kuhajdekovej nariadenie Márie Terézie o ukončení podobných káuz. (KOMÁROMY, A.: c. d., s. 459.)

Bratislavská stolica sa môže „pochváliť“ jedným z prvých známych vyšetrovaní vo veci bosoriek na území kráľovského Uhorska, aj keď v tomto prípade išlo len o ohováranie.³² Samotnému mestu bosorky dali pokoj až do roku 1548, keď do súdnej knihy veľmi lakonicky dostal zápis o istej „*fraw zwidlin*“ s neskoršou poznámkou, že ide o čarodejníctvo.³³ Málo informácií je aj o istom Bartolomejovi, veliteľovi prešporských lodí, ktorý sa údajne rozprával s diablom.³⁴ Exemplárnym príkladom bezprávia je udalosť, ktorá sa odohrala roku 1563.³⁵ Podľa sťažnosti Žigmunda Tordu, ktorú adresoval samotnému panovníkovi Ferdinandovi I., Juraj Ghiczy bez príčiny a bez právoplatného rozsudku dal upáliť štyri „*honestas matronas*“, teda vážené dámy. Udalosť vyvolala zrejme dosť veľký ohlas, keď aj v očiach súčasníka sa zdali byť ženy nevinými. Veľmi neisté informácie sprostredkúva krátky zápis reformovaného kazateľa Petra Bornemisszu, ktorý časť svojho života prežil vo vyhnanstve na Šintave. Vo štvrtej kapitole svojho diela O poučeníach z evanjelií a epistôl píše: „*Mohol by som mnoho hovoriť aj o ženách, ktoré sa potulujú po nociach, poskakujú v podobe mačiek, jazdia ako rytieri, vyčíňajú, tancujú, opijajú sa, medzi sebou smilnia, ktoré zohavili malé deti, spôsobili mnoho škôd a neprístopností, spomedzi ktorých aj nedávno v roku 1574 neďaleko Prešporka mnohé upálili. Vypovedali o strašných veciach, že majú svoju kráľovnú a na jej slová pácha diabol strašné skutky. Ale to všetko preto, aby ich nakoniec zatratil.*“³⁶ Žiaľ, doteraz sa nepodarilo upresniť, kedy presne a kde sa uskutočnil tento proces, ani to, kto bol obvineným a z akých skutkov. Z toho času totiž nie sú zachované žiadne súdne zápisy o tom, že by sa bol vôbec viedol nejaký proces. Samozrejme, nemožno vylúčiť, že sa naozaj odsúdili a upálili nejaké ženy, veď by to nebol jediný taký prípad, ktorý nemá dokumentáciu.

Ak pokračujeme vo výpočte chronologicky, musíme spomenúť proces proti neznámej žene z roku 1584 a dva ďalšie zo začiatku 17. storočia, ktoré sa uskutočnili priamo v slobodnom kráľovskom meste Prešporok.³⁷ O prvej súdnej nemáme presné informácie. Oveľa viac údajov sa zachovalo z pojednávania proti Agáte Tóthovej – Borlobásovej (*Agatha Toott Borlobaschin*), ktorá bola 24. mája 1602 upálená.³⁸ Krátko po tom, už 5. júna 1602 skonala rovnakou hroznou smrťou aj Alžbeta, manželka Dionýza Nagsanna (*Elizabetha Dionisy Nagsanny Haußfrav von Muckendorff* – Komárov, dnes patrí do Bratislavy). Podľa doterajších výskumov sa priamo v Bratislave nekonalo viac procesov proti domnelým bosorkám. Optimistický názor na osvietenecký postoj Prešporčanov sa však môže zmeniť, ak sa podrobnejšie preskúmajú súdne knihy. Napriek tomu je však pravdepodobné, že mesto nepatrilo k veľkým honcom bosoriek.

Prevažnú väčšinu procesov iniciovala stolica alebo panský súd. Úplne podrobne sa môžeme oboznámiť s vyšetrovaním z roku 1619, keď stoličný súd vyšetroval Helenu, manželku Juraja

³² Pozri pozn. 10.

³³ Ed. BESSENYEI, J.: A Magyarországi boszorkányság forrásai, Zv. II., Budapest 2000, s. 324.

³⁴ Tamže, s. 324.

³⁵ Ed. BESSENYEI, J.: c. d., II., s. 325–326.

³⁶ BORNEMISZA, P.: Negyedik Része Az evangéliumokból és az epistolakból való tanúságoknak. Költ Semptéröl, 1578, s. 810.

³⁷ HORNA, R.: Zwei Hexenprozesse in Pressburg zu Beginn des XVII. Jahrhunderts. Bratislava 1933, s. 29–42., KLANICZAY, G. – KRISTÓF, I. – PÓCS, É.: c. d., s. 559–572.

³⁸ Ako prvej, podľa mena známej žene, obvinenej z bosoráctva v Bratislave, dalo občianske združenie Uroboros vyhotoviť pamätnú tabuľu podľa návrhu akad. sochárky Ľudmily Cvengrošovej. Tabuľa bola prezentovaná v deň 400. výročia upálenia Agáty. Osadenie tabule neďaleko Michalskej brány, kde pravdepodobne stála aj hranica, však muselo počkať ešte dlhší čas, kým kompetentné úrady rozhodli o jej povolení.

Tótha a Barboru, manželku Blažej Nagya zo Zelenča.³⁹ Výpovede miestnych obyvateľov a susedov sú málopravdivé – podľa zápisnice aj sudcovia nadobudli dojem, že nič také nepočuli, čo by mohlo byť jednoznačným dôkazom. Zaujímavé predpovede počasia a ich vzťah k možnému ovplyvneniu úrody neboli dostatočne závažné a obvinenie z urieknutia sa vyvrátilo, keď mnoho svedkov potvrdilo, že v inkriminovanom čase obvinená vôbec ešte nebývala v dedine. Situáciu však skomplikovala výpoveď istej Katuše, manželky Adama Vrabla z Modorsdorffu (Modranky, dnes súčasť Trnavy). Katuš, ktorá bola neskôr sama upálená,⁴⁰ obvinila obe zelenečské ženy, pri výkone rozsudku však verejne svoje obvinenie odvolala. Helenu napriek tomu odsúdili na vyšetrovanie mučením, kým Barbora sa mala očistiť prísahou desiatich poctivých obyvateľov. Rozsudok napokon prehodnotili a aj Helene stačilo, ak našla dvadsať osôb, ochotných zaručiť sa za ňu.

Séria vyšetrovaní a procesov sa uskutočnila v sedemdesiatych rokoch 17. storočia. Roku 1671 panská stolica Pannonhalmského opátstva vyšetrovala poddaného Adama Tótha z Dénešdu (dnes Dunajská Lužná), ktorému sa však pred súdom podarilo utiecť.⁴¹ Roku 1676 boli obvinené 4 ženy z neznámej obce Žitného ostrova, pre ktoré *procurator* žiadal obvyklý trest – upálenie. V rozsudku sudcovia žiadosti vyhovel.⁴² Len o mesiac neskôr ten istý stoličný súd riešil prípad ďalších šiestich žien zo susediacich obcí v blízkom okolí dnešnej Dunajskej Stredy, ktorých vinu sa nepodarilo preukázať a tak vyviazli trestom väzenia.⁴³ V tom istom roku súdil aj Pálffyovský panský súd na Červenom Kameni Katarínu Krisovú a Annu Siposovú. Ani v tomto prípade sa obvinenie nepreukázalo – súd ich neuznal vinnými z bosoráctva.⁴⁴ Šamorínsky súd však zasadal opäť v septembri 1677, keď rozhodoval o vine či nevine siedmich žien a jedného muža, pričom medzi obvinenými boli aj osoby zemianskeho pôvodu. Súd tu vyriekol tresty upálením pre ženy a muža oslobodil.⁴⁵ Uplynul len pol rok, keď sa konal ďalší súd - v obci Darnó (dnes v Maďarsku) však panský súd obidve obvinené oslobodil.⁴⁶ Po tejto „lavíne“ sa situácia trochu upokojila – bolo to však ako ticho pred búrkou. Koncom augusta 1691 začali v Šamoríne pojednávanie, ktoré sa do povedomia dostalo ako „Monster-Hexenprozess“.⁴⁷ Z 23 obvinených, ktoré pri mučení udávali ďalších, vznikol neprehľadný zástup podozrivých. Napriek tomu na trest smrti odsúdili len jednu ženu: Annu Mariu Haczl alias Volffin, ktorú sťali a jej telo potom upálili na hranici. Ďalšie dostali miernejšie telesné a peňažné tresty. Taktiež v Šamoríne zasadal súd vo veci manželky Juraja Kovácsa, Anny Pintérovej.⁴⁸ Jej život sa roku 1696 tiež skončil na hranici, rovnako ako životy dvoch ďalších žien – Judity Nagyovej, vydatej Zamboczkej a Magdalény Prémessovej.⁴⁹ Roku 1701 prebehlo vyšetrovanie istej Judity, manželky Štefana Szaba z Horného Mýta. Táto žena mala šťastie a zo 66 vypočutých svedkov ani jeden proti nej nevzniesol vážne obvinenie. Tento prípad je však zaujímavý tým, že sa z neho dozvedáme o ďalšom vyšetrovaní,

³⁹ Ed. BESSENYEI, J.: c. d., II., s. 327–355.

⁴⁰ Aj o tomto procese vieme len vďaka informáciám z prípadu zelenečských „bosoriek“. Popravili ju okolo 20. júla 1619 v Trnave.

⁴¹ SCHRAM, F.: Magyarországi boszorkányperek 1529–1768. Zv. I., Budapest 1970, s. 487., KLANICZAY, G. – KRISTÓF, I. – PÓCS, É.: c. d., s. 264.

⁴² Ed. BESSENYEI, J.: c. d., II., s. 355–356.

⁴³ Tamže, s. 357–359.

⁴⁴ Tamže, s. 360–361.

⁴⁵ Tamže, s. 361–371.

⁴⁶ SCHRAM, F.: c. d., III., s. 245–247.

⁴⁷ HORNA, R.: Monstrproces s čarodějnicemi v Šamoríně koncem XVII. století. In: Ročenka Vedeckých ústavov mesta Bratislava, Bratislava 1935, s. 13–43., KLANICZAY, G. – KRISTÓF, I. – PÓCS, É.: c. d., s. 599–630.

⁴⁸ Ed. BESSENYEI, J.: c. d., II., s. 371–376.

⁴⁹ Tamže, s. 377–381., júl 1701.

na ktoré si spomenul jeden starší, asi 62-ročný svedok. Stalo sa to „pred pustošením“, keď istého poručíka Jána Köteho pre obvinenie z bosoráctva okúpali v Dunaji a (zrejme pre nedostatok dôkazov) bol prepustený a vypovedaný zo susednej dediny Topoľníky.⁵⁰ Veľmi stručná zmienka v pezinskej knihe kriminálnych prípadov spomína istú Agnešu Lony alias Hornyaczku, ktorá vraj vedela čarami prilákať žiadanú osobu.⁵¹ V tom istom meste sa v roku 1725 dostal do podozrenia aj istý Magnus Topfer. Podľa rozsudku mal pykať hlavou.⁵² Proti istej Kate Fúró z obce Nekyje (dnes Vrakúň) sa viedlo vyšetrovanie až dvakrát – roku 1708 a o 17 rokov neskôr. Pri prvom vyšetrovaní bola obvinená spolu s Evou Nagyovou, manželkou Štefana Libárdyho.⁵³ Z mnohých veľmi podobných sporov, kde podnet na vyšetrovanie vyšiel z prostredia dedinského obyvateľstva, sa vymyká jeden, ktorý sa konal roku 1708 na podnet grófa Mikuláša Bercsényiho. Obvinil manželku istého Gabriela Tolvaya z čarodejníctva.⁵⁴

Roku 1711 začala séria procesov na Esterházyovskom panstve Šintava. Najprv bolo nariadené len vyhladávanie bosoriek, pričom podozrivé boli Judita Pintérová, manželka Juraja Domasza, vdova Mikuláša Varghu Zuzana, vdova Juraja Sámotu Magdaléna, manželka Jána Csizmaziu Dorota, mlynárka (Molnárné), slovenská babica Magda a manželka Martina Póra Anna. Hoci dnes sa nám budú zdať úsmevné, predsa pre ilustráciu uvedme niekoľko príkladov z výpovedí svedkov: Judita Domaszová obviažala krave rohy šatkou, Zuza Varghová nasypala pod kravu perie a vdova Magda Sámotová jedla v zime čerstvé marhule. Dorota Csizmaziová uriekla tých, ktorí ju hnevali a všetci preto ochoreli.⁵⁵ V tom istom roku vzniesli obvinenie aj proti Anne Vargovej, manželke Františka Kovácsa, taktiež z obce Nekyje. Výpovede proti nej boli také závažné, že ju odsúdili na sťatie a následné upálenie jej pozostatkov na hranici.⁵⁶ Na tom istom panstve potom nasledovali ďalšie a ďalšie procesy – v rozpätí rokov 1713 až 1730 ich bolo osem.⁵⁷

Ďalšie prípady v Bratislavskej stolici sa odohrávali pred súdom v Trnave. Roku 1718 obvinili istú Tyelarku z Hrnčiaroviec nad Parnou, Volarku z Ružindola a Sevcovu alias Kminku z Modranky.⁵⁸ O niekoľko rokov zasadal súd nad manželkou Juraja Nizsnánszkeho Annou Augustínovou a manželkou Juraja Sipkovszkého Annou Dyeravichovou z Veľkých Brestovian.⁵⁹ Nakoniec ešte v rokoch u 1743-1744 vyšetrovali v Trnave skupinku bosoriek. Prvou bola vdova

⁵⁰ Tamže, s. 381–383., december 1701.

⁵¹ Tamže, s. 384.

⁵² Tamže, s. 390–391.

⁵³ Tamže, s. 392–404.

⁵⁴ THALY, K.: Jóslatok és babonás hiedelmek a Rákóczi-korban. Századok, 1881, s. 40–60, 115–132.

⁵⁵ SCHRAM, F.: c. d., I., s. 487–492.

⁵⁶ Tamže, s. 492–496.

⁵⁷ 1713 proti pastierke kráv v Nekyji (SCHRAM, F.: c. d., I., 496–499.), roku 1714 proti 6 bosorkám a 2 bosorákom z Čeklísa. Podľa všetkého tu nedošlo k poprave, väčšina obvinených bola oslobodená alebo vypovedaná. (SCHRAM, F.: c. d., I., s. 499–502, 504–507). Súbežne sa vyšetrovala aj manželka Jósu Vezekénya spolu so synom z obce Vozokany (SCHRAM, F.: c. d., I., s. 502–504) a v novembri v Senci zasa istá Judita Pintérová, alias Róth, manželka Juraja Tomesza (SCHRAM, F.: c. d., I., s. 507–509.). Roku 1718 v obci Tomašíkovo padli do podozrenia manželka Jána Göröga a Michala Kissa. Výsledok nie je známy (SCHRAM, F.: c. d., I., s. 509–513.). Veľmi pochybne vyznieva aj výpoveď jedinej svedkyne proti istej Judite Morvayovej zo Senca roku 1719, o pokračovaní vyšetrovania však nevieme (SCHRAM, F.: c. d., I., s. 513–514.). Šintavské vyšetrovania pokračovali roku 1727/28, keď sa do podozrenia dostala manželka Jána Gála Katarína Baraczkayová z Veľkej Mače. O výsledku nemáme informácie (SCHRAM, F.: c. d., I., s. 514–521.). Posledné dve šintavské „bosorky“, Katarínu, vdovu po Štefanovi Pásztorovi z Nekyje a Katarínu Tomanovú, manželku Juraja Vargu vyšetrovali v apríli 1730 (výsledky nepoznáme). (SCHRAM, F.: c. d., I., s. 525–529).

⁵⁸ Ed. BESSENYEI, J.: c. d., II., s. 384–390. Rozsudok nie je známy.

⁵⁹ Tamže, s. 404–417., júl-august 1726.

po Jurajovi Abdonikovi Magdaléna Görög z Ružindola, ktorú „...*Protoš ona mnohim Lidem w rozlicznich Weczach Prehrozne skodliwa bila a Proczy desatoro Bozich Prikazanj skrz Predmenuwane swe zle skutky zohresila se bo za Pokutu, insim Pak na Prikład yakosto Zyewnu Bosorku na Po Prawnem Mistye styata a Potemak z palena bude*“. Anna Chlebová alias Jamborka, manželka Jána Nemcza z Ružindola „*yak zyawna Bosorka a Mrcha Zena na poprawnem Miste Styata, a potem Spalena bude*“. Obom veľmi priťažilo, že aj ich rodná obec potvrdila svoje podozrenie o tom, že sú bosorky. Pre spoluprácu s Jamborkou boli súdené aj Katarína Basznaková a Abdonikovej nevesta Mária Huszanyová. Prvú po mučení pustili, druhú navždy vykázali z mesta a okolia Prešporka.⁶⁰

Matej Bel vo svojej známej práci *Notitia Hungariae* opísal zaujímavý prípad, ktorý však nemá známu dokumentáciu a ani rok, keď sa odohral. Vo Vojke sa v tom čase vyskytlo až 70 podozrivých osôb, preto bolo nariadené ich okúpanie. Jedna osoba z tých, ktoré sa ponorili – a teda tým sa dokázala ich nevina – sa pre nepozornosť kata utopila. Nehoda vyvolala nevôľu a viedla až k nepokojom medzi obyvateľmi.⁶¹

Bratislavská stolica hľadala bosorky aj v roku 1732 v manželke Františka Mészárosa Eve Jankóovej a Judite Molnárovej, manželke Štefana Vörösa. O päť rokov neskôr padol tiež podozrenia na Martina Konkreka a Máriu Nyemecovú.⁶² Neslávnu kapitolu dejín honby na bosorky zavŕšilo vyšetrovanie stolice proti Jánovi Jurajovi Dubiczzerovi (Dobitscher) z obce Dénešd (dnes Jánošíková, časť Dunajskej Lužnej).⁶³ Zrejme tu šlo o nehody medzi obyvateľmi obce, možno aj pod vplyvom alkoholu (podľa výpovede si obžalovaný rád vypil), pretože predstavenstvo obce sa listom zaviazalo peňažnou pokutou potrestať každého, kto by Dubitzzerovi pripomínal celú kauzu. Vzhľadom na to, že tento prípad sa stal dva roky po nariadení Márie Terézie, je viac než pravdepodobné, že tento „posledný bosorák“ by aj tak nebol za svoju činnosť nijak potrestaný.⁶⁴

Všetky uvedené vyšetrovania (a tiež aj tie, o ktorých sa ešte možno dozvieme v priebehu ďalšieho bádania), by si zaslúžili podrobný rozbor. Po analýze obsahu výpovedí sa nám otvorí obraz mentality ranonovovekého človeka – jeho strachu pred neznámym, neprirodzeným, jeho snaha dopátrať sa vysvetlenia v takých veciach, ktoré jeho rozum nevedel pochopiť. Na druhej strane sa ukážu aj úplne bežné stránky ľudskej povahy – závisť, nenávisť, podozrievavosť, zlomyseľnosť, ale aj pozitívne vlastnosti – snaha pomôcť tak na strane domnelých „bosoriek“ (liečenie, rôzne iné formy pomoci) alebo len jednoduché výpovede v prospech obžalovanej (obžalovaného). Nie je možné prehliadnuť, ako hlboko bol ranonovoveký človek determinovaný vierou v nadprirodzené bytosti a ich schopnosti, s akou vážnosťou sa staval k istým faktom, ktoré dnešný, racionálne zmýšľajúci človek nazve jednoducho poverami. Zaujímavé sú však opakované výskyty tých istých formulácií alebo veľmi podobných variantov v oblastiach od seba veľmi vzdialených. Jednoznačne sa však dá preukázať v každej kauze nesmierny strach, obavy a nepokoj.

Niekoľko zaujímavých podnetov pre ďalší výskum poskytuje aj pohľad na mapu: ako príklad uveďme tri susediace stolice, Komárňanskú, Nitriansku a Bratislavskú. Ak si vyznačíme miesta,

⁶⁰ Tamže, s. 404–478.

⁶¹ BÉL, M.: *Notitia Hungariae novae historico-geographica*. Zv. II., Viennae 1736, s. 288., KOMÁROMY, A.: *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára*, Budapest 1910, dokument č. 461.

⁶² Tieto kauzy zatiaľ neboli publikované, sú pripravené do tlače.

⁶³ Ed. BESSENYEI, J.: c. d., II., s. 478–484.

⁶⁴ Na príkaz panovníčky zo dňa 26. januára 1756 zaslala Miestodržiteľská rada všetkým stoliciam rozhodnutie povinnosti postúpiť bosorácke procesy pred vykonaním rozsudku jej osobne. Text uverejnil KOMÁROMY, A.: *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára*, Budapest 1910, dokument č. 431.

z ktorých obvinené „bosorky“ pochádzajú, sú často totožné alebo sú veľmi blízko seba a spája ich cesta. „Semenišťom“ bosoriek bolo Šintavské panstvo, teda okruh na hranici Bratislavskej a Nitrianskej stolice Sered' – Šintava – Veľká Mača, Senec a Šamorín, ďaľšou „liahňou“ bolo okolie Trnavy – Zeleneč, Ružindol, Brestovany, Modranka, ďalej okolie Komárna – samotné Komárno, Hurbanovo, Bohatá, Nesvady, okolie obcí Okoč – Trhové Mýto – Ohrady – Kostolné Kračany, okruh Čierna Voda – Vozokany – Tomášikovo. Niekde sa dá jednoznačne preukázať aj chronologická súvislosť, pretože procesy sa viedli v priebehu krátkeho času, maximálne dvoch – troch rokov. Inde sú časové odstupy oveľa väčšie, často sú však v rozmedzí dvoch desaťročí, teda jednej generácie. Poznatky z detstva, keď sa konal nejaký proces a veľa sa o ňom hovorilo, musel zanechať silné spomienky. Otázka časovej a obsahovej súvislosti jednotlivých procesov by mohla doniesť veľmi prekvapujúce výsledky.⁶⁵

Nezodpovedanou zostáva ešte otázka nerovnomernosti rozšírenia procesov. Niektoré oblasti boli akoby „vynechané“ z honby na bosorky. Celkom ojedinele sa konali v severných stoliciach – na Orave, na Liptove, relatívne zriedkavé sú aj v Šariši. Naopak, nie je o ne núdza napríklad v Komárňanskej, Bratislavskej či Zemplínskej stolici a mimoriadne časté sú v stoliciach Sedmohradska. Aj tu sa otvára priestor na ďalšie bádanie.

Zaujímavou môže byť otázka, ako sa vyšetrovatelia a sudcovia stavali k hodnovernosti výpovedí a tiež sledovanie vývoja počas storočí (teda od prvých známych procesov až po tie posledné v druhej polovici osvietenského 18. storočia). Aj pri všeobecne rozšírenej viere v diabla a v bosorky však vyšetrovateľom, najmä pri posledných prípadoch, museli niektoré informácie vyznieť ako mimoriadne málo dôveryhodné. Takmer polovica oslobodených alebo odsúdených na menšie tresty však vypovedá o tom, že sudcovia nestrácali súdnosť a nesiahali vždy len po krajnom riešení. Napriek tomu je počet smrteľných rozsudkov vysoký, najmä v prvej polovici 18. storočia, a to aj v tom prípade, keď sa k obvineniam pridružili aj iné, skutočne trestné činy. V čom môžeme hľadať príčiny takéhoto rozhodnutia vzdelaných ľudí? Do úvahy pri pátraní po príčinách takéhoto postupu musíme zobrať aj istú „spoločenskú objednávku“. Ak existovala v okolí osoba, ktorá mala punc bosorky, obvykle to vyvolávalo negatívne emócie a reakcie obyvateľstva, zvady, hádky, nepokoje. Eliminácia kontroverznej osoby mohla nielen upokojiť verejnú mienku, ale aj pôsobiť odstrašujúcim príkladom. Druhou stranou tejto mince však mohol byť úplne opačný efekt, keď sa podnietil nový lov a vyhľadávanie podozrivých jedincov.

Etnologický výskum na území bývalej Nitrianskej stolice dokazuje, že najmä vo vidieckom prostredí sa viera v bosorky zachováva dodnes. Pretrváva domnienka, že dieťa, ktoré sa narodí so zubami alebo s niečím nadbytočným (napr. nadpočetná kosť), má predpoklad stať sa bosorákom, alebo mať nadprirodzené schopnosti. Takéto deti sú chorľavé, citlivé, minimálne do šiestich rokov na ne treba dávať zvlášť dobrý pozor. V tomto veku obvykle dostávajú záchvat spojený so stratou vedomia a počas tejto choroby získavajú svoje nadprirodzené schopnosti. Bosorka svoje schopnosti získava aj dotykom. Zaujímavé sú preto obyčaje pri úmrtí „bosoriek“. Vraj umierajúca bosorka sa veľmi dlho trápi, keďže napáchala mnoho zla a nemôže skôr opustiť tento svet, kým svoje vedomosti neodovzdá niekomu inému, najlepšie z rodiny. Pri umieraní takejto osoby všetci dodržiavajú veľký odstup od postele, ako aj od rakvy a vyhýbajú sa možnosti dotyku. Rôzne povery a obranné „mechanizmy“ sa používajú aj pri narodení dieťaťa na jeho ochranenie pred urieknutím (okolo rodičky sa urobí stan z plachiet, ktoré majú do rohov zaviazaný cesnak – dnes to už zrejme zaniká, keďže sa nerodí doma), a v žiadnom prípade sa nesmie novorodenec ponechať ani na chvíľu osamote, aby ho nevymenili. Zachovala sa aj viera

⁶⁵ Ginzburg načrtáva – bez analýzy, len formou úvahy – podobnú možnosť pri sledovaní materiálov z Francúzska v 14. a 15. storočí. GINZBURG, C.: Éjszakai történet. A boszorkányszombat megfejtése, Budapest 2003, s. 99.

v urieknutie a dodnes pôsobia rôzni jedinci, ktorí sú schopní urieknutie diagnostikovať a napokon ho aj liečiť – respektíve zrušiť.⁶⁶

Výskum v obciach pod Zoborom potvrdzuje, že vyčnievať z kolektívu, narušovať zabehaný stereotyp, prekračovať nepísané spoločenské normy často znamená vystaviť sa podozreniu. Mnohokrát však stačila nejaká fyzická abnormalita (hrb, pokrivenie tela, vykrivené končatiny a pod.) alebo len drobné zmeny na koži (rapavosť, pehy, materské znamienka), aby sa začalo pošepkávať o bosorke. V obci Pohranice či Ladice (obe v Nitrianskej stolici, Ladice na hranici s Tekovskou) sa dodnes verí, že požičať si vajíčko v prvý piatok v mesiaci je jednoznačným dôkazom toho, že sa použije na čarovanie. Pre istotu v tento deň radšej nikto nič nedá von z domu, podobne ani na Luciu. Verí sa aj v to, že bosorky lietajú na metlách na sabaty, dokážu zobrať na seba podobu zvierat'a, ale aj inej osoby – vtedy ich však mohlo prezradiť konské kopyto. Ako najlepšia ochrana sa osvedčilo neustále nosenie posväteného ruženca a aspoň raz denne sa treba napíť svätenej vody.⁶⁷

Na záver sa žiada – možno s dávkou irónie – uviesť paradoxnú súvislosť: za to, za čo by pred niekoľkými storočiami boli ľudí upálili alebo „milostivejšie“ sťali, dnes sa platia veľké peniaze a je to dobrý obchod. Myslíme tu na rôzne veštice, zázračných liečiteľov, šarlatánov – tak jednotlivcov, ako aj celé priemyselné odvetvia poskytujúce zázračné lieky, masti a iné prostriedky. Ľudstvo bude vždy náchylné uveriť bludom a hľadať jednoduché riešenia.

⁶⁶ VIRT, I.: Boszorkányság a Nyitra környéki magyaroknál. In: Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Tanulmányok a transzcendensről IV. Ed. PÓCS, É., Budapest 2004, s. 482–491.

⁶⁷ JANCSÓ-SÍPOS, A.: Boszorkányhiedelmek Zoboralján. In: Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Tanulmányok a transzcendensről IV. Ed. PÓCS, É., Budapest 2004, s. 492–499.

VRAŽDY NOVORODENCOV V BRATISLAVSKEJ STOLICI V 17.-19. STOROČÍ

Prípady zavraždených detí a novorodencov zanechaných napospas osudu ako aj kriminálne činy podobných rozsahov patria v dnešnej dobe k smutným a neojedinelým kapitolám domáceho či zahraničného spravodajstva. Zdá sa, že medziľudské konfliktné situácie vyhrocujúce sa do naznačených extrémov sa prejavujú predovšetkým v kruhu ľudí žijúcich pod silným tlakom sociálnej nestability a zároveň v prostredí ťažko narušených partnerských vzťahov. V súvislosti so stupňujúcim sa počtom rozvodov poukazujú, analytici tejto problematiky na nie vždy efektívny spôsob riešenia otázky porozvodovej opateru dieťaťa. Podľa odborníkov práve situačné modely uprednostňujúce výlučné právo opateru len jedného z rodičov namiesto rovnocenného zastúpenia oboch partnerov, sú až 90 %-ným dôvodom únosov či vražd maloletých.¹ Je nesporné, že spomenuté kriminálne činy majú veľmi komplikované psychologické pozadie. Z interakcie vzťahov vplývajúcich na dané situácie však nemožno vylúčiť ani okolité okolia, prameniace zo stálosti, či naopak nestálosti spoločenského hodnotového systému a jeho priorit. K týmto prioritám možno priradiť aj v jednotlivých historických obdobiach neustále sa meniaci obraz dieťaťa a jeho spoločenské ocenenie.

Spoločenská hodnota a postavenie dieťaťa v minulosti

Predmetnými zločinmi bol človek vo svojej histórii akoby sprevádzaný. Ich vnímanie okolitým prostredím však neznamenal vždy automatické odsúdenie či morálno-právne zavrhnutie páchatelia. K vzniku týchto reakcií, v súčasnej dobe prirodzených, viedla pravdepodobne dlhá cesta. Známe prípady vražd detí súviseli predovšetkým s neochotou prijať dieťa do rodiny. Okolie ich chápalo ako regulovanie pôrodov prejavujúce sa predovšetkým vo vzťahu k chorým, nelegitímnym potomkom nežiaduceho pohlavia.² V prípade starovekého Grécka môžeme napríklad hovoriť o všeobecnej kultúrno-právnej akceptácii tejto metódy, ktorá však, pravda, nevylučovala existenciu súcitu k obetiam. Práve naopak, pocit súcitu s zavrhnutými novorodencami a deťmi vlastnou rodinou a napospas svojmu osudu ponechanými, viedla prirodzene mnohých k adopcii.³

Vo vývine dnešného hodnotového obrazu dieťaťa zohrali kresťanské učenia nesporne obrovskú úlohu: Ich rozšírenie však neviedlo k okamžitej a automatickej zmene v spoločenskom chápaní dieťaťa, či k zmene naznačenej praxe. Napriek tomu, že na území Rímskej ríše bolo slobodné vyznanie kresťanstva a kresťanských hodnôt od roku 313 zabezpečené, ku cirkevno-právnej kodifikácii týchto zločinov, ako hriechov vyžadujúcich trest smrti došlo až v roku 374. V germánskom zvykovom práve sú príslušné zákazy v tomto smere známe z obdobia 6.-7. storočia. Je tiež príznačné, že k zriadeniu prvého známeho útulku detí nájdených pred kostolnými bránami, slúžiaceho na opateru do ôsmeho roku ich života, došlo až v roku 787. Hodnota a postavenie dieťaťa v stredovekej spoločnosti je v kruhoch historikov zaoberajúcich sa touto problematikou

¹ HERNÁDI, M.: Újabb családbomlási adatok és álláspontok az angolszász országokban. Szociológiai Szemle, 2001, č. 1, s. 95–113. (<http://www.mtapti.hu/mszt/20011/hernadi.htm>)

² Skupinu celkom odlišného charakteru tvoria vraždy detí prítomné v staroveku vo funkcii rituálneho poukazania obetí (pozn.).

³ FRENCH, W.: A gyermek hatásának története. In: *Gyermekkor-történeti tanulmányok*. (<http://mek.oszk.hu/02000/02030/02030.pdf>)

chápaná viac-menej rôznorodo. Niektorí sa domnievajú, že vraždy detí a im podobné trestné činy už od 5. storočia všeobecne vyvolávali pocity hriechu a pobúrenia.⁴ Iní naopak tvrdia, že vďaka všeobecnej vysokej úmrtnosti novorodencov a maloletých bolo, hlavným charakterom vzťahu rodiča a dieťaťa dodržanie citového odstupu, hraničiaceho až s ľahostajnosťou. Objavujú sa aj názory, ktoré za spomínanou vysokou úmrtnosťou vidia dokonca skryté formy vrážd (zanedbanie dieťaťa, nevhodná výživa, vedomé či nevedomé vystavenie dieťaťa nebezpečným situáciám a pod.) a pripisujú ich rodičom.⁵

Kardinálne zmeny na poli spoločenského ponímania dieťaťa prinieslo myslenie obdobia humanizmu a renesancie. Na stopy zmien v postavení dieťaťa v rodine, v zmysle nadobudnutia jeho väčšej váhy dôležitosti okrem iných poukazujú aj myšlienky humanistických diel kladúce veľký dôraz na správnu opateru a výchovu dieťaťa. V podobnom kontexte treba spomenúť aj postupné rozšírenie výroby detských hračiek na prahu novoveku, či zmeny v umeleckom stvárnení dieťaťa. Z nich treba osobitne spomenúť v maliarstve sa objavujúce idilické zobrazenia rodín, a tiež od 16. storočia čoraz viac sa vyskytujúce detské portréty, z ktorých na uvedené zmeny v chápaní dieťaťa azda najviac poukazujú maľby – portréty zosnulých detí.⁶ Je prirodzené, že zmeny v prístupe k dieťaťu prispeli k ďalšiemu zostrenému odsúdeniu zločinov, ktoré boli na nich spáchané.⁷ Osobitne to mohlo platiť aj v extrémnych prípadoch nášho záujmu.

Keďže novoveké písomné pramene sú v porovnaní so stredovekými z kvantitatívneho i obsahového hľadiska výrečnejšie, možno z nich získať o daných prípadoch pomerne plastický obraz. Zámerom tejto štúdie je poskytnúť na základe príslušného spisového materiálu Trestného súdu Bratislavskej stolice poskytnúť poznatky, ktoré by sa v budúcnosti mohli stať vhodným základom pre hodnotenie vyššie naznačených interdisciplinárnych rozmerov.

Pramene

Predstavu o činnosti Trestného súdu či sedrie Bratislavskej stolice môžeme získať na základe spisového materiálu, zachovaného od roku 1631. Ide približne o sériu 2500 viac či menej kompletne zachovaných súdnych spisov, končiacu rokom 1853.⁸ Z uvedeného obdobia je

⁴ B. LYMAN, R.: Barbárság és vallás. Késő római és kora középkori gyermeknevelési szokások. In: *Gyermekkor-történeti tanulmányok*, s. 35, 39, 41. (<http://mek.oszk.hu/02000/02030/02030.pdf>)

⁵ DÓKA, H.: Szerették-e gyermekeiket a középkor anyái? (http://primus.arts.u-szegekr.hu/~pukanszky/mars/Doka_Helga1.htm), s. 1–8. Autorka vo svojom príspevku porovnáva príslušné teórie ostatných tridsiatich rokov, predstavené prácami autorov ako sú Philippe Aries, Lloyd de Mause, Edward Shorter, Shulamith Shahar a iný.

⁶ ORNING, A.: A gyermekszemlélet történeti alakulása a képzőművészeti alkotások tükrében. (<http://www.iqdepo.hu/dimenzio/19/19-01-01.html>)

⁷ Prísne odsúdenie zločinu sa neprejavilo len v jurisdikciách celokrajinských úrovní. Mnohokrát mestá a iné privilegované miesta disponujúce právom meča prejavovali až vyhranené prístupy v otázke trestania zločincov. Podobné prípady napríklad v poľskom Poznane trestali v 16.-17. storočí v duchu stredovekých tradícií pochovaním zaživa, alebo napichnutím na kôl. Pozri KARPIŃSKI, A.: Kriminalita žien v poľských mestách v 16.-17. storočí. In: *Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti*. Ed. LENGYELOVÁ, T., Bratislava, s. 92.

⁸ V priebehu 17.-18. storočia sa právne spory a kriminálne prípady, dovtedy prejednávané na stoličných kongregáciách, začali prejednávať na zvláštnych zasadnutiach. Nazývali sa sedriálnymi zasadnutiami (lat. sedria je skratkou z pôvodného názvu *sedes iudiciaria* – súdna stolica). V roku 1613 uhorský snem zasiahol dôležitou legislatívnou zmenou do personálneho obsadenia súdov predmetných stolíc. Zriadil sa samostatný zbor stoličných sudcov, ktorí tvorili tzv. Súdnu tabuľu. Jej členovia, podobne ako ostatní stoliční funkcionári, boli volení na reštauráciách. Okrem tabulárnych sudcov na rokovaníach nemal iný stoličný funkcionár žiadne právo zasiahnuť do priebehu rokovania. Sedriálne zasadnutia sa konali podľa potreby. Spravidla ich zvolával podžupan, ktorý im aj

písomne doložených 82 prípadov obvinení z vražd detí a novorodencov, čo v porovnaní s inými skôr prozaickými kriminálnymi činmi, tvorí veľmi úctyhodný počet.⁹ Pre porovnanie uvádzame, že v skúmanom období sme sa stretli s procesmi začatými kvôli telesnému napadnutiu a bitkám (bitkári pochádzali prevažne z radov miestnej šľachty) 80-krát, krádežami koní 50-krát a prepapadnutiami pocesných 30-krát.

K hodnoteniu jednotlivých prípadov vražd môžeme pristúpiť z viacerých strán. Posúdiť ich môžeme na základe spoločenského postavenia, veku, psychickej príčetnosti páchatel'a, miery úmyselnosti - náhodnosti činu, jeho motívov ako aj spôsobu vykonania. Zdá sa, že práve charakter týchto kritérií bol hlavným určujúcim faktorom pre celkový výsledok sporu a vynesenie rozsudku.¹⁰

Páchatelia

V spomínaných 82 prípadoch sa pred súdnu stolicou ocitlo 90 osôb. Z nich tvorili výraznú väčšinu ženy, obžalovaných mužov bolo len 18. Osem mužov bolo súdených za nabádanie a pomoc pri vraždách. Väčšinou išlo o otcov novorodencov, pochádzajúcich z radov stoličnej šľachty. Motív ich činu spravidla koren timer mimomanželských vzťahoch, resp. vo väčších či menších násilnostiach spáchaných na vlastnom služobníctve.

V sporoch vystupovali ako páchatelia v prevažnej miere samotné matky. Ich účasť medzi obžalovanými ženami (okrem ojedinelých prípadov) je takmer stopercentná. Väčšinou pochádzali z radov služobníctva. So ženami šľachtického pôvodu sme sa stretli v štyroch prípadoch, jedna z nich bola tiež slúžkou. Dve obžalované ženy boli vydaté, päť ich figurovalo ako vdovy, ostatné boli slobodné. Najmladšia matka mala 15 rokov, 23 žien ešte nedosiahlo vtedajší vek plnoletosti, t. j. 24 rokov.¹¹

predsedal. Koncom 17. storočia sa tieto zasadnutia začali špecifikovať: prerokovania občiansko-právnych prípadov sa oddelili od zasadnutí s obsahom kriminálnych prípadov. Súdna stolica v týchto záležitostiach fungovala pre šľachtické obyvateľstvo ako prvoinštančný súd. V prípade poddaných mala funkciu odvolávacieho, v mnohých prípadoch konečného súdu v sporoch nedoriešených na zemepanských súdoch.

⁹ K záverečnému počtu písomne dochovaných sporov patriacich do okruhu záujmu našej štúdie sme dospeli po analýze zachovaného spisového materiálu, ako aj jeho dobových archívnych pomôcok - elenchov a indexov. Pomoc osobitného významu pri našej práci nám poskytol inventár vypracovaný k archívnemu fondu (Balogh 1976).

¹⁰ Je pozoruhodné, že jednotlivé trestné činy boli samotnými prokurátormi už na samom začiatku procesov charakterizované rôzne. Spomedzi zistených 82 prípadov bol v 45 udaný predmet zabitia, ostatné boli jednoznačne označené ako vraždy. Len 5 prípadov bolo podaných ako opustenie detí. Spomedzi spomínaných 82 prípadov sa nám bližšie podarilo zoznámiť so 62 prípadmi. Štatistické údaje podané v tejto štúdii pochádzajú z analýzy ich spisového materiálu. Ostatné prípady sú nám známe iba na úrovni zmienky.

¹¹ Pre porovnanie nami zistených údajov uvádzame sumár výsledkov bádania poľského historika Andrzeja Karpińskiego, ktorý sa v tomto smere venoval štúdiu trestných spisov piatich poľských miest: Krakova, Poznane, Lvova, Gdaňska, Lublinu a Varšavy, pochádzajúcich z obdobia 16.-17. storočia. Podľa neho v tomto období pomer žien medzi obvinenými z vražd narástol z 0,8 % na 8,4 %. Medzi obvinenými 90 dokumentovateľných prípadov vražd detí bolo žien až 95 %. Najčastejšie išlo o matky. Väčšinou to boli slobodné slúžky udržiavajúce mimomanželské vzťahy. Otec dieťaťa bol takmer vždy známy (domáci pán, sluha slúžiaci na tom istom mieste a pod.). Udržiavané vzťahy po zistení gravidity v prevažnej väčšine stroskotali. Priznanie k vražde sa vždy rovnalo trestu smrti. Z 90 prípadov spomínaný autor zachytil až 57 písomne zachovaných rozsudkov, z ktorých až 65 % hovorilo o treste smrti. Pri udávaní štatistických údajov autor právom poukazuje, že ide iba o odklad, keďže na základe zachovaných písomných zmienok je ťažké odhadnúť skutočný počet dobovo známych, ešte ťažšie dobovo neznámych, t. j. skrytých prípadov. S týmto skonštatovaním možno s autorom len súhlasiť. KARPIŃSKI, A.: c. d., s. 91-92.

Obete

Obetami takmer všetkých skúmaných zločinov boli novorodenci. S potratmi sme sa stretli iba šesťkrát. Polovicu z nich tvorili dokázané umelé potraty. Ostatné sa uznali ako samovoľné, čo samozrejme znamenalo okamžité prepustenie podozrivej. Najstaršia z obetí mala dva a pol roka. Podľa svedectva tohto prípadu z roku 1831 sa dieťa stalo obeťou vlastnej macochy, ktorá sa oň nechcela ďalej starať a radšej ho utopila v Čiernej Vode.¹² Ohľadom pohlavia obetí predpokladáme, že dievčatá tvorili väčšinu. Z 28 prípadov, v ktorých sa nám pohlavie podarilo určiť, sa vyskytlo iba sedem chlapcov. S dvojčatami pri vyšetrovaní podozrivých úmrtí sme sa stretli dvakrát. V jednom prípade išlo o prirodzený potrat, v druhom prípade bol jedným z dvojčiat mŕtvo narodený chlapček, ktorého sestra sa stala následnou obeťou matkinej neobstaranosti. V tejto súvislosti možno všeobecne skonštatovať, že zistenie možného psychického stavu matiek pri pôrode a tesne po ňom, ako aj celkových okolností priebehu pôrodov, tvorilo dôležitú súčasť vyšetrovacieho procesu. Niet divu, keď príslušné zákony prípady vražd detí odsudzovali a trestali veľmi ráznym spôsobom. Zdá sa, že žalobcovia i ďalší súdny činitelia pri aplikovaní dobových zákonov nerobili veľké rozdiely medzi zistenými prípadmi umelých potratov a usmrteniami po pôrode. V ich terminológii boli obe formy skutočne hodnotené ako vraždy. Pri vymenovaní trestov sa však prejavujú výrazné rozdiely, potraty boli hodnotené miernejšie.

V súvislosti s dobovým zákonodarstvom treba poukázať na dva príslušné dekréty. Dekrét Ferdinanda II. z roku 1625 svojím šiestym článkom nariaďoval príslušným miestnym orgánom pri zistení vražd matiek, žien a detí okamžite konať. Zároveň im však nechával istý voľný priestor, keďže spôsob trestu špecifikoval neurčito len ako „*trest primeraný*“. Dôležitou časťou dekrétu je jeho druhý článok, ktorý pre prípad vyšetrovania a súdu týchto zločinov anuluje šľachtické výsady.¹³ Dekrét Karola III. z roku 1723 sa otázky trestu dotýkal konkrétnejšie. V 11. článku vymenovával vrahom vlastných otcov, matiek, manželiek, detí a pokrvných príbuzných nekompromisný trest smrti. Podobným spôsobom trestal aj niektoré formy necudností. Trest smrti čakal na páchatelov krvismilstva, tiež násilníkov na nevlastných dcérach i matiek.¹⁴ Na základe týchto dvoch spomínaných dekrétov žalobcovia žiadali pre obvineného z vraždy dieťaťa či novorodenca v každom prípade vymerať trest smrti. Práve preto zistenie presných okolností jednotlivých zločinov malo nesmierne dôležitú úlohu z hľadiska ďalšieho vývoja sporov a najmä vyrúbenia trestu. Výsledné určenie miery úmyselnosti činov sa stal hlavným rozhodovacím kritériom pre otázku života a smrti obžalovaného.

Okolnosti zločinov – motívy a ich následky

Ak vychádzame z konštatovania jednotlivých sedriálnych prokurátorov vo veci otehotnenia žalovaných matiek, môžeme zhruba zistiť, že približne 50 % všetkých otehotnení vzniklo v dôsledku vedenia „*bujarého života*“. S indíciami trvalých partnerských vzťahov sme sa zo všetkých prípadov stretli iba osemkrát. Ostatné vzťahy mali skutočne skôr krátkodobý alebo náhodný charakter. Môžeme sa medzi nimi stretnúť aj s takými extrémami, ako v prípade Terézie Kardosovej, dvadsaťdva ročnej slúžky z Dunakiliti (dnes Maďarsko), ktorá podľa výpovedí

¹² ŠAB, ŽB I., PS-T, k. 67, A XII-1089.

¹³ Ed. KOLOSVÁRI, S. – ÓVÁRI. K.: Corpus Juris Hungarici (1626–1657). I. zväzok, Budapest 1900, s. 242–243.

¹⁴ Ed. KOLOSVÁRI, S. – ÓVÁRI. K.: Corpus Juris Hungarici (1626–1657). I. zväzok, Budapest 1900, s. 575–577.

svedkov mala chlapov viac než rada, styky udržiavala naraz s viacerými z nich a za istým Františkom Tóthom chodila skôr ona, než on za ňou.¹⁵ Podobne vypovedali svedkovia aj v spore Kataríny Beszédesovej, želiarky z Nekií na Ostrove (Nyék) v roku 1823, ktorí osobitne vyzdvihli jej neobmedzené pôžitkárske vlastnosti, kvôli ktorým sa nakoniec do iného stavu dostala aj druhýkrát.¹⁶ Prípád Evy Nagyovej, dvadsaťročnej slobodnej devy z Diakoviec, je presným opakom predošlých prípadov. Podľa jej výpovede z roku 1751 sa so svojím snúbencom milovala iba jedenkrát a to na Turíce predchádzajúceho roku, keď sa im podarilo využiť nočný klud v dome.¹⁷ Mnohé ženy sa stali obeťami svojich náhodných, či viac-menej povrchných známostí. V roku 1845 sa pri pozorovaní povodia Dunaja Agneša Némethová, slúžka v Kalinkove, zoznámila s istým mlynárskym tovarišom Tomášom z Trstenej na Ostrove (Nadasd), s ktorým sa okolo Vianoc vybrala zabaviť do Dolnej Baky (Al Baka). Zábava sa konala v tamjšej krčme, kde sa do jedenástej hodiny večer zabávali a tancovali. Neskôr ju nápadník odprevadil domov, kde sa mu po zdĺhavom prehováraní (a možno aj v dôsledku vyslovenej zábezpeky, že sa s ňou v prípade jej otehotnenia oženi) nakoniec poddala. Spomínaný milenec sa však onedlho z jej života vytratil. Prípád sa skončil tragicky, Agneša svojho novorodenca dobodala nožom.¹⁸

Z pestrej palety individuálnych osudov nechýbajú ani vzťahy defektného charakteru. Hriešny vzťah krvismilstva sa objavil trikrát. Našli sme tiež stopy po evidentných znásilneniach žien. Ako príklad môžeme spomenúť prípad Alžbety Galambosovej, ktorá okolo roku 1800 slúžila u Ignáca Aranyossiho, šľachtica z obce Nemesszeg (dnes súčasť Dunajskej Stredy). Podľa jej výpovedí s menovaným súložila asi 20-krát, spravidla pod hrozbou bitky. Keď pán domáci jej graviditu zistil, nútil ju k umelému potratu. Keďže sa okamžitý účinok viacnásobného pustení krvi žilou, ani zohnaných liekov neprejavil, nakoniec ju prinútil vydať sa za istého Jána Lovasa a celú záležitosť zakamuflovať.¹⁹

Spoločným charakterom väčšiny skúmaných zločinov bolo všeobecné popieranie a utajovanie gravidity. Katarína Tutseková, nádennička z Trenčianskej stolice prišla v roku 1852 do Pezinka okrem práce aj s cieľom, aby svoje nechcené tehotenstvo v mieste svojho bydliska zatajila. Prípád sa našťastie skončil iba dočasným odvrhnutím dieťaťa a následne šesťmesačným pokáním matky v stoličnom žalári.²⁰ Tragickejší osud postihol dcéru Anny Noszkovitsovej, dvadsaťročnej slúžky pôvodom zo Slovenského Grobu (Tóth Gurab), ktorá stála pred trestným súdom v roku 1849. Anna sa počas svojej služby v Reci zoznámila s istým mladíkom, ktorý jej prisľúbil manželstvo. Po splodení dieťaťa sa však mladík dal zverbovať za vojaka. Anna sa na svoju rodinu (najmä kvôli zlému vzťahu so svojou švagrinou) nemohla spoľahnúť. Graviditu až do konca popierala, svoju dcérku okamžite po pôrode zahrdúsila. Pri jej vypočutí úmyselnosť svojho činu vôbec netajila, zdôvodňovala ho predovšetkým všeobecným pocitom hanby.²¹

Práve pocit hanby a obava zo spoločenskej izolácie tvorí ďalšiu skupinu charakteristických vlastností platných pre väčšinu prípadov. Práve z týchto pocitov pramenila duševná úzkosť, ktorá v kombinácii s takmer zákonite sa prejavujúcim pocitom viny a tiež prípadnými individuálnymi negatívnymi skúsenosťami (znásilnenie, opustenie ženy atď.) mohla v budúcej matke vzbudiť pocit hnevu až nenávisť voči svojmu dieťaťu a stať sa tak hlavným motivačným prvkom

¹⁵ ŠAB, ŽB I., PS-T, k. 144, A XII-681.

¹⁶ ŠAB, ŽB I., PS-T, k. 102, A XII-1299.

¹⁷ ŠAB, ŽB I., PS-T, k. 27, A XII-483.

¹⁸ ŠAB, ŽB I., PS-T, k. 105, A XII-1309.

¹⁹ ŠAB, ŽB I., PS-T, k. 45, A XII-862.

²⁰ ŠAB, ŽB I., PS-T, k. 117, A XII-1384.

²¹ ŠAB, ŽB I., PS-T, k. 102, A XI-1294.

zločinu.²² Pocit hanby a jeho negatívne pôsobenie sa však okrem matiek prejavoval aj v ich blízkom prostredí. Františka Gábrisová zo Suchohradu (Dimburg) sa v roku 1850 snažila mŕtve telo svojho predčasne narodeného dieťaťa ukryť s pomocou svojej matky. Ich hlavným motívom bolo predísť verejnej hanbe, vyplývajúcej zo slobodného stavu dvadsaťročnej rodičky. Dieťa bolo riadne umyté a pochované v drevenej debni pri plote miestneho cintorína. Po týždni sa pre stopy púo zvierati rozhodli telo vykopať a premiestniť pod bližšie nešpecifikovaný kríž v chotári. Prípado sa tým však nekončil, pretože telesné pozostatky boli z podobnej príčiny premiestnené ešte raz, tentokrát do lesa ležiaceho na druhom brehu blízkej Moravy.²³ Hanba sa stala hlavným hnacím motorom pre matku už spomínanej Evy Nagyovej z Diakoviec. Eva Takácsová svojho vnúčika hneď po pôrode vzala od matky, vyšla s ním do stajne, kde ho silným pritisknutím k hrudi zahrdúsila. Podľa jej neskoršieho priznania ju k činu priviedol sám diabol.²⁴

Úlohu bezprostrednej príčiny vražd v mnohých prípadoch mohla zohrať už aj dnes známa psychická nestabilita - popôrodná depresia a jej extrémne prejavy.²⁵ Jej prítomnosť možno predpokladať predovšetkým v prípadoch krkavčích matiek, pochádzajúcich na pohľad zo stabilného a existenčne zabezpečeného prostredia, u ktorých by sa motív zločinu inak ťažko vysvetľoval. Napríklad Alžbeta Tóthová, dvadsaťosemročná slúžka z obce Čechová (Cséfa, dnes m.č. Holíc), ktorá bola pred súd postavená v roku 1849, sa svojho vražedného činu dopustila napriek tomu, že ju domáca pani viackrát upozorňovala na nevyhnutnosť zabezpečenia vhodného miesta na obdobie jej pôrodu a v hľadaní takéhoto prechodného ubytovania jej prisľúbila pomoc. Ubezpečila ju tiež, že po pôrode ju väzme späť do služby. Navyše sa Alžbeta mohla spoľahnúť aj na otca budúceho dieťaťa, ktorý slúžil spolu s ňou.²⁶ V podobnom duchu sa javí aj tragický prípad Kláry Karácsonyovej, slúžky šľachtického pôvodu z Kostolných Kračian (Egyházkarcsa) z roku 1821. Kláru bol jej domáci pán, Ján Nagy, prisázný Bratislavskej stolice, ochotný v prípade jej sobáša s Karolom Szelle, otcom dieťaťa plne podporovať a vystrojiť jej riadnu svadbu. Napriek tomu vlastná matka dieťa usmrtila a následne aj dolámala.²⁷

Utajovanie gravidity si automaticky vyžadovalo tajný pôrod. Z tohto dôvodu sme sa s pôrodom v bezpečných podmienkach (v posteli, za asistencie iných atď.) stretli iba zriedkavo. Rodičky skôr vyhľadávali miesta, kde sa mohli predovšetkým ukryť pred zrakom svojho okolia. Pôrody prebiehali bez akejkoľvek pomoci v komorách, stajniach, chlievoch a neobišli ani latríny. V tejto súvislosti treba poznamenať, že takéto pôrody vyšetrovatelia jednotlivých prípadov aj samotní súdni prokurátori v priebehu procesu považovali za sťažujúce okolnosti. Pôrod bez asistencie pôrodných babíc či dostatočne skúsenej osoby chápali ako vedomé a značné ohrozenie

²² Shulamith Shahar v jednej zo svojich štúdií zaoberajúcich sa s históriou detskej výchovy, v súvislosti s jedným prípadom zanedbania dieťaťa z 11. storočia, kladie konanie matky do pozície v skutočnosti nahradzujúcej jej samovražedný úmysel. SHAHAR, S.: Gyermek születik. In: Gyermekkor-történeti tanulmányok. (<http://mek.oszk.hu/02000/02030/02030.pdf>), s. 80.

²³ ŠAB, ŽB I., PS-T, k. 108., A XII-1328. V súvislosti s prípadom sa z 23. septembra 1850 zachoval list okresného komisára Jána Laurentyho, ktorým žiada oficiálne pokarhanie Karola Kohna, lekára malackého obvodu. Podľa listu menovaný zámerne odkladal pitvu pozostatkov po troch týždňoch nájdeného a exhumovaného novorodenca, čím v zmienenej obci riskoval vypuknutie epidémie. Pitvu nakoniec vykonal malacký lekár Filip Duckes.

²⁴ ŠAB, ŽB I., PS-T, k. 27, A XII-483.

²⁵ Shahar vo svojom citovanom diele upozorňuje na to, že matky trpiace popôrodnou depresiou sa občas voči vlastnému dieťaťu prejavujú dlhotrvajúcimi chorobnými príznakmi úskosti a záchvatom hnevu (pozri pozn. 19).

²⁶ ŠAB, ŽB I., PS-T, k. 90, A XII-1335.

²⁷ ŠAB, ŽB I., PS-T, k. 57, A XII-1018. V spise je zachovaná korešpondencia Jána Nagya a Jozefa Nyikosa, reformovaného duchovného z Vydrian (Hodos), ktorá dokumentuje ich snahu zlepšiť správanie Kataríny, ktorá spočívala predovšetkým v nástojčivom negovaní vlastnej tehotnosti a predísť tak obávanej tragédii, ku ktorej nakoniec aj došlo.

zdravia rodiaceho sa dieťaťa.

Pôrodné babice mali počas súdnych procesov neraz dôležitú úlohu. Po objavení stôp po tajnom pôrode museli pomáhať miestnych vyšetrovaniach. V prípade absencie lekára či chirurga mali za úlohu vyšetriť skupinu podozrivých žien a určiť z nich rodičku. V následných procesoch vystupovali ako svedkyne. Keď v roku 1811 vo Veľkej Jelke (Nagyjóká, dnes m. č. Jelky) našli v latríne domu kapitána Imricha Farkasa mŕtve telo novorodenca, jeho matku Alžbetu Móriczovú usvedčili z trestného činu práve na základe odborného posudku miestnej pôrodnej babice. Neskôr sa prišlo aj na to, že táto kuchárka (v dedine všeobecne známa pod prezývkou "Lizi"), slúžiaca u zmieneného majiteľa domu, bola za podobného činu podozrievaná už počas jej služby v Raguze. Vyšetrovanie odhalilo v osobe Františka Weisa, lesníka panstva Jána Karola Pálffyho, aj otca dieťaťa, ktorý sa zaprisahal, že sa so svojou milenkou po jej prepustení zo žalára ihneď ožení.²⁸ Tajný pôrod Julianny Hodossyovej, zemianky z Veľkého Padáňa (Nagy Padány) 26. apríla 1805 bol taktiež odhalený pomocou miestnej pôrodnej baby. Tá si totiž svoju povinnosť vykonávala v tom istom dome u jej susedky práve v tom čase, keď Juliana porodila v komore. Jej pôrod však nezostal skrytý pred skúseným zrakom babice, ktorá svoje dojmy počas vyšetrovania trestného činu bezodkladne nahlásila.²⁹

Spôsob vykonania jednotlivých vražd bol rôzny. Najviac (celkom 20-krát) sa vyskytli prípady uškrtienia novorodencov, a to buď zapchatím dýchacích ciest, previazaním pupočnou šnúrou či pripraveného motúza okolo krku atď. Ďalšiu početnú skupinu (v 19 prípadoch) tvorilo trhnutie pupočnej šnúry či jej prerezanie bez ďalšieho náležitého ošetrenia, čo u takto zanechaného dieťaťa spôsobilo s najväčšou pravdepodobnosťou vykrvácanie. Pôrody postojačky boli viac-menej spojené so zachovanými prípadmi potratov, no zároveň tvorili aj extrémnu podobu úmyselného ublíženia na zdraví dieťaťa. Náznaky takéhoto úmyslu, ako aj tomuto podobný spôsob usmrtenia dieťaťa šľahnutím o stenu, murovanú podlahu či podobne sa objavili 5-krát. V jednom prípade matka svoje dieťa usmrtila tým, že naň skočila a udupala ho. V niektorých obzvlášť krutých prípadoch sa (možno aj prirodzeným spôsobom) objavujú veľké rozdiely medzi výpoveďou obžalovanej a skutkovým stavom zisteným počas vyšetrovania. Môžeme spomenúť napríklad Agnešu Némethovú, ktorá podľa svojej výpovede z roku 1845 svoje dieťa porodila postojačky pri varení v kuchyni. Po pôrode sa snažila dieťa ošetriť, no v snahe prerezať pupočnú šnúru kuchynským nožom ho náhodou poranila. Proti tejto výpovedi však David Steiner, chirurg gabčíkovského panstva, našiel pri obhliadke mŕtvolky dokaličené pozostatky: dieťa malo dorezanú tvár a celú hlavu, hrtan prerezaný a celkom dobodanú hrud'. Pri vykonaní tohto činu mala matka podľa všetkého záchvat šialenstva.³⁰ S náznakmi krutých úmyslov sa môžeme stretnúť aj v prípade mužov, obžalovaných z podobných činov. Napríklad Juraj Kováč stál pred stoličným súdom v roku 1745 obvinený zo zabitia dieťaťa upálením v lese, Ladislav Dóka zas v roku 1829 pre zabitie udupaním koňmi. Hoci tieto prípady zanechali svoje stopy iba v indexoch súdnych spisov, predpokladáme, že išlo o obete staršieho veku a nie o novorodencov.³¹

²⁸ ŠAB, ŽB I., PS-T, k. 41, A XII-791. Spor sa nakoniec dostal na kráľovskú súdnu tabuľu. Jeho konečný výsledok je neznámy.

²⁹ ŠAB, ŽB I., PS-T, k. 57, A XII-1021. Školené pôrodné babice mali byť od druhej polovice 18. storočia na takéto situácie pripravené. Na základe rozhodnutia Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rady z roku 1774 mali v rámci štúdia absolvovať aj skúšku z trestného práva súvisiaceho s touto oblasťou.

WERLING. J. – FORRAI, M.: A magyarországi bábaképzés főbb állomásai (<http://nostromo.ptt.hu/~carry/publikaciok/text/!keke/kozokt/kozokt15.htm>).

³⁰ ŠAB, ŽB I., PS-T, k. 105, A XII-1309.

³¹ ŠAB, ŽB I., PS-T, Index písomností trestného súdu z rokov 1745 a 1829 (Fenyítő perek lajstroma).

Vo všeobecnosti je možné skonštatovať, že miera vyneseného rozsudku bola závislá od viacerých faktorov. Okrem už doteraz spomenutých (najmä od druhej polovice 18. storočia) patrili medzi ne výsledok odbornej prehliadky mŕtvoly či lekárskeho prehliadok novorodičiek, celkové správanie sa obžalovaných, prejavovaná ľútosť nad vykonaným zločinom atď. V tomto smere sa obzvlášť veľká pozornosť venovala správaniu páchatel'a voči svojej obeti po vykonaní zločinu. Náznak šetrného nakladania s mŕtvou páchatel'om bol interpretovaný ako istý stupeň prirodzeného vyjadrenia ľútosti nad predchádzajúcim zločinom. Takýto obozretný prístup trestného súdu nebol ojedinelý, a najmä v skoršom období, 18.–19. storočí, je badateľná snaha objasniť prípady prameniace zo psychických skratov a podobných defektoch postihujúcich páchatel'ky najmä v čase zvýšeného náporu pri pôrode. Zdá sa, že pri nedostatočnom množstve usvedčujúcich dôkazov o vopred plánovanom zlomyseľnom čine k vyneseniu rozsudku smrti nedošlo. Vyslovenie rozsudku smrti bolo v kontexte skúmaných prípadov skôr ojedinelým javom, než pravidelnosťou. Celkom sme sa s ním stretli iba v ôsmich prípadoch. Väčšina z nich (celkom 6) bola vyslovená stoličným súdom, v dvoch prípadoch sa takto uzniesla kráľovská súdna tabuľa po odvolaní sa prokurátorov pri stoličnom súde. Rozsudok smrti mohli v najväčšej miere očakávať viacnásobní recidivisti. Napríklad Mária Baloghová, ktorá sa pri vyšetrovaní jej prípadu v roku 1821 priznala k trom ďalším vraždám vlastných novorodencov, spáchaných medzi rokmi 1816–1821, bola na všetkých odvolacích stupňoch odsúdená na trest smrti.³² Podobný osud postihol už spomínanú Evu Takácsovú z Diakoviec, vrahyňu vlastného vnúčaťa. K vykonaniu jej trestu došlo 4. júna 1751 v Šamoríne. Zachoval sa z neho pomerne vzácny dokument, správa Adama Takácsa slúžneho Bratislavskej stolice, podaná úradujúcemu notárovi stoličného súdu. Táto čitateľovi plasticky približuje krutú realitu dobového výkonu trestu smrti znázorňujúc, že sťatie hlavy sa nemusel vždy vyrovnáť pojmu „humánnej formy popravy“: *„Veľavážený môj pane, notár! V dnešný deň, to jest 4-ta (quarta) Junii, popri sentencii Slávnej Sedrie, po vystavení dvoch nešťastných zajatcov, čo sa týka sťatia Evy Takácsovej, bolo riadne vykonané, no keď nešťastného Pavla Béládiho o hlavu skrátiť chcel, tam sa veru ctený Justitie Executor v skutku pomýlil. Bo keď uderel, trafil blízko pod ucho a do sánky. Druhým úderom túže kosť zasiahol a hlavu až na tretí krát, keď sa telo bezmocne prevrátilo, len s veľkou námahou sťal. Veru, ťažko bolo sa tomu čo i len prizerať.“*³³

Paleta vynesených rozsudkov je široká a počnúc o niekoľkokomesačným žalárom v ľahkých, stredne ťažkých či ťažkých okovách (spravidla sprevádzaného s prikázaným pôstom dvakrát do týždňa o chlebe a o vode) siaha až po žaláre v trvaní 6–7 rokov. V mimoriadnych prípadoch bol rozsudok sťažený polročne vymeraným telesným trestom, najčastejšie 25 palicami. Sú nám známe prípady, keď na stoličnom súde vyrieknutý trest smrti bol po odvolaní na vyššie fóra zmiernený na niektorý z horeuvedených trestov. Je však otázne, či takýto rozsudok nakoniec nevedol k ešte väčšiemu trápeniu a nakoniec smrti odsúdeného.³⁴ V rozsudkoch sa vždy zohľadňovala aj doba vyšetrovacej väzby, neraz trvajúca viac rokov. Už viackrát spomínaná Agneša Némethová bola 2. decembra 1846 za svoj zločin sedriou stolice odsúdená na smrť sťatím hlavy. Jej odvolanie dištriktuálny súd 12. apríla 1850 (!) zamietol. Súdny proces bol definitívne ukončený 13. decembra 1850, keď sa dočkala cisárskej milosti. Trest smrti bol pri

³² ŠAB, ŽB I., PS-T, k. 58, A XII-1025. Obete starších vražd, z ktorých dve boli uškrtené a jedna pochovaná zaživa, pochádzali z jej ľúbostného vzťahu s istým pivovarským tovarišom z Dunajskej Stredy.

³³ ŠAB, ŽB I., PS-T, k. 27, A XII-483. Preklad z maďarského originálu. *Justitiae Executor* = kat.

³⁴ Zachované spisy len zriedkavo obsahujú údaje o ďalšom osude odsúdených.

započítaní dovtedajšej 4-ročnej väzby zmiernený na trest žalára na ďalšie 3 roky v ťažkých okovách, s výkonom verejných prác a s prikázaným pôstom dvakrát v týždni.³⁵

K vymeraným trestom bola mnohokrát pridružená aj povinnosť uhradiť súdne trovy. Ako príklad môžeme uviesť prípad Kataríny Hedlievej, 24-ročnej slúžky z Košútov, ktorej podľa vlastného podania v roku 1836 „*Pán Boh rozum vzal*“. Katarína bola súdená za vraždu vykonanú mimoriadne krutým spôsobom: dieťa úmyselne porodila postojáčky, chytila ho o za nožičku a šmarila o stenu. Následne bezmocné teličko zabalila do káps od svojich čižiem a hodila do latríny. Stoličný trestný súd ju odsúdil na trest smrti. Kráľovská súdna tabuľa však, keďže na základe odbornej prehliadky mŕtvol mala ohľadom pôrodu na čas isté pochybnosti, vymeraný trest zmiernila na 3 roky žalára v ťažkých okovách pri dodržaní povinnosti určeného pôstu, polročne vymeraného telesného trestu 25 palíc a úhrady všetkých súdnych trov.³⁶

V prípade mužov súdených pre trestné sprisahanie v uvedených zločinoch môžeme predpokladať, že ich tresty boli v porovnaní s odsúdenými matkami miernejšie. Zovšeobecneniu tohto poznatku však bráni nedostatok údajov vhodných na porovnanie prístupu súdu k páchatelom jednotlivých pohlaví. Na náznaky aplikovaného dvojakého metra však poukazujú niektoré prípady. Napríklad v roku 1837 v spore vedenom proti Jozefovi a Žofii Chivreovcom, šľachticom z Jelky obvinených z krvismilstva a vraždy novorodenca, sa súd nerozhodol rovnako. Žofia bola odsúdená na trest smrti sťatím, Jozef dostal trest žalára a nútenej práce v stredne ťažkých okovách v trvaní dvoch rokov. Aj keď sa Žofia svojím odvolaním na septemvirálnu tabuľu dočkala v roku 1842(!) vytúženej milosti, no trest vymeraný na ďalších šesť rokov žalára bol oproti Jozefovmu trestu neporovnateľne tvrdší.³⁷

Skupinu najmiernejších trestov tvoria rozsudky započítavajúce len dobu vyšetrovacej väzby. Stalo sa tak v prípade dvadsaťdva-ročnej Jelčanky, Kataríny Lukátsovej. Podľa vyšetrovacích záznamov menovaná 8. marca 1850 po preťažení spôsobenom zdvihnutím ťažkého hrnca v kuchyni domu svojho otca náhle porodila. Dieťa bolo následne nájdené mŕtve. Ukázalo sa však, že obvinená svoje tehotenstvo nikdy netajila, dokonca kvôli krstu dieťaťa oslovila aj budúcich kmotrov. Podľa výpovede obžalovanej mal byť otcom dieťaťa istý mladík pochádzajúci z Čiech, ktorý sa v ostatnom čase viackrát objavil v ich dome. Je zaujímavé, že Katarína zodpovednosť za jej ťarchavosť pripisovala v konečnom dôsledku svojmu otcovi. Podľa nej jej otec voči jej vzťahu s uvedeným mládencom nekládol dostatočný odpor a to napriek tomu, že by ich prípadnú svadbu pre český pôvod jej nápadníka určite nebol schválil. Ďalším vyšetrovaním sa zistilo, že obžalovaná sa o mŕtve telo svojho novorodenca starala s materskou láskou, umyla ho, obliekla a dala do postielky. Súd nakoniec od možnosti násilnej smrti dieťaťa upustil. Vyrieknutý rozsudok hovoril iba o povinnosti uhradiť súdne trovy. Katarína bola prepustená na slobodu.³⁸

Priam šťastne sa skončil prípad Konštantíny Hollakyovej, ktorá bola vďaka svojej kurióznosti dozaista hlavným predmetom spoločenskej konverzácie Prešporákov, najmä obyvateľov Maďarskej ulice. Táto mladá a slobodná šľachtická prišla v roku 1840 z Pešti do Bratislavy na pozvanie svojej švagrinej. Nikto však o nej nevedel, že je tehotná. Svoj stav dlho úspešne tajila. Po jednej dlhšej vychádzke ju však prepadli krče a bolesti. Zmätená sa odobrala na latrínu svojich hostiteľov, kde krátko na to porodila. Asi o mesiac skôr narodené dieťa však,

³⁵ ŠAB, ŽB I., PS-T, k. 105, A XII-1309.

³⁶ ŠAB, ŽB I., PS-T, k. 71, A XII-1123. Podľa vlastnej výpovede Kataríny pôrod prebiehal po tme v jej izbe. Pohyb dieťaťa zaregistrovala, no nevedela povedať, či bolo zdravé. Svoj stav do samého konca udržala v tajnosti, dokonca o jej tehotnosti nevedel ani jej milenc Štefan Pszota. Asi dva týždne pred pôrodom ho síce prosila, aby sa s ňou oženil, no on sa tesne pred adventom ženiť nechcel.

³⁷ ŠAB, ŽB I., Ps-t, k. 87, A XII-1196.

³⁸ ŠAB, ŽB I., Ps-t, k. 108, A XII-1327.

v dôsledku bezmocnosti matky, začalo svoju životnú púť v latríne prepojenej s kanalizáciou domu. Ani nie o štvrt' hodiny neskôr, obyvatelia domu začuli detský plač vychádzajúci z útrob drevenej podlahy obývacej miestnosti na prízemí. Po odstránení niekoľkých podlahových dosák mohlo dieťa konečne uzrieť svetlo sveta zdravé a bez akékoľvek ujmy na zdraví. Vyšetovanie prípadu dokázalo nevinu matky, čo svojím odborným posudkom podoprel aj Ľudovít Dorner ěrcsei, hlavný lekár Bratislavskej stolice. Podľa vysloveného rozsudku je verejná potupa, ktorú obvinená musela zniesť, dostatočným trestom, a keďže menovaná vražedný úmysel neprejavila, jej ďalšie potrestanie by bolo celkom zbytočné.³⁹

³⁹ ŠAB, ŽB I., PS-T, k. 149, A XII-843.

PROCES S GALEJNÍKMI Z ROKU 1674 V SPISOCH VESPRÍMSKEJ KAPITULY

Súdne konanie, ktoré prebiehalo proti protestantským kňazom v Bratislave na jar roku 1674 sa dostalo do dejín ako proces s galejníkmi. Následky procesu sú všeobecne známe: veľmi veľa kňazov muselo opustiť svoj cirkevný zbor, mnohí z nich sa dostali do vyhnanstva a mnohých po ponižujúcom väzení predali na galeje. Uväznených protestantských kňazov vyslobodil holandský admirál Rayter dňa 11. februára 1676. Proces nazývaný podľa spôsobu výkonu trestu si dodnes zachoval tento názov.

V historickej pamäti sa tieto procesy - keďže proces z roku 1674 nebol jediný tohto druhu v priebehu 70-tych rokov 17. storočia - a ich dôsledky (vrátane galejníctva) stali symbolom prenasledovania protestantov v Uhorsku.

Na sporoch a ich následkoch boli onedlho založené ďalšie rôzne koncepcie v súvislosti s vyšetrovaním protihabsburského postavenia zorganizovaného Wesselényim, popravy maďarských veľmožov alebo pri analýze zložiek absolutistickej moci Leopolda I. Historici protestantskej cirkvi kládli tiež veľký dôraz na spracovanie „desaťročia smútku“. Odhalilo sa už početné množstvo momentov týchto udalostí a ich dostupné pramene boli publikované, ale osudy galejníkov sa len z času na čas dostávali do popredia pozornosti pri spomienkových udalostiach.¹ Výskum, ktorý by odhalil tento proces a práca, ktorá by ho podrobila kritickej analýze, nechajú na seba naďalej čakať. Dúfame, že teraz, po vydaní úplnej zápisnice z procesu ako jeho základného hodnoverného prameňa prostredníctvom vydavateľstva Kalligram, sa výskum tohto obdobia dostane opäť do pozornosti historikov politických, cirkevných, právnych a literárnych dejín.²

Z udalostí, ktoré viedli ku galejníctvu si zvláštnu pozornosť zasluhujú vyšetrovacie konania Veszprémskej kapituly v roku 1674.

Kapituly zohrávali dôležitú úlohu vo vyšetrovacej fáze súdneho konania, pri zhromažďovaní dôkazov. Zákon ich oprávňoval k tomu, aby jednotlivé fázy výkonu súdnej právomoci, súdne a mimosúdne konania dokazovali a dosvedčovali spísaním faktov.³ Cirkevné sudy mali beztak právo konať v záležitostiach súvisiacich s vierou, kacírstvom alebo sviatosťami, navyše

¹ Najvýznamnejšia odborná literatúra: BENCZÉDI, L.: A prédikátorperek történeti háttere I. Theologiai Szemle (Új folyam), roč. 17, 1975, č. 7–8, s. 199–206, 264–267, BORSOS, I.: A pozsonyi rendkívüli törvényszék és a gályarabok története 1674–1676. Pápa 1893, FABINY, T.: A gyászévtized evangélikus emlékirói. Theologiai Szemle (Új folyam), roč. 17, 1975, s. 258–264, KOCSI CSERGŐ, B.: Kösziklân épült ház ostroma. In: Galeria omnium sanctorum. A magyarországi gályarab prédikátorok emlékezete. Ed. MAKKAI, L.– FABINY, T.– LADÁNYI, S., Budapest 1976, s. 36, LADÁNYI, G.: A protestáns papok ellen 1674-ben, Szelepcsényi György esztergomi érsek elnöklete alatt Pozsonyban tartott delegatum iudicium teljes jegyzőkönyve. Sárospatak 1863; LADÁNYI, S.: A gyászévtized történetének forrásai és szakirodalma. Theologiai Szemle (Új folyam), roč. 17, 1975, č. 1–2, s. 15.–23, NÉMETHY, S.: A Delegatum Iudicium Extraordinarium Posoniense anno 1674 története és jogászai kritikája. Theologiai szemle (Új folyam), roč. 27, 1984, č. 2, 97–101, SZABÓ, I.: Protestáns egyháztörténeti adatok az 1660–1681. évekből a bécsi hadi levéltárból. Egyháztörténet 1 (Új folyam), roč. 4, 1958, č. 2–3, 203–230, SZABÓ, I.: Protestáns egyháztörténeti adatok az 1660–1681. évekből a bécsi hadi levéltárból. Egyháztörténet 2 (Új folyam), roč. 5, 1959, č. 1–2, 232–274, THURY, E.: Adatok a magyar protestáns gályarabok történetéhez. Budapest 1912.

² S. VARGA, K.: Vitetnek ítélőszékre... Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve. Pozsony 2002.

³ PAPP, L.: A hiteles helyek története és működése az újkorban. Edícia: Palaestra Calasactiana, A piaristák doktori értekezései az 1932. évtől, zv. 14, Budapest 1936, s. 72–75, PFEIFFER, J.: A veszprémi káptalan újkori statutumai (1667–1780). Edícia: A veszprémi egyházmegye múltjából, Zv. 9, Veszprém 1943, s. 17–18.

podávanie žaloby voči porušovateľom výsad cirkvi bolo aj ich úlohou.⁴ Podľa zápisnice z procesu z roku 1674 pod právomoc kapitúl patrili stolice Rábska, Ostrihomská, Vašská, Vesprímska, Bratislavská, Hontská, Novohradská a Spišská.

Prvé vyšetrovanie vykonané Vesprímskou kapitulou sa na príkaz Mikuláša Majlátha, vtedajšieho kráľovského správcu právnych vecí uskutočnilo vo Vespríme a jeho okolí dňa 24. februára 1674. Vypočúvanie svedkov možno považovať za prípravu bratislavského procesu s galejníkmi. Predmet konania slúžil už dopredu na potvrdenie obžaloby v nastávajúcom súdnom spore.⁵

Vo Vespríme vypočúvali 118 predvolaných osôb, väčšinou protestantských svedkov pochádzajúcich z rôznych spoločenských vrstiev mesta. Vo vypočúvaní sa pokračovalo o týždeň na hrade v Nagyvázsonyi, kde vypočúvali 28 svedkov, v Tihanyi zaznamenali výpovede 16 vojakov a v Nemesvámosi vypovedalo 25 miestnych svedkov. Svedkovia, nastávajúci účastníci súdneho konania pod prisahou vypovedali na tzv. *deutrá*, otázky, ktoré vznikli skrátením formuly *de eo utrum*, zostavené súdnou stolicou.

Aké obvinenia sa mali podložiť? Predovšetkým rúhačstvo voči katolíkom, čím sa previnili voči katolicizmu a svätým, najmä voči Panne Márii. Chceli dokázať, že protestantskí kňazi sú rebeli, ktorí aj svojich veriacich podnecujú k rebéliám. Ďalej, že sa tajne zhromažďovali, písali si listy so vzbúrencami, písali a tlačili hanopisy, podávali falošné informácie zahraničným kniežatám, žiadali o pomoc a podporu Turkov, čím sa obrátili proti posvätným zákonom krajiny a jej zvykovému právu.

Hoci otázky boli cielené, s jednoznačným úmyslom dokázania obžaloby, zo svedeckých výpovedí sa črtá zaujímavý obraz najmä preto, lebo samotná zápisnica o procese už neobsahuje všetky odpovede na položené otázky, len tie, ktoré boli vybraté z množstva odpovedí. I keď išlo bezpochyby o falšovanie, dodnes nie je vyjasnené, na ktorom fóre moci sa to vykonalo.

Kapitula vzhľadom na veľké množstvo svedeckých výpovedí a ich informačné bohatstvo nemohla falšovať, nanajvýš niektoré zamlčala, vynechala. Na ukážku uvedieme len niekoľko charakteristických okruhov z preskúmaných otázok:

Za ťažké obvinenie sa počítal zločin voči kultu Panny Márie a vôbec rúhanie sa Bohu. Opakujúce sa žaloby v svedeckých výpovediach („*pošliapali kríž*“, „*hostiu zašpinili blatom*“) a rúhanie sa Bohu boli pokladané za rovnako ťažké zločiny ako kacírstvo. Vo vypočúvaní svedkov bolo skutočne veľa odkazov na uctievanie drevených obrazov zasvätených Panne Márii, nie náhodou, veď počiatky mnohých pútnických miest súvisiacich so zjavením sa Panny Márie a jej zázrakmi, proti čomu protestanti protestovali, siahajú do obdobia 2. polovice 17. storočia. Stačí spomenúť len misijnú činnosť jezuitov vo Vespríme v rokoch 1649–1677, ktorú sprevádzali početné prípady zázračného uzdravenia, najčastejšie v dňoch sviatku Panny Márie. Vo výpovediach nachádzame teda odraz zjavení Panny Márie z iného zorného uhla.⁶

V svedeckých výpovediach sú časté odkazy na osoby neprítomných kňazov. Tí, ktorí boli obvinení z toho, že utiekli pred predvolaním zo súdu, žili v podstate na území okupovanom Turkami a boli predvolaní neprávom. Počas trvania súdneho procesu zostali na svojich miestach Michal Vörösmarty, kňaz v Pápe, Ondrej Sáray z Kenese pri Balatone, Imrich Gál z Felsőörsu

⁴ Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Zv. 2, Budapest, s. 295–299. Heslo „Cirkevný spor“.

⁵ Archív Vesprímskej župy (ďalej len AVŽ), fond Archív hodnoverného miesta Vesprímskej kapituly (ďalej len AHMVK), XII. 1., Zápisnice z r. 1674, Nr. 23, s. 86–124.

⁶ MOLNÁR, A.: A veszprémi jezsuita misszió (1649–1677). Magyar Egyháztörténeti Vázlatok Regnum, roč. 11, 1999, č. 1–2, s. 11–23.

a kňazi z Öskü, Sólyu a Papkeszi.⁷ Zabránenie účasti kňazov mohla byť aj istá forma miestneho odporu.

Z výpovedí dostávame obraz aj o kontaktoch kňazov a ich vplyve na ľud. V procese z roku 1674 to boli protestantskí kňazi, ktorí sa večne spolčovali, rečnili, vydávali poburujúce knižky, nadväzovali nebezpečné kontakty, podporovali večné vzbury, boli „*rebelantskými komplicmi*“ a ich prejavy vyvolávali nepredvídané reakcie u poslucháčov. Tieto obžaloby si zasluhujú pozornosť aj v súvislosti s tým, že habsburská vláda sa desaťročia bezúspešne snažila zabrániť vzniku duchovných a politických vzťahov medzi rôznymi uhorskými úradmi, pohraničnými úradníkmi, vojakmi, zemepánmi a súkromnými osobami. V procese prehlbovania týchto vzťahov bola úloha protestantských kňazov (ako príslušníkov inteligencie svojej doby) neodškriepiteľná. Ako vypovedal Ján Salomvári, prisázný Vespriemskej stolice: „*vie, že protestantské kňazstvo sa niečo chce, robia to všetci kalvinisti*“, alebo ako sa vyjadril šľachtic Pavol Erneszt: „*kalvinisti preukazujú veľkú povolnosť voči svojmu kňazovi, kvôli nemu nešetria ani peniaze, ani svoje sily*.“⁸ Vieme, že protestantskí vojaci pohraničných pevností v Pápe, Vesprieme, Tihanyi a Vázsonyi často spoločne intervenovali za svojho kňaza a cirkev, svojimi sťažnosťami zasypali aj vojenskú radu.⁹ Ich žiadosti podpísali zvyčajne aj príslušníci meštianstva aj ich konexie siahali podľa svedeckých výpovedí až do Viedne,¹⁰ ale často posielali poslov aj do Győru a Bratislavy.¹¹

Ako príklad uvediem vyšetrovacie konanie, ktoré sa začalo v Pápe 27. apríla 1674 na príkaz Jána Eszterházyho, győrskeho vicegenerála.¹² Predmetom konania bolo vypočúvanie svedka pred podaním obžaloby. Obyvatelia Pápy sa dozvedeli, že pred príslušníkom Csorňanskej kapituly (Csorna) boli falšované výpovede svedkov zo súdneho sporu protestantských kňazov a učiteľov. Dosiahli, aby na základe pôvodných otázok (*deutier*) mohli zopakovať svedecké výpovede. Do zápisnice spísanej Františkom Nagyom, vojenským sudcom a Gregorom Alapim, veliteľom jazdectva sa dostali výpovede 28 vojakov slúžiacich na hrade v Pápe, šľachticov i mešťanov a viacerých úradníkov stoličnej správy, ktoré jednoznačne potvrdili nevinu protestantských kňazov.

To isté sa stalo pred stoličným slúžnym vo Vesprieme 29. marca 1674 na pokyny krajinského sudcu Adama Forgácha.¹³ Aj tu išlo o falšované výpovede z bratislavského procesu. Konanie sa

⁷ Protestantského kňaza z Papkeszi chcel príslušník stoličnej správy odprevadiť na výsluch do Pápy 16. februára 1674, ale vyslal predtým 4 vojakov do dediny na výzvedy, či tam nie sú Turci. Veriaci brániac svojho kňaza tak zbili vojakov, že jeden z nich skoro podľahol zraneniam. Maďarský krajinský archív (Magyar Országos Levéltár) v Budapešti (ďalej len MKA), fond E 41, 23. február 1674, No. 60.

⁸ AVŽ, XII. 1., AHMVK, zápisnice z r. 1674, Nr. 23, svedok č. 2 a 4.

⁹ Archív Zadunajského dištriktu reformovanej cirkvi v Pápe (ďalej len AZDRC), Liszkayho zbierka (ďalej len LZ), spis č. 87, LISZKAY, J.: A pápai evangélikus református egyház levéltára 1510–1811. Pápa 1875, SZABÓ, I.: Ellenreformáció a végvárakban 1670–1681. In: Emlékkönyv Károlyi Árpád születése 80. évfordulójára. Budapest 1933, s. 457–470.

¹⁰ Obyvatelia Pápy obchodovali vo Viedni predovšetkým s jatočným dobytkom a Vespriemčania s vínom. LICHTNECKERT, A.: A balatonfüred-csopaki borvidék története. Veszprém 1990, s. 76, SZAKÁLY, F.: Pápa a török korban. In: Tanulmányok Pápa város történetéből. A kezdetektől 1970-ig. Ed. KUBINYI, A., Pápa 1994, s. 156.

¹¹ AVŽ, XII. 1., AHMVK, zápisnice z r. 1674, Nr. 23. Z výskumu F. Szakálya vieme, že cechy v Pápe a Győri boli pravdepodobne v úzkom kontakte. O ich príbuzenských vzťahoch svedčia testamenty príslušníkov győrskeých cechov z polovice 17. storočia, v ktorých nájdeme časté odkazy na príbuzných žijúcich v Pápe a Bratislave. SZAKÁLY, F.: c. d., s. 156.

¹² AZDRC, LZ, spis č. 65. Publikovaný THURY, E.: Adatok a magyar protestáns gályarablelkészek történetéhez. Budapest 1912, s. 58–67.

¹³ AZDRC, LZ, spis č. 59.

však začalo nie na podnet svedkov, ale na podnet dvoch obžalovaných biskupa Štefana Séllyeiho a učiteľa Bálinta Csergőa Kocsiho. Za pomoci očitých svedkov chceli vyvrátiť aspoň jednu obžalobu, menovite tú, podľa ktorej mali do mesta privolať kňaza z Turecka.

Vojaci vesprímskeho hradu iniciovali aj ďalšie konanie, v rámci ktorého chceli dosiahnuť, aby obžaloby podané na Štefana Séllyeiho, Bálinta Csergőa Kocsiho a Štefana Bátorkeszioho boli zmarené. Zástupcovia vojska svoj protest podali najprv u ostrihomského arcibiskupa Juraja Szelepcsényiho v Bratislave, potom u Adama Forgácha, nakoniec u kráľovského personála Jána Majthényiho. Keď však nepochodili ani u jedného, obrátili sa na Vesprímsku kapitolu, ktorá znova zapísala pôvodné svedecké výpovede. K tejto ich žiadosti sa pripojil už aj stoličný slúžny. Nové konanie sa im nepodarilo vynútiť, ale aspoň primáli prepošta, aby on sám podal protest proti falšovaniu výpovedí vesprímčanov.¹⁴

Falšovanie výpovedí muselo byť nápadné a evidentné, keď svedkovia vo vtedajšej atmosfére teroru podali svoj protest otvorene, dokonca úradne. Podstúpiť všetky nepríjemnosti a riziká nového konania mohli len v prípade, že si boli vedomí svojej pravdy. Konania mali svoje riziká, veď k falzifikáciám došlo istotne na niektorom stupni výkonu moci. Pravdu protestujúcich dosvedčujú aj vystúpenia krajinského sudcu Adama Forgácha a vesprímskeho prepošta. Forgách bol členom súdu, pred ktorým sa proces konal, a hoci sa pred vojakmi uzavrel, na podnet dvoch obžalovaných predsa začal nové vypočúvanie. Prepošt tým, že sa ujal veci Vesprímčanov, postavil sa proti samotnej hlave katolíckej cirkvi a súčasne aj proti predsedovi súdu. Sfalšovanie výpovedí bolo pre nich nepochybným faktom, o ktorom nebolo treba diskutovať.

Aj vyššie uvedené údaje o protestoch postačujú aby upozornili na to, že proces protestantských kňazov a učiteľov z roku 1674 si zasluhuje dôkladnú kritiku prameňov. Nemyslíme pod tým len kritiku rozsiahlej zápisnice, ktorá vyšla aj v tlači, ale aj záznamov z predbežných vyšetrovaní a výsluchov. Nevieme totiž, v ktorej fáze prípravy procesu došlo k falšovaniu výpovedí svedkov. Z prejavu prepošta sa nám zdá, že kapitula, aspoň Vesprímska, odoslala do Bratislavy pravé výpovede. Na druhej strane by Forgách určite nenariadil ďalší výsluch, ak by si nebol myslel, že podklady k súdnemu procesu boli pred ich definitívnym zostavením sfalšované.

Samozrejme, nebolo to náhoda, že práve vojaci pohraničných pevností vo Vespríme a Pápe a ľudia, ktorí boli s nimi v kontakte, mali odvahu podať protest. Oni totiž, čo sa týka vierovyznania, mali výsadné postavenie, o ktoré sa pri svojom postupe pravdepodobne opierali. Ak však berieme do úvahy aj menej početné osídlenia, môžeme len ťažko uveriť, že väčšina kňazov na území vtedajšieho Uhorska, zvlášť v našom regióne, mala okrem každodenného náboženského života podobné konšpiračné vplyvy.

V súvislosti s výpoveďami svedkov v zápisniciach Vesprímskej kapituly sa vynára ďalšia zaujímavá problematika: otázka vynesenia a vykonania rozsudku.

Zápisnica z procesu dramaticky opisuje udalosti sprevádzajúce vynesenie rozsudku. Obžalovaných predviedli 4. apríla 1674 do rokovacej sály arcibiskupského paláca a vyzvali ich, aby tí, ktorí za cenu straty svojich postov mienili zotrvať v krajine, sa postavili od dverí napravo a tí, ktorí sa chceli vyšťahovať, vľavo. Do dverí sa mali postaviť len tí, ktorí čakali na rozsudok smrti. Dav sa však pohol naraz. Všetci zostali stáť vo dverách. Až sa toho - ako píše Bálint Kocsi Csergő - samotní sudcovia „zhrozili“.¹⁵ Sudcovia, hoci im bolo jasné, že rozsudok nebude vykonateľný, nakoniec vyhlásili kňazom rozsudok smrti a stratu všetkých majetkov. Keďže toľkých odsúdencov nebolo kde umiestniť, súd rozhodol, aby boli v domácom väzení vo svojich

¹⁴ THURY, E. – HODOSSY, L.: A veszprémi református gyülekezet története. Veszprém 1999, s. 25.

¹⁵ KOCSI CSERGŐ, B.: c. d., s. 36.

príbytkoch. V období od prvého aprílového týždňa do konca mája sa teda po Bratislave voľne pohybovalo 300 na smrť odsúdených protestantských kňazov bez akéhokoľvek obmedzenia. Z ich strany nedošlo k žiadnemu úteku. Nastalo však to, s čím sudcovia mohli od začiatku rátať, a síce, že rozsudky trestu smrti panovník neschválil, veď ich počet bol evidentne veľký v porovnaní s tým, že na území Uhorska boli od roku 1670 popravené len dve osoby. Poprava niekoľko sto nešťastníkov z predstaviteľov inteligencie by bola hotová masakra. Podľa prípisu panovníka mali byť štyria kňazi zatvorení na Bratislavskom hrade a ostatných mali z krajiny vyhnáť. Szelepcsényiovcí však tomuto príkazu nevyhoveli. Mnohých síce zatvorili, ale miesto vyhnanstva sa im podarilo pre odsúdených galeje. Ich martýrstvo sa nakoniec zavrášilo tým, že sa stali obeťami diaľkového obchodovania s väzňami a boli vydaní napospas krutému zaobchádzaniu, prekračujúcemu všetky platné pravidlá. Skutočnosť, že to bol proces veľký a z historického hľadiska významný, je dôsledkom ani nie tak úmyslu prenasledovateľov, ako postoja prenasledovaných, ktorý protirečil všetkým očakávaniam.

Či sa vykonalo aj odňatie majetkov? Pri výsluchu svedkov Vesprímskou kapitulou 14. septembra 1674 smerovalo niekoľko otázok aj na zistenie životných podmienok a majetkových pomerov protestantských kňazov.¹⁶ Tresty, ktorých sa pre rebelských kňazov na bratislavskom procese dožadovali, medzi inými odňatie všetkých hnuteľných aj nehnuteľných majetkov, sa nedali úplne vykonať. Väčšina kostolov a inštitúcií na území skúmaného regiónu zostala naďalej vo vlastníctve protestantov, len niektorým kňazom boli odňali vinohrady, ktoré vlastnili na území patriacom Vesprímskej kapitule a jezuitskému kolégiu v Győri.¹⁷ Prenasledovanie protestantskej cirkvi a ich zborov na území Vesprímskej stolice sa však neskončilo. Najväčšie materiálne škody utrpeli podľa prameňov až po roku 1711, najmä v rokoch 1741 až 1762, v období tzv. „tichej reformácie“, ktoré nastalo pod cirkevným správcovstvom katolíckeho biskupa Martina Bíróa Padányiho.¹⁸

Na základe miestnych prameňov som chcela upozorniť, že po preskúmaní skutočnej situácie a kritickej analýze veľkého množstva prameňov môže vzniknúť nepochybné veľmi zaujímavý obraz Uhorska v 70. rokoch 17. storočia.

(Preklad: Margita Gálová)

¹⁶ AVŽ, XII. 1., AHMVK, Zázpisnice z r. 1674, Nr. 32, s. 137–143. Spracovanie pozri: MÁRKUSNÉ VÖRÖS, H.: Protestáns prédikátorok és tanítók életkörülményei és gazdasági viszonyai az 1670-es években. In: Népi vallásosság a Kárpát-medencében 6. Ed. LACKOVITS, E. – MÉSZÁROS, V., Veszprém 2004, s. 69–82.

¹⁷ Fary v Pápe, ktoré boli vo vlastníctve mesta a zemepána, - na rozdiel od starších poznatkov - zostali v 60. rokoch 17. storočia a taktiež v období nasledujúcom po procese naďalej v rukách reformátov. Dokonca im zostala energia aj na stavbu oratória na školskom dvore a rozšírenie budovy kolégia v roku 1680. Vo Vespríme v areáli hradu im zostal kostol z roku 1629, škola, ktorá sa nachádzala vedľa neho a dve fary. Až v rokoch 1710–1721 boli nútení svoje inštitúcie opustiť. Reformáti v Solyi, Vilonyi, Papkeszi, Berhide, Szentkirályszabadja, Nemesvámosi a Mecskehelyi si mohli svoje kostoly ponechať. Nedošlo ani k úplnej konfiskácii ich majetkov. Súpis odňatých majetkov sa nachádza v MKA v Budapešti, fond E 156, Nr. 101/76.

¹⁸ PEHM, J.: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora. Edícia: A veszprémi egyházmegye múltjából, Zv. 2, Zalaegerszeg 1934, s. 175–192.

VÝKON SÚDNEJ PRÁVOMOCI V DEBRECÍNE V 16. STOROČÍ

Zápisnice magistrátu ako najdôležitejšie písomné správy feudálnych dejín Debrecína odzrkadľujú činnosť tohto zboru, pozostávajúceho z richtára, prisažných a senátu.¹ Umožňujú nahliadnuť do výkonu správy a práva v meste. Poskytujú podrobné informácie o vývine súdnej a správnej právomoci mesta, o jeho oslobodení spod zemepanského súdu. Vďaka starostlivosti mesta i šťastnej náhode sa tieto dokumenty počnúc rokom 1547 zachovali takmer kompletne. Pomocou týchto zväzkov, ako aj zachovaných listín načrtnem výkon súdnej právomoci v Debrecíne v 16. storočí.

Debrecín - mestočko bez kamenného múru - bolo v nami skúmanom období čo do počtu obyvateľov najväčším i najbohatším mestom na území za Tisou. I keď ho nazývali občas ako *civitas*, skutočnosť, že malo svojho zemepána, vždy predurčila rozsah právomoci richtára a výkonu správy. Dynamickému rozvoju mesta nebránilo ani rozdelenie krajiny na dve, neskôr na tri časti. Predstavitelia mesta svojou šikovnou diplomaciou dokázali čeliť útokom Tatárov, Turkov i Nemcov. Základom jeho hospodárstva bol obchod, najmä obchod s dobytkom a remeselná výroba. Obchodné styky mesta presahovali hranice vtedajšieho kráľovstva, siahali až do Poľska, do juhonemeckých miest, ba niekedy aj do Benátok. Tieto styky zabezpečili mestu dostatočné príjmy na financovanie svojej obchodnej politiky.

Prvým krokom k vytvoreniu mestskej samosprávy bolo vydanie privilegiálnej listiny o slobodnej voľbe richtára a prisažných, ako aj o súdnej právomoci vydanej kráľom Ľudovítom I. zo dňa 1. mája 1361: „*vo všetkých sporných záležitostiach nad svojimi spoluobyvateľmi nech sami vynášajú rozsudok prostredníctvom nimi zvolených sudcov, a podľa v našej krajine dávno platného mestského práva nech plným právom a mocou vynášajú rozsudok.*“² Slobodná voľba richtára znamenala, že mesto bolo vyňaté spod bezprostrednej súdnej právomoci zemepána, ale jeho podriadenosť voči zemepánovi sa nezmenila. Súdna právomoc mesta organicky zapadala do rámca zemepanského súdu. V zmysle privilegiálnej listiny richtár spolu s radou mohli rozhodovať nad všetkými obyvateľmi Debrecína, stali sa pánmi života i smrti v meste. Listina kráľa Žigmunda vydaná 2. apríla 1405 udeľuje mestu Debrecínu také právomoci, akými disponovalo mesto Budín.³ Získaním budínskych právomocí mesto nadobudlo pomerne rozsiahlu autonómiu. Základom pre výkon súdnej správy v Debrecíne boli teda privilegiálne listiny z roku 1361 a 1405.

Odvolacie konanie a organizácia súdnej správy

Výsadnou listinou z roku 1405 Debrecín získal právo odvolať sa budínskemu magistrátu alebo taverníkovi a odtiaľ na súd osobnej prítomnosti.⁴ Odvolaním sa do Budína mesto mohlo

¹ Spisy magistrátu mesta Debrecín sa nachádzajú v Archíve Hajdú-Biharskej župy (ďalej len AHBŽ) pod signatúrou IV. A. 1011/a. Fond pozostáva zo 175 zväzkov. Zápisnice sú publikované v pramennej edícii archívu pod názvom: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai.

² AHBŽ, IV. A., 1021/a. Meo. 7.

³ AHBŽ, IV. A., 1021/a. Meo. 75.

⁴ Zmeny v odvolacom konaní spracoval Béla Iványi. Odvolacou inštanciou I. stupňa od roku 1433 bol taverník zemepána, vyššou inštanciou bol zemepán. Odvolacou inštanciou II. stupňa od roku 1462 bol magistrát mesta Budína, a v roku 1476 sa obyvatelia mohli odvolať od richtára k špánom mesta. Od roku 1484, podobne ako po

obísť zemepanský súd, ale súdny spor mohol byť predložený aj senátu mesta.⁵ Počet prípadov, keď sa odvolávalo na senát, bol v nami sledovanom období oveľa menší, ako počet odvolaní na zemepanský súd.

V odvolacom konaní neskôr - nevedno presne kedy, keďže chýbajú zápisnice, - nastali zmeny. Pánom mesta Debrecína v roku 1564 bol istotne Ján Žigmund, sedmohradské knieža, lebo v prameňoch sa stretávame s jemu adresovanými odvolaniami. Listina vydaná Jánom Žigmundom v roku 1569 sa stala základom právomoci magistrátu v 16. storočí.⁶ V nariadení Štefana Báthoriho z roku 1582 sa hovorí, že richtár a prisažní mestečka majú plnú súdnu právomoc aj nad šľachticmi žijúcimi v meste. To znamená, že súdna právomoc zemepána nad obyvateľmi mestečka zanikla aj ako odvolacia inštancia.⁷ V období tureckej nadvlády sa ponechali mestské výsady, richtár a prisažní mohli v občianskych sporoch vzniknúť rozsudok. Inak to ani nemohlo byť, keďže nový panovník nepoznal zvykové právo, ktoré v písomnej forme ani neexistovalo, poznali ho len miestni obyvatelia.

Miesto, čas a účastníci súdneho konania

Kým mesto nemalo radnicu, schádzali sa v dome richtára, kde sa konali súdne procesy. Neskôr sa konali na radnici, ktorá dodnes stojí na tom istom mieste, na Tržničnej ulici (Piac utca). Tu prebiehali aj rokovania senátu.⁸ Súdne procesy sa konali v utorok, štvrtok a sobotu a v mimoriadnych prípadoch i v nedeľu. Rokovalo sa od úsvitu do západu slnka, t.j. v letnom období od 8,00 do 16,00 h a v zime od 9,00 do 17,00 h, keď zaznel hlahol zvonov. Z toho vzniklo večerné zvonenie, ktoré hlásilo koniec pracovného dňa. Rokovanie trvalo dovtedy, kým stránky museli čakať. Bývali aj súdne prázdniny: v období žatvy, vinobrania, krajinských jarmokov sa senát zaoberal len niektorými obchodnými záležitosťami.

Súdne konanie, ktorému predsedal richtár, prebiehalo bez účasti verejnosti. „*Prv než richtár a prisažní začnú rokovania o súdnom spore, každý, okrem na to určených, je nútený opustiť miestnosť.*“ Hlavným predstaviteľom mesta a jeho hlavným správcom, gazdom, bol richtár. Voľby richtára sa konali 24. apríla, v deň Sv. Juraja.⁹ Richtár bol kompetentný v sporných záležitostiach všetkých obyvateľov mesta, no každý mohol byť žalovaný len pred vlastným richtárom. Richtár mal byť spravodlivý, dobrej povesti a znalý miestnych zvyklostí. Vynikal dobrou znalosťou latinského jazyka a zbehlou v práve. Za richtára sa volila osoba všeobecne známa, pracujúca v prospech mesta. Na stolci hlavného sudcu mohla sedieť len osoba majetná, šľachtického, spravidla remeselnícko - obchodného pôvodu. Stáli pod ochranou, žalovateľní

roku 1405 sa mohli obrátiť na taverníka, alebo na magistrát mesta Budín, od roku 1500 od richtára mesta na zemepánskych úradníkov a odtiaľ na župu alebo len na zemepána.

⁵ Senát fungoval ako mestská rada, rozhodoval vo všetkých závažných otázkach týkajúcich sa života mesta. Základným dokumentom systému v súdnej správe platného do roku 1693 bola listina vydaná Jánom Törökom v roku 1552. V zmysle 10. bodu tejto listiny z dvoch obvodov mesta - dolného a horného - malo byť zvolených 66 senátorov, ktorých úlohou bola voľba nového richtára. AHBŽ, IV. A., 1021/a. Muo 15.

⁶ AHBŽ, IV. A., 1021/a. Muo 10, 24.

⁷ AHBŽ, IV. A., 1021/b. Muo 39.

⁸ Mestská rada, keďže do jej kompetencie patrili nielen sporné veci ale všetky právne záležitosti obyvateľov mesta, vykonávala aj činnosť hodnoverného miesta. V zápisniciach sa objavujú rovnako prípady adopcie, založenia majetku ako aj kúpnopredajné záležitosti či protesty.

⁹ Kedy a prečo preložili deň volieb na Nový rok, nevieme, lebo zápisnice z rokov 1576–1585 chýbajú.

mohli byť až po uplynutí ich mandátu. V menších sporoch rozhodovali niekedy aj sami, no zvyčajne spolu so svojimi prísažnými.¹⁰

Prvým zástupcom richtára, hlavného sudcu, bol prvý prísažný alebo podrichtár. Medzi prísažnými bolo totiž určené poradie: prvý prísažný bol vždy podrichtárom. Ich počet sa nemenil. Kým však členovia rady zastávali svoju funkciu doživotne, prísažný nemohol byť stále prísažným pri súde. Tá istá osoba nemohla byť členom zboru prísažných v dvoch po sebe nasledujúcich rokoch. Toto pravidlo platilo aj v prípade sudcu. Ak však odstúpil z funkcie hlavného sudcu, zostal senátorom, ale nikdy viac nemohol byť prísažným pri súde. V zápisniciach sa nepíše o pomocných zamestnancoch súdu, túto úlohu zastávali sčasti mestskí sluhovia, sčasti prísažní.

Pred nástupom do funkcie každý zložil sľub. Sľub prísažných znel takto: „*Nech ti pravý Boh pomáha, ktorý je Otcom, Synom i Duchom Svätým v tvojej viere, aby si funkciu prísažného, na ktoré miesto ťa mesto zvolilo, vykonával podľa svojich schopností spravodlivo, aby si pravé neskrivil, a krivé pravým neurobil, a pre sporné strany vyniesol spravodlivý rozsudok podľa svojho vedomia, aby ti v tom nebránila ani nálada, ani priateľstvo, ani príbuzenstvo, ani strach, aby si len pravdivo konal, nech ti Pánboh pomáha!*“¹¹

Obyvatelia mesta na súdnych konaniach a pri riešení menších sporov zastupovali spravidla sami seba. Žalobcom (*actor*) mohol byť rovnako mešťan i sluha, žena i muž. Len muži a ženy, ktorí boli v minulosti trestaní, nemali žalobné právo. Právnické osoby (cirkev, chudobinec, cech) samozrejme zastupovali poverené osoby, mesto richtár a ulicu ako právnickú osobu kapitán ulice. Dôležitú úlohu zohrával vek obžalovaného (*in causam attractus*). Nevieme presne, od ktorého roku sa počítali mladí za plnoletých. Chlapci boli pred zákonom zodpovední pravdepodobne od 12, dievčatá od svojich 14 rokov, a za plnoletých sa považovali od svojich 24 rokov.

Samozrejme nie každý mal právo na podanie žaloby. Podat' obvinenie nemohol ten, kto krivo prisahal alebo stál pod kliatbou cirkvi, osoby trestané a samozrejme ani maloletí. Sporné strany pred mestským súdom zastupovali síce samé seba, ale objavili sa právni zástupcovia, prokurátori a taktiež prísediaci. V tomto období sa už stretávame s advokátmi. Povinnosti advokátov a ich odmeňovanie popisuje aj štatút z roku 1552: „*Každý prokurátor je povinný slúžiť pod prisahou a za každú prednášku a odpoveď nech dostáva päť denárov.*“

V polovici 16. storočia chceli dosiahnuť, aby sa v súdnych konaniach používala čoraz častejšie písomná forma, v roku 1552 vyšlo nariadenie o písomnej odpovedi na žalobu, čo si vynútilo väčšiu potrebu prijímania advokátov. Úlohou advokátov bolo napísať a vydať súdne rozhodnutia vynesené radou, prísažnými a richtárom, ale nemali právo ich hodnotiť. Pred začatím súdneho konania vypočúvali sporné strany. Okrem sporných prípadov v Debrecíne sa mohli zaoberať aj prípadmi na vidieku. Mali právo žiadať poplatky od súdiacich sa a mesto im poskytlo taktiež malú odmenu.

Jednotlivé fázy súdneho konania

Ak niektorý čestný obyvateľ Debrecína mal s niekým právnu dišputu a želal si súd, vybral sa na súdny tribunál mesta a ústne predniesol svoju žalobu (*propositio*). Richtár dal povolenie na

¹⁰ Počet prísažných bol 12, ale pri súdnych konaniach postačovala aj prítomnosť 2-3 prísažných. Volili sa spomedzi senátorov.

¹¹ AHBŽ, IV. A., 1011/a. 6.k.

predvolanie odporcu. Predvolanie opatrené pečat'ou richtára alebo mesta musel odporcovi doručiť buď žalobca, alebo jeho advokát.

Zaslanie pečate (*missio sigilli*) bolo prvým najznámejším spôsobom predvolania.¹² Žalobca odprevadil notára alebo svojho advokáta, ktorý ústne predvolal odporcu, aby v stanovenej lehote odpovedal na propozíciu (žalobu). Pri prvom dostavení sa hovoríme len o tzv. „zavesení sporu“ (*litis pendentia*). Ak sa odporca nechcel súdiť, mohol dostať ďalší termín na odpoveď, čím vstúpil do sporu (*litis contestatio*) a mohla pokračovať ďalšia fáza súdneho konania, fáza dokazovania. Na podanie odpovede bolo určených obyčajne 15 dní, no súd praktizoval aj trojdňové i tridsaťdňové lehoty. Predvolávalo sa trikrát a kto sa nedostavil ani na tretí raz, prehrál spor. Aj žalobca sa musel dostaviť, inak prehrál svoj spor. Súdiace sa strany mali možnosť pomeriť sa pred súdom.

Keď sa sporné strany dostavili pred súd, žalobca predniesol svoju obžalobu, čím bol spor začatý (*levata causae*). Odporca mohol predniesť svoje výhrady proti obžalobe. Pod právomoc richtára v Debrecíne spadali všetky sporné prípady všetkých obyvateľov v meste. Mohli to byť občianske i trestné záležitosti, keďže v tomto období neboli tieto agendy ešte rozdelené. Súdny proces proti obyvateľovi Debrecína mohol byť zahájený len pred jeho vlastnými sudcami. Mestský súd sa nemohol zaoberať prípadmi velezrady a nevery, ale pod jeho právomoc spadali aj šľachtici, v prípade, že sa dobrovoľne zaradili do stavu mešťanov, čiže podriadili sa právomoci mesta.

Súdny proces prebiehal ústne, kde prítomné súdiace sa strany diskutovali. Nebola to náhoda pri takmer úplnej absencii písomnej formy. Neznamenalo to samozrejme, že by písomne neboli podchytili súdny proces. Zápisnice mesta zachovali mená sporných strán, najdôležitejšie momenty priebehu súdu a samotný rozsudok. Súdne spory sa skončili väčšinou po prvom rokovaní, nanajvýš podaním odvolania. Vyskytol sa však aj prípad, keď rokovanie bolo prerušené a k jeho pokračovaniu došlo až po 15-dňovej lehote. V Debrecíne, kde súdny proces bol spomedzi dolnozemských miest azda najvyspelejší a po formálnej stránke najlepšie vymedzený, sa súd prispôboval daným situáciám. Súd mohol prerušiť konanie a v priebehu dňa viackrát prijímať súdiace sa strany, svoj rozsudok mohol zmeniť, a ak sa mu dostala na známosť nová skutočnosť v predmetnom spore, mohol konanie odročiť ak to uznal za vhodné a preukázať striedmosť voči stránkam. Súd vychádzajúc z praktického života a jeho dobrej znalosti sa pokúšal vyniesť svoj rozsudok, ktorý bol prijatý zvyčajne obidvomi spornými stranami. Od sporu sa dalo aj odstúpiť.

Dokazovacia fáza bola veľmi zložitá. Prostriedkami hmotného dokazovania boli výpovede svedkov a písomné dokumenty. Ak sa ani jednej zo sporných strán nepodarilo dokázať svoju pravdu prijateľným spôsobom, jedna z nich bola povinná zložiť prisahu. Ak niekto vedel predviesť viac svedkov na dokázanie svojej pravdy, vyhral spor. Ak však niekto nedokázal v stanovený deň predviesť svojich svedkov a nemal na to pádny dôvod, prehrál spor.

Pri súdnych konaniach už od pradávna praktizovali prisahu, a hoci jej dokazovacia sila bola čoraz menšia, používali ju až do zavedenia občianskoprávneho konania. Vo feudálnom súdnom práve sa vyskytlo veľa druhov prisah so zložitými pravidlami. Existovala očistná prisaha, prostredníctvom ktorej sa odporca mal zbaviť obvinenia. Prisaha zložená na hlavu bola charakteristická pri sporoch šľachticov a prisaha zložená na zem sa používala v majetkových sporoch. Zápisnice mesta nerozlišujú jednotlivé formy prisah, keďže mestá túto otázku vyriešili veľmi jednoduchým spôsobom. Prisahu mohol zložiť aj žalobca aj obžalovaný, buď sám alebo so

¹² Zaslanie pečate bolo v Debrecíne dlho zvykom. Pečat' je dodnes zachovaná. Bola symbolom moci richtára, preto neposlušnosť, opovrhovanie pečat'ou bolo trestné.

svojimi svedkami. Dokazovanie stálo na pleciach žalobcu, odporca sa prostredníctvom očistnej prísahy mohol zbaviť obžaloby, ak ju žalobca nevedel presvedčivo dokázať. Prísaha mala byť zložená do troch dní.

Druhou formou dokazovania bol listinný dôkaz. V zápisniciach magistrátu sa tento spôsob dokazovania vyskytuje zriedkavo, a to z jediného dôvodu, že sa nezaoberajú jednotlivými fázami súdneho konania. Isté však je, že žalobca svoje písomné dokumenty musel predložiť okamžite, a obžalovaný v nasledujúcej fáze konania. Písomné dokumenty, keďže zohrávali čoraz väčšiu rolu najmä v majetkových sporoch, sa často falšovali. Ich pravosť bola preskúmaná prostredníctvom hodnoverných miest.

Previnenia a tresty

V zápisniciach magistrátu sú najčastejšie prípady o súkromných sporoch obyvateľov. Prevažná časť súkromných sporov sa týka vymáhania dlžôb. Tieto dlžoby pochádzali obyčajne z čulej obchodnej činnosti obyvateľov mesta, najmä z obchodovania s dobytkom, priemyselnými výrobkami a so soľou. Pri sporoch vo veci vymáhania dlžôb v prípade obyvateľov Debrecína sa súdilo vždy podľa miesta bydliska. Sudca po oboznámení sa so skutkovým stavom určil deň na zaplatenie dlžoby.

V zápisniciach, ktoré som preskúmala, zo súkromných previnení prevažujú spory o ublížení na cti. Ohováranie a urážky na cti boli v nami sledovanom období veľmi rozšíreným javom, na ktoré vtedajší ľudia reagovali veľmi citlivo. Škvrna na cti obyvateľa mesta znamenala vskutku občiansku smrť, a preto sa každý snažil tento svoj poklad zachrániť.¹³

Ďalším rozšíreným javom bolo spôsobenie škody. Väčšina obžaloby v týchto sporoch sa týkala straty a poškodenia hodnotných zvierat. Napáchanú škodu bolo treba samozrejme zaplatiť. Sumu peňažnej pokuty určil súd, často ju vyrubil vo výške 12 až 40 forintov.

Medzi spory súkromného charakteru patria aj sporné záležitosti týkajúce sa poručníctva. Poručník bol ustanovený napríklad v prípade maloletých osôb, ktoré po dosiahnutí plnoletosti často brali svojho tútora na zodpovednosť. Vyššie uvedené súdne spory vznikli na podnet žalobcu, a páchatel' v rámci súdneho procesu nebol podrobený tortúre. Popri peňažnej pokute bol povinný napraviť škodu.

Druhá skupina previnení je kvalifikovaná podľa rímskeho práva ako verejný zločin. Názov je odvodený z faktu, že tieto trestné činy porušovali záujmy celého spoločenstva. Preto aj ich následok bol vážnejší: často telesné tresty, ba niekedy aj trest smrti. Všeobecne sa používala pri tom tortúra, mučenie. Hrešenie a nadávanie patrilo taktiež medzi trestné činy proti verejnosti.¹⁴ Veľmi prísne sa trestalo rúhanie sa proti Bohu, keď palicovanie a klada sa považovali len za mierny trest, v niektorých prípadoch previnilého prizabili, vyrezali mu jazyk, alebo ho obesili. Trest vyrezanie jazyka mohol byť neskôr vykúpený. Vykúpenie jazyka ako druh rozsudku v Debrecíne bolo v nami sledovanom období stále v platnosti. Rozsudok o vykúpení jazyka znamenal väčšinou peňažný trest pomerne veľkého obnosu.

Rozšírením kalvinizmu sa sprísnil aj mravy. Rôzne formy ublíženia na tele vznikli často ako následok zúrivých emócií, nadávok. Tí, ktorí sa previnili ublížením na tele, boli potrestaní telesnými trestami a peňažnou pokutou. Osobitnou skupinou trestných činov spáchaných voči

¹³ BÓNIS, GY.: Pest és Buda bírósági gyakorlata a török kiűzése után. Budapest 1962, s. 247.

¹⁴ Najčastejšími nadávkami boli: „potvora jedna“ („*adta teremtette*“), „psia potvora, psie mäso“ („*kutyateremtette*“), „potvora siedmich ohnivých bleskov“ („*hét tüzes mennykő teremtette*“).

cirkvi boli prípady bosoráctva. Prvý proces s bosorkami v Debrecíne zaznamenali v roku 1575, posledný v roku 1735. Ak niekoho usvedčili z bosoráctva, kruto ho potrestali: zaživa ho upálili. Vo vyššie uvedenom období boli zahájené procesy proti 88 obžalovaným a len v zriedkavých prípadoch bola udelená milosť.

Úmyselná vražda sa trestala výlučne trestom smrti. Popri jednoduchších spôsoboch trestu smrti (poprava, sťatie hlavy) zločincov trestali „pomalou“ popravou. Už samotná tortúra prinášala veľké telesné muky (dotýkanie sa horúcim železom, okypťovanie), po ktorej nasledovalo natiahnutie na koleso, napichnutie na kôl, rozštvrtenie alebo upálenie.¹⁵ Najdesivejším trestom bolo pochovanie zaživa.

Sudcovia prihliadali samozrejme aj na úmysel a okolnosti spáchania trestného činu. Ak bol spôsobený z nedbanlivosti, trest smrti nemusel byť ani vykonaný. Trest mohol byť vykúpený aj krvou. Intrigáni, ktorými boli väčšinou ženy, dostali taktiež trest smrti. Nevera a smilstvo boli často sa vyskytujúcimi previneniami. Nie je to náhodné v časoch prechodov tureckých a nemeckých vojsk cez Debrecín, keď sa aj mravy uvoľnili. Dôvodov, prečo stúpala ich počet v zápisniciach, môže byť viac. Mohli to byť voľnejšie mravy, alebo reformačné hnutie šírilo puritanizmus a prudernosť, alebo sa jednoducho starostlivejšie pristupovalo k zapisovaniu trestných činov v zápisniciach.

Páchateľom uvedených trestných činov hrozilo, že ak ich znova pristihnú, budú popravení. Niektorí z nich však neunikli ani verejnému pranieru a palicovaniu. Veľmi zahanbujúcim bolo korunovanie slamou alebo baraním parožími so zvoncom. Tieto bolo treba nosiť pred kostolom alebo po celom meste. Smilstvo kňazov sa trestalo oveľa vážnejšie (napr. upálením). Boli prípady, keď žalobca odstúpil od obžaloby, alebo sa pomeril so svojím manželom (manželkou). Muž, ktorý svojím tuláctvom svojej žene umožnil neveru, bol taktiež potrestaný. Muža, záletníka, chcela jeho manželka často pomocou súdu prinútiť, aby neopúšťal svoju rodinu. Za jednoduchý trest sa rátalo palicovanie hriešnika.

Medzi najvážnejšie trestné činy ohrozujúce verejnosť patrilo podpaľačstvo a spôsobenie požiaru. Nie náhodou, veď často sa vyskytujúce požiare mohli zničiť aj väčšie časti mesta. Príčiny možno hľadať aj v stavebných zvykoch: pre nedostatok kameňa a tehál väčšina domov mala drevenú konštrukciu, hlinené múry a trstinovú, slamenú alebo šindľovú strechu. Aj vody bolo nedostatok, preto kapitáni ulíc museli neustále kontrolovať, či sú sudy pri domoch naplnené vodou. Za úmyselný trestný čin platil jednoznačný trest smrti: v zmysle zrkadlovej zásady¹⁶ to bolo upálenie. V prípade trestného činu z neopatrnosti platil trest palicovania.

Trestné činy spáchané na majetku sa trestali veľmi prísne. Majetok v Debrecíne sa považoval za svätý a neporušiteľný. Zveľaďovanie majetku bolo podľa kalvínskych zásad čestnou a úctyhodnou činnosťou, preto si obchodný duch a občianske mravy vyžadovali, aby zlodeji boli prísne potrestaní. Boli buď popravení, alebo iným krutým spôsobom bol na nich vykonaný trest smrti. V zápisniciach je nespočetné množstvo sporných prípadov súvisiacich s krádežou zvierat. Chov dobytky prinášal veľa starostí, no z dokumentov jasne vyplýva, že obyvatelia mesta tvorili natoľko silné spoločenstvo, že vo väčšine prípadov - ak zvieratá z pasienkov nekradol vonkajší nepriateľ - zlodeja našli.

* * *

¹⁵ MEZEY, B.: Magyar jogtörténet. Budapest 1996, s. 260.

¹⁶ Spôsob výkon trestu, ktorý vystihuje podstatu trestného činu, nie jeho mieru, z čoho vyplýva, že trestom podpaľačov bolo upálenie.

Môžeme konštatovať, že v rôznych trestných záležitostiach bolo vynesených veľa rozsudkov.¹⁷ Najťažší trest, ktorý bol uložený v súkromnoprávných sporoch, sťatie hlavy (*sententia capitalis*), bol zmiernený na stratu majetku (*amissio bonorum*), takže sa dalo dohodnúť, či sťatie hlavy mienia vykúpiť stratou majetku. V nami sledovanom období nebolo veľa prípadov končiacich rozsudkom smrti, ale často sa vyskytovali tortúry vykonávané katom.¹⁸ Po preskúmaní zápisníc môžeme konštatovať, že popri tvrdých, dnes už hrôzostrašných formách feudálnych rozsudkov a trestov, rada v Debrecíne konala väčšinou triezvo. Osoby, ktoré sa dopustili previnenia po prvý krát, dostali napríklad slabší trest, a prísnejšie sa trestali recidivisti. V mene ochrany verejného poriadku a mravov sa konalo často precedentne.

Trestné právo zaužívané v Debrecíne a v dolnozemských mestách bolo podobné formám trestnému právu iných miest v krajine. V dôsledku zvykového práva sa vyskytovali určité odlišnosti vo výkone súdnej právomoci jednotlivých miest, ktoré sa zásadne nezmenili ani počas tureckej nadvlády od polovice 16. storočia.

Výkon súdneho práva v dolnozemských mestách, ako aj v Debrecíne, charakterizovala istá stálosť. Prípadné zmeny sa tu ujímali len veľmi pomaly. Formy výkonu súdnej právomoci založenej na zvykovom práve pretrvávali až do zavedenia nového trestného poriadku v 19. storočí.

(Preklad: Margita Gálová)

¹⁷ Išlo o tieto rozsudky: sťatie hlavy; priviazanie odsúdeného za konský chvost; odvlčenie na popravisko; smrť na kolese; mučenie s horúcim železom; pochovanie za živa; vyrezanie jazyka; dobitie kameňom; odseknutie končatín vykonané katom; usmrtenie ohňom; údery palicou; postavenie na pranier; dočasné alebo trvalé vyhnanie z mesta vykonané katom; vylúčenie z cechu, remesla; uzavretie manželstva s odvábenou ženou; peňažná pokuta; vykúpenie krvou; zloženie povinného príslužu, a nakoniec *admonitio*, čiže napomenutie, verejné ospravedlnenie sa pred súdom. KONCZ, Á.: Debrecen város régi büntető joga. Budapest 1913, s. 26.

¹⁸ Miesto kata bolo stále obsadené, bol vždy naporúdzi. V prípade, že jeho funkcia nebola obsadená, úlohy kata, hrozné tortúry vykonával varadínsky perdo. Túto úlohu vykonával obvyčajne róm. Najznámejším z nich bol kat Jakub, ktorého odmena bola 12 forintov. Kat svoju prácu vykonával neľútostne, pred očami verejnosti a na ich ponaučenie. Jeho ruky spôsobovali nezabudnuteľné rany, preto ľudia s takýmto biľagom často dobrovoľne odchádzali do vyhnanstva, veď v meste presiaknutom puritánskymi, kalvínskymi ideami sa s narušenou povestou nedalo žiť. ZOLTAI, L.: Ismeretlen részletek Debrecen múltjából. Debrecen 1936, s. 66.

PRÁVO A BEZPRÁVIE V ŽIVOTE BARBORY RAKOVSKÉJ

Barbora Rakovská pochádzala zo šľachtického rodu Rakovských z Rakova v Turci. Väčšie majetky získal pre rod najmä jej prastrýc Juraj. Bol prívržencom kráľa Ferdinanda Habsburského v jeho boji proti Jánovi Zápoľskému, za čo ho Ferdinand patrične odmenil.¹ Barbora bola dcérou synovca Juraja Rakovského, známeho humanistického básnika Martina Rakovského. Martin Rakovský počas svojho pôsobenia v Bratislave (bol pisárom Uhorskej komory) navštevoval svojho bratanca Šimona Jesenského, kastelána Trenčianskeho hradu v 60. rokoch 16. storočia. Šimon Jesenský bol členom básnického krúžku v Trenčíne.² Tvorili ho viacerí vzdelanci z celého Považia. Tu sa Martin Rakovský zoznámil s Barborou Adamovskou, ktorá bola podporovateľkou trenčianskeho básnického krúžku a s jej dcérou Dorotou Krivaiovou.³ Dorotu Krivaiovú, dcéru Gašpara Krivaia, si asi v roku 1568 zobral za manželku.⁴ Ich dcéra Barbora sa teda mohla narodiť okolo roku 1569. Mala aj brata Dávida, ten však zomrel mladý a v roku 1583, keď sa delil otcov majetok a Barbora sa vydávala, už nežil. Barbora, už ako sirota (otec zomrel v roku 1579 a matka v roku 1582) sa vydala v roku 1583⁵ vo veku približne 14 rokov za Krištofa Kubíniho, ktorý bol v rokoch 1591–1592 trenčianskym podžupanom a od roku 1595 podtaverníkom.⁶ V majetkovej delbe po svojom otcovi získala Barbora majetok Čičmany a po svojom manželovi majetky v Záblatí a Rybároch. Okrem toho manželia vlastnili v Trenčíne dva domy: Popelovský a Kriva Gašparovský,⁷ nazvané podľa ich predošlých majiteľov – trenčianskom županovi Ladislavovi Popelovi z Lobkovic a po dedovi Barbory Rakovskej Gašparovi Krivaiovi (Krivovi). Gašpar Krivai (Kriva) bol členom mestskej rady v Trenčíne a richtárom mesta Trenčína v rokoch 1558 a 1561.⁸

Manželstvo Barbory Rakovskej s Krištofom Kubíniom zostalo bezdetné a manželia uzavreli dohodu o vzájomnom dedení svojich majetkov. manželke V testamente z roku 1603 napokon Krištof Kubíní zanechal svoj majetok v Rybároch a Záblatí, ako aj majetok v Trenčíne. Zomrel v roku 1603⁹, a tak sa Barbora stala vdovou vo veku asi 34 rokov.

Svoje majetky, najmä dva domy v Trenčíne, užívala pokojne až do roku 1619, keď si zrazu mešťania spomenuli, že v roku 1593 okolo sviatku Jána Krstiteľa vyslali Šimona Jesenského, Juraja Siladiho a Mateja Kološváriho k Ladislavovi Popelovi z Lobkovic do Čiech, aby od neho kúpili jeho kamenný dom v Trenčíne. Dom mal slúžiť na verejné účely, mala sa tam zriadiť radnica. Vyslanie delegácie stálo mesto 200 zlatých. O tento údaj oprel svoju žalobu mestský fiškál Michal Dežerický a vzniesol obvinenie proti vdove Barbore Rakovskej, že neprávom užíva Popelovský dom.¹⁰

¹ OKÁL, M.: Život a dielo Martina Rakovského. Martin 1979, s. 17–21.

² Tamže, s. 85–86.

³ Tamže, s. 87.

⁴ Tamže, s. 69.

⁵ Tamže, s. 100.

⁶ FEDERMAYER, F.: Lexikón erbov šľachty na Slovensku. Zv. I., Bratislava 2000, s. 119.

⁷ Štátny archív v Bratislave pobočka Trenčín (ďalej len ŠA Ba, pob. Trenčín), Magistrát mesta Trenčína (ďalej len MMT), listiny č. 325 a 1230 – testament Rakovskej. FEDERMAYER, F.: Úradníci Uhorskej kráľovskej komory Juraj Rakovický a Václav Dobrašovský. In: Genealogicko – heraldický hlas 2, 1998, s.20, nesprávne uvádza názov domu Kriwagasz Paronský.

⁸ HLAVÁČOVÁ, D.: Zoznam richtárov mesta Trenčína, rukopis v ŠA Ba, pob. Trenčín.

⁹ FEDERMAYER, F.: c. d., s. 118.

¹⁰ ŠA Ba, pob. Trenčín, MMT, listina č. 615.

Popelovský dom bol jedným z najznámejších domov v Trenčíne. Pochádzal zo stredoveku a podľa trenčianskeho historika Ľudovíta Stárka ho postavil Vavrínek Salcer asi v roku 1480.¹¹ Jeho majiteľom bol asi aj Michal Šomodi, ktorý sa stal v rokoch 1512–1513 trenčianskym richtárom.¹² Podľa neho sa dom nazýval aj Šomodovský. Vdova Michala Šomodiho Katarína z Tvrdomestíc, neskôr vydatá za Mikuláša Horváta, predala dom pred rokom 1537 Martinovi Bošňákovi, tridsiatnikovi v Skalici. Časť domu však vlastnil aj Benedikt Rožon. Aj on predal svoju časť Martinovi Bošňákovi. Ten ďalej predal dom Tomášovi Vizkeletimu, provízorovi hradu Šintava v roku 1540. O dom sa však uchádzal v roku 1559 ako legitímny dedič syn Kataríny z Tvrdomestíc Ján Horvát. Jeho spor rozhodol definitívne až odvolací súd mesta Trnavy a uznal ho za právoplatného dediča s tým, že musí Tomášovi Vizkeletimu zaplatiť náklady na stavbu budov, ktoré na funduse postavil.¹³ Ďalšie osudy domu sú zatiaľ skryté, isté však je, že ďalší známy majiteľ Ladislav Popel kúpil dom od Ladislava Rožona.¹⁴

Fiškál mesta Trenčína sa v roku 1619 nemohol opierať o kúpnopredajnú zmluvu, ktorá zjavne neexistovala, ale len o horeuvedený údaj o vyslancoch, ktorí mali dom kúpiť pre mesto. Na prvom súdnom pojednávaní, ktoré vzbudzuje nedôveru už tým, že žalobcom je mestský fiškál a sudcom richtár a prisažní mesta Trenčína vo veci, v ktorej ide o ekonomický záujem mesta, fiškál začína svoje vystúpenie tvrdením, že má získať pre mesto to, čo bolo mestu neprávom odcudzené. Preto žiada vyňať z rúk Barbory Rakovskej dom, ktorý neprávom vlastní, a odovzdať ho do rúk fiškála. V mene Barbory Rakovskej sa dostavil Ján Ludrovský z Hanzlíkovej, ale povedal, že nemôže odpovedať na žalobu, lebo má taký príkaz od svojej pani. Fiškál odpovedal, že keď sa obžalovaná dostavila prostredníctvom svojho človeka, a vedená vzdorom na žalobu nechce odpovedať, má byť preto odsúdená jednoducho na stratu veci, to jest domu, ktorý získa fiškál. Predsa však pre svoju väčšiu záruku žiada obžalovanú napomenúť, aby prevzala kópiu žaloby. Okrem toho žiadal potrestať obžalovanú za vzdor (*contumacia*). Sudcovia rozhodli: Keďže obžalovaná, vedomá si predvolania, sa dostavila na súd prostredníctvom svojho služobníka a dvakrát napomenutá odmietla odpovedať, predstavila sa tak ako vzdorujúca, preto sa odsudzuje na stratu veci, to jest Popelovského domu, ktorý sa má odovzdať do rúk fiškála.

Spor spočívajúci na pokutovaní obžalovanej bol rozličnými odvolaniami odročený na 1. januára 1620. Obžalovaná sa však na súd nedostavila. Preto sudcovia rozhodli: Pretože sa obžalovaná nedostavila, zostáva v platnosti prvostupňový rozsudok – strata domu.

Spor, spočívajúci na dvojitom odsúdení obžalovanej, bol odročený na 21. februára 1620. Na toto pojednávanie sa dostavil služobník Barbory Rakovskej Pavol Nad'vati. Žiadal, keďže jeho pani nie je nič známe o tomto spore a teraz je v cudzine – vo Viedni slávi svadbu, aby sa odložil spor až do jej príchodu, potom je pripravená sa hájiť. Naproti tomu fiškál trval na tom, aby zostali v platnosti prvé dva rozsudky. Žiadal po tretíkrát trest za vzdor a stratu domu, lebo to, čo obžalovaná predniesla na ospravedlnenie svojej neprítomnosti, nie je odpoveď na žalobu. Treba to pokladať za vzdor a rozhodnúť, ako žiada. Pavol Nad'vati odpovedal, že to nie je žiadny vzdor a žiadal odročiť súd s tým, že obžalovaná uvedie dôvod svojho nedostavenia sa na súdne pojednávanie a predloží doklady, ktoré má. Sudcovia rozhodli: Obžalovaná zjavne pohrdla súdom, zákonmi kráľovstva a zvykom slobodných miest, ako aj domácim zvykom, preto

¹¹ ŠA Ba, pob. Trenčín, Stárkov elench listín, s. 19a.

¹² MARSINA, R.: Najstaršie dejiny Trenčína. In: Trenčín, vlastivedná monografia 1, Bratislava 1993, s. 69.

¹³ ŠA Ba, pob. Trenčín, MMT, listina č. 164.

¹⁴ ŠA Ba, pob. Trenčín, Mestská kniha z roku 1583, s. 179.

naposledy vynášajú rozsudok – je známe, že tento spor sa začal už skôr a obžalovaná bola legitímne predvolaná na tri termíny. Na prvý a tretí termín sa dostavila prostredníctvom svojich služobníkov, nehájila sa však, i keď bola súdne napomenutá. V druhom termíne sa vôbec nedostavila, a tak zjavne vzdorovala súdu. A pretože vzdorujúcim sa upierajú všetky práva, Popelovský dom sa prisudzuje fiškálovi bez toho, aby sa brali do úvahy protirečenie, zákaz, odpor a iné súdne prostriedky. Keďže obžalovanej opakovaný vzdor sa potvrdil a nadobúdal väčšiu silu, majú sa vybrať určité osoby zo senátu a volenej obce, aby odovzdali dom fiškálovi v 15-dňovej lehote. Fiškál žiadal vydať rozsudkovú listinu a listinu o vyslaní senátorov.

Pavol Naďvati nebol spokojný s rozsudkom a snažil sa ho zmariť zložením pokuty za nedostavenie sa pred súd. Fiškál opakovane žiadal potvrdiť rozsudok, pretože obžalovanú v troch termínoch posúdili sudcovia ako vzdorujúcu, teda zložením pokuty ani iným súdnym prostriedkom obžalovaná nemôže zlepšiť spor. Vzdorujúcim sa upierajú všetky práva. Ako príklad uvádza spor kráľovského prokurátora a miest Svätý Jur a Pezinok proti Kataríne Pálfiovej, v ktorom bola Katarína Pálfiová ako vzdorujúca odsúdená a týchto majetkov zbavená. Medzi domácimi spormi sa naskytá príklad práve o Popelovskom dome. Sporili sa oň Ladislav Popel a Matej Muraközy. Pre podobný vzdor bol dom v troch termínoch prisúdený stránke, ktorá sa dostavila. Sudcovia teda rozhodli: Nemožno pripustiť zloženie pokuty za nedostavenie sa na súd, pretože obžalovaná bola trikrát vyhlásená za vzdorovitú, preto zostáva v platnosti prvý rozsudok. Predsa však Pavol Naďvati použil prostriedok zákazu v prospech obžalovanej, preto spor zatiaľ spočíval vo vykonaní rozsudku.

Spor sa znova prejednával 6. marca 1620. Vtedy Pavol Naďvati žiadal na základe svojho zákazu (*prohibita*), aby sa spor odložil až do príchodu obžalovanej a medzitým aby bol vydaný odpis žaloby. Fiškál namietal: Neskoro je žiadať prostriedkom zákazu to, čo v tejto kauze nemá význam. Podľa zvyku má sa na základe zákazu priniesť určitý dôvod. Dôvod však Naďvati nepriniesol, preto má byť zákaz neplatný. Zákaz nasleduje totiž po evidentnom vzdore. Zákaz nič nepriniesol proti žalobe, preto má byť neplatný. Ak by mal byť platný, musela by byť nejaká predošlá odpoveď alebo námietky k meritu veci. Avšak Pavol Naďvati neskoro žiada, čo žiadať nemôže. Fiškál žiadal potvrdiť rozsudok a vykonať ho. Pavol Naďvati odpovedal, že obžalovaná neprišla na prvé dve pojednávania, lebo o nich nevedela a na tretie sa dostavila a bola pripravená zaplatiť pokutu za nedostavenie sa. Fiškál to odmietol: dobre vedela, že bola predvolaná, lebo jej sluha sa dostavil na prvý termín. Po týchto námietkach a odpovediach súdny výrok súdu znel: Pretože obžalovaná nedala žiadny dôvod zákazu, ale len to, čo prv žiadala – odložiť spor, preto sa považuje zákaz za neplatný. Nevhodne tiež žiada kópiu žaloby dávno proti nej podanej. Preto trvá v platnosti rozsudok vynesенý na prvom pojednávaní a má sa vykonať v prospech fiškála.¹⁵

Potvrdenie zákonného majetku

Z celého procesu vidno, ako môže šikovný prokurátor a zaujatý senát pripraviť o majetok aj legitímneho vlastníka. Barbora Rakovská podcenila tento spor, neopatrne ho prehrala a zostávalo jej už len s veľkou námahou a s veľkými nákladmi získať späť to, čo jej podľa práva patrilo. V jej rukách bola iste kúpnopredajná zmluva zo 17. decembra 1593 vydaná mestom, ktorá sa objavuje medzi mestskými listinami v súvislosti so sporom mesta s Barborou Rakovskou

¹⁵ ŠA Ba, pob. Trenčín, Mestská kniha z roku 1583, listina č. 615.

a Václavom Dobrašovským. Je prepísaná spolu s cisárom potvrdeným testamentom Barbory Rakovskej z roku 1622 a s listinou z roku 1610 o exekúcii na majetku Barbory Rakovskej.¹⁶

Kúpnopredajná zmluva zo 17. decembra 1593 jasne svedčí o legitímnom vlastníctve Popelovského domu manželmi Krištofom Kubíniom a Barborou Rakovskou. Podľa nej sa 22. júna 1593 dostavil pred magistrát Ján Strobol, splnomocnenec Ladislava Popela a jeho manželky Magdalény, grófký zo Salmu a Neuburgu, a oznámil, že jeho pán a pani berúc do úvahy služby Krištofa Kubíniho, ktoré preukázal ako prokurátor v ich sporoch na kráľovskej tabuli, a tiež preto, že sa zaviazal, že počas svojho života nebude nikdy napádať ich práva, ale vždy len hájiť, dali jemu a jeho manželke Barbore Rakovskej svoj kamenný nárožný dom Šomodovský v meste Trenčine, susediaci s ich domom, so všetkými úžitkami. Dávajú ho im aj ich dedičom a potomkom za 1500 zlatých na večnosť a neodvolateľne, a to tak, že po vyplatení 1000 zlatých do rúk Jána Strobola predávajúci je a musí byť s nimi uspokojený, pretože 500 zlatých je započítaných ako plat Krištofa Kubíniho za službu prokurátora.

Čo sa týka zloženia 1000 zlatých dohodli sa tak, že nateraz vyplatí 500 zlatých, to jest polovicu sumy, a druhú polovicu na sviatok Michala Archanjela. Skutočne prvú polovicu sumy (500 zlatých) zložil pred senátom Jánovi Strobolovi a Strobol ako splnomocnenec majiteľov mu odovzdal dom. Na sviatok Michala Archanjela sa osobne dostavil Krištof Kubíni pred magistrát a vyjadril protest, že je pripravený zložiť zostávajúcu čiastku, ale Ján Strobol sa nedostavil pred magistrát, kde mu chcel Kubíni, ako sa dohodlo, odovzdať peniaze. Preto z obavy, aby sa to neobrátilo na škodu kupcovi alebo nevysvetľovalo ako oddaľovanie zo strany kupca – poistil sa protestáciou. Po uplynutí 30 dní prišiel znova pred senát a zložil v zlate a obvyklej minci zostávajúcu sumu do rúk sudcov, a tak vyplatil celú sumu. Žiadal, aby ho na dôkaz zákonného získania domu vyslaní senátori uviedli do jeho držby. Senát vyslal Jána Štorca, Juraja Zagrabienského a Petra Baroša. Keď sa vrátili, podali správu, že na sviatok Andreja apoštola za prítomnosti susedov a mešťanov uviedli Krištofa Kubíniho a cez neho aj jeho manželku a potomkov do držby domu. Nikto vtedy ani v zákonnej lehote 16 dní neprotestoval proti tomu.¹⁷

Prinavrátanie majetku

Hoci Barbora Rakovská mala iste v rukách doklad o právoplatnom vlastníctve domu, nestačilo to na jeho získanie späť. Hoci sa zdráhala vypratať dom a odovzdať ho mestu, mesto ho nakoniec zaujalo odvolávajúc sa na právoplatný rozsudok. Barbora Rakovská sa musela na vyšších miestach domáhať obnovenia súdneho konania. Rozsudok o odobratí domu Barbore Rakovskej bol vydaný 11. marca 1620. Už 23. marca 1620 Žigmund Forgáč, uhorský palatín, na žiadosť Barbory Rakovskej nariaďuje richtárovi a rade mesta Trenčína, aby obnovili súdne konanie a vyniesli nový rozsudok.¹⁸ Keďže mesto trvalo na právoplatnosti vyneseného rozsudku, musel Žigmund Forgáč znova 30. marca 1620¹⁹ žiadať vynesenie nového rozsudku. Barbora Rakovská sa utiekala aj ku Gabrielovi Betlenovi, ktorý 1. apríla 1620²⁰ nariadil, aby richtár a rada mesta Trenčína vrátili Barbore Rakovskej dom, ktorý násilne okupujú. Richtár a rada mesta Trenčína v odpovedi obhajujú právny postup pri získaní Popelovského domu. Preto Gabriel

¹⁶ Tamže, listina č. 325.

¹⁷ ŠA Ba, pob. Trenčín, Mestská kniha z roku 1583, listiny č. 325 a 1230.

¹⁸ Tamže, listiny č. 623, 631, 632.

¹⁹ Tamže, listiny č. 623, 631, 632.

²⁰ ŠA Ba, pob. TN, MMT, listiny č. 617, 623, 632.

Betlen znova 25. júna 1620²¹ nariaďuje vrátiť dom Barbore Rakovskej. Notár mesta pri tomto mandáte zaznačil, že mestský fiškál sa chystá osobne vysvetliť vec Gabrielovi Betlenovi. Mesto sa nechcelo vzdať získaného majetku. Gabriel Betlen napokon 4. novembra 1620 žiada richtára a radu mesta Trenčína, aby sa priateľsky pokonali s Barborou Rakovskou. Ak sa nepokonajú, Andrej Jakušič je poverený určiť termín na preskúmanie dokumentov sporu právnymi znalcami z iných kráľovských miest a ukončiť spor.²²

Dňa 13. novembra 1620²³ mesto vydalo, okrem iných dokumentov vydaných v ďalších exemplároch listín, zápisy z mestského protokolu o predaji domu Ladislava Popela Krištofovi Kubínimu a tiež listinu z roku 1591, ktorou Ladislav Popel získal dom v spore s Matejom Murakozym práve preto, že Matej Murakozy sa nedostavil na súd. Túto listinu využilo mesto ako precedens, aby obhájiло svoj právny postup. Gabriel Betlen vo svojom mandáte z 1. apríla 1620 im naopak vyčíta, že v tom istom spore boli zároveň žalobcami aj sudcami, a že neupovedomili žiadateľku o obsadení domu, neurčili úradný termín jeho obsadenia, ďalej, že nebrali ohľad na odohnanie (*repulsiu*) obžalovanej, ale násilne okupovali dom. Barbora Rakovská obhajovala svoju neprítomnosť na súde tým, že nebola právoplatne predvolaná. O súdnom konaní však bezpochyby vedela, keďže vyslala naň svojich zástupcov. Ďalej sa odvolávala na to, že ju súd nepripustil k obhajobe, čo je jej právo.

K vzájomnému pokonaniu nakoniec prišlo v decembri 1620. Dohodu medzi spornými stránkami sprostredkovali kráľovskí komisári na čele s Andrejom Jakušičom, uhorským pokladníkom (*thesaurarius*). Medzi komisármi boli ešte Lukáš Borkovič, protonotár krajinského sudcu, Gašpar Horvát, riaditeľ kráľovských sporov, Krištof Goda, vicemagister kráľovských taverníkov a zástupcovia miest Trnavy, Skalice, Modry, Svätého Jura a Pezinka. Richtár a rada mesta Trenčína sa dohodli s Barborou Rakovskou, že mesto jej odovzdá Popelovský dom a ona sa zaväzuje platiť z neho všetky dane, ako platia ostatní mešťania a zaväzuje sa k poslušnosti voči magistrátu.²⁴

Kalvaria Barbory Rakovskej

Pri znovuzískaní Popelovského domu pomáhal Barbore Rakovskej aj jej druhý manžel Václav Dobrašovský, ako to vidno aj z jej neskoršieho testamentu. Václav Dobrašovský sa uchádzal o Barboru Rakovskú v roku 1619, ako to vyplýva z listu z 15. novembra 1619 adresovaného Ladislavovi Ružomerskému, senátorovi mesta Trenčína.²⁵ Václav Dobrašovský mu ďakuje, že ho mnohokrát odporúčal do pozornosti Barbory Rakovskej, a píše, že odporúčanie bolo účinné, lebo dosiahol, čo si želal. Čistota jeho úmyslov však vzbudzuje podozrenie, lebo v čase sobáša, ktorý, ako sa už spomenulo v súdnom procese, sa konal vo Viedni, mal ženích okolo 24 rokov²⁶ a nevesta okolo 50 rokov. Dá sa predpokladať, že sa ženil hlavne kvôli majetku.

Ukázalo sa to už o dva roky, keď Barbora ochorela. Vtedy ju manžel a jeho otec Juraj Dobrašovský²⁷ dôrazne začali napomínať, aby spísala testament. Barbora na to nereagovala

²¹ Tamže, listiny č. 623 a 632.

²² Tamže, listina č. 626.

²³ Tamže, listina č. 627.

²⁴ ŠA Ba, pob. TN, MMT, listina č. 629.

²⁵ Tamže, Missiles, list z 15. novembra 1619.

²⁶ FEDERMAYER, F.: Úradníci Uhorskej kráľovskej komory Juraj Rakovický a Václav Dobrašovský. Genealogicko-heraldický hlas, roč. 8, 1998, č. 2, s. 17.

²⁷ Tamže, s. 17. Nesprávne uvádza, že jeho otcom mohol byť Václav Dobrašovský z Beckova.

a podľa výpovedí svedkov nechcela manželovi poručiť majetok, lebo s ňou zle zaobchádzal. Svedkyňa Anna Halačiová potvrdila, že Barbora Rakovská sa častejšie sťažovala, že sa jej dostáva od manžela a jeho otca Juraja Dobrašovského veľkej nespravodlivosti. Sťažovala sa tiež, že raz prepil s razičmi minci kniežaťa Jegendorfa 50 zlatých, opil sa a zle s ňou zaobchádzal. Katarína, manželka Pavla Nadvatiho, počula z úst Rakovskej, že jej muž pripomína, aby mu poručila majetok, ale svedkyňa povedala, že ako manžel s ňou zaobchádza, tak mu poručí a nie inak. Svedkyňa videla na jej tele stopy bitky a úderov, ktoré jej uštedril. Zvlášť mala poranené veľmi obe ruky. Margita, manželka Štefana Šelendorfa, počula z úst Rakovskej, že pán Trstiansky spolu s manželom a jeho otcom ju stále napomínajú, aby spísala testament, ale že ona to neurobí. Keď sa jej svedkyňa spýtala, čo im odpovedala, povedala, že len mlčí. A pretože nechcela urobiť testament, v hornom dome jej hlučne nadávali. „*Ako môžem takému človekovi niečo poručiť*“, povedala. Anna, manželka Martina Marvana, práčka Dobrašovskej vedela, že Gašpar Trstiansky vždy, keď k nej prišiel, pripomínal jej spísanie testamentu, ale nikdy nepočula, žeby pani dala Trstianskemu nejakú odpoveď. Povedala len: „*Len nech dá Boh zdravie*.“ Anna Fabianovičová počula z úst Rakovskej, že manžel ju presviedča, aby mu poručila svoj majetok, ale ona odmietla a povedala, že musí byť spokojný s tým, čo mu poručila. „*Nech sa súdi o moje majetky po smrti*“, povedala. Sťažovala sa jej, že manžel ju často bije. Dorota, manželka Juraja Čismaziu, počula z úst Rakovskej, že ju Gašpar Trstiansky presviedča, aby urobila poslednú vôľu. Povedala, že sú sirôtky, ktorým pripadnú jej majetky. A prečo by robila testament, snáď len preto, aby sa hadi Dobrašovskí dozvedeli, čo predtým nevedeli. „*Neurobím to*“, povedala. Druhýkrát, keď už beznádejne ochorela, Gašpar Trstiansky k nej prišiel a súril k urobeniu testamentu, odpovedala mu, že už naznačila pánovi Leseneimu, čo sa má stať po jej smrti. Svedkyňa vie, že keď pán Lesenei k nej prišiel, povedala mu: „*Nemám okrem Vás nikoho po Bohu, do koho by som mohla vložiť trochu nádeje*.“ On jej odpovedal: „*Pamätáš sa, že za povstanie si mi zverila nejaké svoje veci a ja som Ti ich vrátil. Podobne urobím aj teraz. Ak mi niečo zveríš, zložím to na radnici a uchovám pre Teba*.“ Keď na druhý deň chcela navštíviť Rakovskú manželka Leseneiho, Dobrašovský ju nepustil, ale zatvoril dom. Svedkyňa videla tiež telo Rakovskej strašne dobité. Bola tiež pritom, keď jej Juraj Dobrašovský povedal: „*Najhoršia žena, nehodná si bola, aby si sa dostala do našej rodiny*.“ František Tekenei počul od slúžky pána Trstianskeho, že je zle s pánom Dobrašovským, ktorému žena nechce zo svojho majetku nič poručiť.²⁸

Václav Dobrašovský, keď videl neochotu svojej ženy poručiť mu majetok a keď nedala nič ani na prehováranie jeho priaznivca Gašpara Trstianskeho, použil na svoj zámer trenčianskeho farára Jána Lycia. Pred svedkom Františkom Tekeneiom sa Ján Lycius sťažoval: „*Vidíte, kmotor, tak ma oklamal Václav Dobrašovský – prišiel ku mne, aby som podal jeho žene večeru Pána. Keď som to urobil, zdržal ma u seba a medzitým poslal po troch senátorov (Andreja Torania, Petra Platniera a Juraja Andrisa), ktorým ukázal testament jeho vlastnou rukou napísaný, pristúpil k žene a spýtal sa, či takto spísala testament. Od nej Lycius nepočul ani slova, ale potom, čo stará pani, jej slúžka, plakala pri jej lôžku, svedok sa spýtal, či jej chce poručiť 100 zlatých. Počul, že dovolila, aby sa jej dali. Tiež sa spýtal, či chce 24 zlatých poručiť kostolu, na čo odpovedala, že ich porúča*.“ Na žiadosť Dobrašovského zrejme Lycius prehovoril Rakovskú, aby urobila testament v prospech Dobrašovského. Svedok Peter Platnier totiž vypovedal, že prišiel s ďalšími dvoma senátormi na požiadanie k Dobrašovskému a našiel tam kazateľa, ktorý im povedal: „*Napomínal som pani Barboru Rakovskú, aby rozhodla o svojom dome a majetku prv, ako odíde z tohto sveta, s čím ona súhlasila*.“ Andrej Toranius potvrdil, že kazateľ povedal:

²⁸ ŠA Ba, pob. Trenčín, MMT, listina č. 648.

„Prišiel som k pani Barbore Rakovskej a dal som jej večeru Pána. Keď ju prijala, urobila predo mnou testament. Inak nebude hovoriť ani pred vami, len to, čo predo mnou. Je to obsiahnuté v testamente, ktorý pán Dobrašovský pre informáciu spísal.“ Senátori teda dôverovali kazateľovi ako pastierovi svojich duší a podpísali testament a dali naň svoje pečate, i keď nepočuli z úst Barbory Rakovskej, že ho potvrdzuje. Tvrdili, že len raz trochu pohla hlavou, z čoho sa nedalo usúdiť, či súhlasí alebo nie. Dobrašovský pred nimi čítal celý testament a keď ho testamentári požiadali, aby vyšiel z miestnosti, aby sa mohli slobodne rozprávať s Rakovskou, on to odmietol. Nakoniec Toranius odpísal testament, ktorý potom zobrali na radnicu. Keď však vyšli od Dobrašovského, uvedomili si, že od Barbory Rakovskej nepočuli súhlas s testamentom, preto sa asi po hodine vrátili k Dobrašovskému a dožadovali sa stretnutia s Rakovskou. On ich však k nej nepustil. Preto hneď uňho vo dvore odtrhli z vyhotovenia testamentu pečate, ktoré mali u seba, a položili ho do miestnosti Dobrašovského.²⁹

Václav Dobrašovský na druhý deň zavolať ďalších testamentárov, aby podpísali testament. Tentoraz to boli 4 šľachtici. Tí svedčili takto: Gabriel Šelendorf, pre ktorého poslal Dobrašovský slúžku, prišiel k Dobrašovskému, našiel tam Pavla Nad'vatiho, Martina Čifariho, Gašpara a Ladislava Trstianskych. Dobrašovský sa opýtal Barbory Rakovskej, či potvrdzuje testament takým spôsobom ako včera. Ona pohybom hlavy prikývla. Na to Dobrašovský žiadala, aby podpísal testament a dal naň pečať, čo aj urobil. Pavol Nad'vati prišiel tiež na zavolanie k Dobrašovskému a našiel tam Gašpara a Ladislava Trstianskych. Pán Trstiansky mu povedal, že nebol plný počet osôb a testament by bol neplatný, keby nebolo 8 testamentárov, preto nech podpíše testament a spečatí ho. To svedok aj urobil, hoci nevedel, čo bolo napísané v testamente. Keď sa Dobrašovský pýtal ženy, či potvrdzuje testament, svedok videl, že pohybom hlavy a pier privolila na otázku. Ladislav Trstiansky svedčil, že prišiel do domu Dobrašovského na druhý deň po spísaní testamentu, teda 27. februára. Dobrašovský sa pýtal svojej ženy, či dosiaľ vyznáva to, čo včera o poslednej vôli. Ona odpovedala: „Čo som včera vyznala a čo som Ti poručila, to aj teraz porúčam podľa môjho svedomia.“ Šľachtici teda svedčili v prospech Dobrašovského, podobne aj slúžka Katarína Rendelová, ktorá povedala, že od pani často počula, keď sa jej niektorí pýtali, prečo sa vydala, že nechce, aby sa potom niektorí sporili o jej majetky. Chce, aby jej majetky mal ten, koho miluje.³⁰

Tieto svedectvá v prospech Dobrašovského zapísala a vydala Ostrihomská kapitula 30. apríla 1622. Ešte predtým, 11. apríla 1622 si dal Dobrašovský potvrdiť testament cisárovi. Cisár schválil testament „ak je právoplatne vydaný a pravdivý.“ Schválil ho „vzhľadom na prosby niektorých verných predložené nášmu majestátu aj kvôli verným službám Václava Dobrašovského, ktoré preukázal za mnohé roky v Uhorskej kancelárii, tak v čase vlády cisára Mateja, aj za našej vlády a tiež v nedávnom pohnutom období vojen zadosť učinil vernosti a oddanosti voči nám, nešetiac námahy, veľké výdavky hraničiace až so škodou na vlastnom majetku a nebezpečenstvom života.“³¹

Mesto požiadalo o vypočúvanie ďalších svedkov, ktorí svedčili v neprospech Dobrašovského. Ostrihomská kapitula vydala ich výpovede 8. mája 1622. Tentoraz richtár a rada mesta Trenčína hájili záujmy zomrelej Barbory Rakovskej, alebo možno aj svoje, lebo keď zomrela bez dedičov, mohol jej majetok prepadnúť v prospech mesta, ak by ho pravda nezískala Uhorská komora. Ešte 8. apríla 1622 dokonca napísali Uhorskej komore, aby zasiahla proti Václavovi Dobrašovskému,

²⁹ Tamže, listiny č. 648 a 649.

³⁰ ŠA Ba, pob. Trenčín, MMT, listina č. 649.

³¹ Tamže, listiny č. 325 a 1230.

ktorý na základe falošného testamentu svojej ženy sa snaží získať Popelovský dom.³² Akoby sa naplnili Barborine slová a jej želanie, aby sa musel manžel súdiť o svoj majetok. Žiadal znova cisára, aby rozhodol spor o platnosť testamentu. Cisár však dňa 29. júna 1622 potvrdil rozhodnutie kráľovskej rady, že spor treba rozriešiť pred riadnym a príslušným súdom³³, čo by bol pre neho ako šľachtica župný súd. Ešte v roku 1623 žiadal Dobrašovský o vyšetrenie ďalších svedkov, ktorí potvrdili, že Barbora Rakovská aspoň náznakom súhlasila s testamentom.³⁴

Svoje majetky teda nakoniec získal, ale pretože sa usadil v Bratislave, postupne ich rozpredal. Popelovský dom získal jeho priaznivec Gašpar Trstiansky.³⁵

Barbora Rakovská musela teda znášať nespravodlivé odobratie Popelovského domu mestom i zlé zaobchádzanie od svojho manžela. Právo nestálo vždy na jej strane, lebo jeho prísluhovačmi boli ľudia, ktorí boli tiež nejakým spôsobom zainteresovaní na jej osude a snažili sa vyťažiť pre seba aj cestou „práva“ nejaký zisk.

³² Tamže, listina č. 669.

³³ Tamže.

³⁴ ŠA Ba, pob. Trenčín, MMT, listina č. 660.

³⁵ Tamže, listina č. 1230.

PRÁVA ŽIEN V MESTEČKU NYÍREGYHÁZA V ZRKADLE TESTAMENTOV

Mestečko Nyíregyháza bolo r. 1753 znova osídlené, ale už r. 1786 bolo povýšené na úroveň oppida. V r. 1803 a 1824 sa opätovne vykúpilo spod poddanstva od svojich zemepánov.¹ V r. 1837 obdržalo privilégium oppida. Z jeho dejín sú veľmi dobre známe premeny právneho postavenia a s tým súvisiace udalosti. Na druhej strane dokumenty týkajúce sa právnych záležitostí súkromných osôb a iné spory ešte stále unikajú pozornosti bádateľskej verejnosti. Bádanie týchto prameňov znamenal začiatok výskumu uplatňovania a presadzovania práv žien žijúcich v tomto mestečku.

Ženy, ktoré súdobé pramene uvádzali ako moja drahá dcéra, milá moja manželka, dobrá mamička – a zriedkavo aj ako „ženské zviera“, prichádzali väčšinou ešte ako deti alebo ako manželky z Békešskej župy a z Hornej Zeme v r. 1750 v rámci migrácie, ktorú vyvolal patent grófa Františka Károlyiho, sľubujúci hospodárske a právne výhody. Pretože značná časť presídlencov bola slovenského pôvodu a evanjelického vyznania, v Szabolcsi, obývanom reformátmi a katolíkmi, nájsť partnera s rovnakým vierovyznaním bolo skoro nemožné. Tak sa stalo, že koncom 18. storočia v mestečku s takmer 8 tisíc obyvateľmi (ich pôvodný počet bolo asi 2000) bolo charakteristické manželstvo uzatvárané v rámci komunity.² Vytvorilo sa tak pomerne silné spoločenstvo poddaných, ktoré sa môže považovať za homogénne, kde sa zachovávali skoro rovnaké zvykové práva ako v minulosti.³ Nesmierny dôraz sa kládol na zachovávanie tradícií, ale zároveň boli smerodajné mestské štatúty, ktoré mali za úlohu regulovať zmenený životný rytmus mestečka. Dokumenty z Nyíregyházy, ktoré sa zachovali v hojnom počte, napísali hlavne muži a aj hovorili o mužoch. Ženy z Nyíregyházy, ktoré obývali mestečko koncom 18. a na začiatku 19. storočia, iba málokedy dali podnet na to, aby sa stali súčasťou historických prameňov. Ich mená sa vyskytovali v súpisoch iba vtedy, ak sa stali hlavou rodiny, teda boli daňovým objektom. Tieto ženy disponovali rovnakou hospodárskou právomocou v rámci spoločenstva ako muži: v súlade s možnosťami svojej rodiny obdržali právo na územie, ktoré boli schopné obhospodarovať, resp. po rozdelení chotára mohli hospodáriť na tej časti, ktorá im pripadla. Počnúc r. 1760 na pustách, ktoré malo v prenájme mestečko, mohli chovať aj dobytok.

Ženy boli teda právoplatnými obyvateľkami mestečka, len s tým, že sa nemohli podieľať bezprostredne na riešení verejných záležitostí.

¹ Mesto Nyíregyháza sa na začiatku 19. storočia vykúpilo spod zemepanských povinností. V zmysle zmluvy o večnom vykúpení pôvodní majitelia presunuli svoje práva na obyvateľov mesta. V Szabolcskej stolici bola Nyíregyháza jediným slobodným mestom.

² V období prvého sčítania ľudu v Uhorsku tu žilo skoro 8 tisíc, v 30. rokoch 19. storočia 17 tisíc obyvateľov. Približne 80 % obyvateľov sa hlásilo k evanjelickému vyznaniu, ich charakterizovala hlavne voľba manželského partnera spomedzi členov daného spoločenstva. Reformáti a katolíci, ktorí tvorili menšiu časť obyvateľstva, boli preto skôr odkázaní na to, aby si našli manželku z okolia. KUIBUSNÉ MECSEI, É.: Migráció és peregrináció Nyíregyházán (1753–1848). In: Nyíregyháza. Ed. Frisnyák Sándor, Nyíregyháza 2003, s. 91–113.

³ Do r. 1848 bolo rozhodujúcim pramenným právom zvykové právo. SZÉKELY, M.: 2001: [www. lib.jgytf.u-szeged.hu/aetas/2001-2/2001-2-19.htm](http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/aetas/2001-2/2001-2-19.htm).

Zákony a právne pomery

Úlohy súvisiace s hospodárením a vydržiavaním rodiny kládli nesmierne ťažké bremeno na plecia žien. Viaceré z nich na smrteľnej posteli zdôrazňovali vo svojich výpovediach, že ako vdovy sa nielen preto opakovane vydávali, lebo „*živí so živými a mŕtvi s mŕtvymi*”⁴, ale aj preto „*unikali*” do druhého alebo tretieho manželstva, lebo by sa nevedeli popasovať s úlohami, ktoré ich čakali, ako napr. obrábanie pôdy a výchova detí.

Mestečko nesmierne prísne sledovalo obhospodarovanie pôdy. Len ten si ju mohol udržať, kto ju vedel patrične obrábať. Aj výchova dieťaťa, ktoré osirelo, sa stalo verejnou záležitosťou keď vdova nebola schopná zabezpečiť potrebné podmienky na jeho výchovu. Mimochodom, predstavenstvo mestečka sa snažilo vyjsť v ústrety aj inak vdovám, ktoré boli odkázané na túto pomoc: dostali čiastočnú daňovú úľavu, mohli si peniazmi vykúpiť bývanie, resp. boli oslobodené od platenia poplatkov za miesto.⁵

Tie ženy a dievčatá, ktoré sa dostali do rozporu so zákonom, sa prostredníctvom súdnych spisov tiež stali súčasťou dejín. V čase, keď boli vykúpení spod poddanských povinností, zemepáni odsunuli ťarchu súdnej právomoci na mestečko, a tak sa záležitosti previnilcov prejednávali pred senátormi, poverenými súdnictvom. Popri majetkových priestupkoch väčšieho či menšieho rozsahu (krádeže a poškodzovanie majetku), sa častejšie vyskytovali aj tzv. ženské hriechy (nevera, prostitúcia), za ktoré sa udeľovali verejné telesné tresty. Súdna stolica mestečka prísne trestala nielen činy, ktoré následne vyvolali krízu v súkromnom živote, ale aj také, ktoré svojou neobstarlivosťou ohrozovali majetky druhých. Najväčšie škody vznikali z požiarov, ktoré často zapríčinili gazdinky v domácnosti pri varení a pečení. Trestali ich pokutou 6–12 forintov.⁶

Na základe uplatnenia majetkového práva a práva na dedenie sa mohli dostať do kontaktu so zákonom aj tie ženy a dievčatá, ktoré viedli morálny život. Obyvatelia mestečka Nyíregyháza ohľadne vlastníckych práv a dedičských zvyklostí, počnúc od znovuosídlenia až po získanie výsady oppida, mohli v zmysle mestského občianskeho práva slobodne odkázať svoj hnutel'ný a nehnuteľný majetok. Tento testament však musel schváliť aj zástupca zemepána. Po vykúpení sa spod zemepanských povinností na presadzovanie statí týkajúcich sa osobného majetku jednotlivcov, spísania testamentu a rozdelenia dedičstva dohliadala mestská rada.

Charakteristika písania testamentov

Ženy, ktoré sa narodili v meste Nyíregyháza, alebo sa tu povydávali a tak sa stali občiankami mestečka, mohli vlastniť hnutel'nosť alebo nehnuteľnosť, ktorú tvorila ich dievčenská švrtka, veno, *lectica*, ich polovica zo spoločne nadobudnutého majetku, alebo majetok, ktorý nadobudli vlastným pričinením, alebo ten, ktorý zdedili ako vydaté ženy.⁷ O tomto majetku mohli slobodne rozhodovať: mohli ho predať, kúpiť, ďalej dediť, a to v súlade s mestským právom. Výnimku tvoril majetok, ktorý sa dedil z generácie na generáciu podľa prísnych pravidiel a ktorý bol

⁴ TÁRKÁNY SZÜCS, E.: Vásárhelyi testamentumok. Budapest 1961, s. 268.

⁵ Archív Sabolčsko-Satmársko-Berežskej župy (ďalej len ASSBŽ), fond Rady mestečka Nyíregyháza (ďalej RMNy), V. A. 102/a., Zápisnice 2/82, No. 1993, 7. máj 1860.

⁶ ASSBŽ, fond zhromaždenia mestečka Nyíregyháza (Nyíregyháza mezőváros választott hites közönségének iratai, ďalej len ZMNy), V. A., 101/a., Zápisnice a spíj 1/1, No. 36, 17. decembra 1829. Keď bol vinným nie obyvateľ Nyíregyházy alebo sluha, dostali 12–24 úderov s korbáčom.

⁷ Majetok zdedený ešte z doby dievčenskej sa zarátal do vena. Každá vydatá žena z mesta Nyíregyháza mohla dediť po svojich detí, príbuzných, alebo zdedila manželovu pozostalosť v zmysle závetu alebo podľa práva vdovy.

spravidla súčasťou vena alebo dedičstva. Vdovy, ktoré sa znova nevydali, mali užívacie právo na manželov dom, mohli obrábať jeho polia, používať jeho hnutel'ný majetok až do svojej smrti alebo dovtedy, kým nevstúpili do nového manželského zväzku a to najmä vtedy, keď aj ich zosnulý manžel tieto práva potvrdil vo svojom testamente a nerozhodol inak. Dedenie vdovy ovplyvnili aj iné okolnosti ako „*existencia pozostalých, ich počet, vek, pôvod majetku, pôsobnosť vdovy (...), kým chudobnosť, náklonnosť k márnوترatnosti jej zásadne znemožnili prevziať majetok.*”⁸ O podstate svojich práv ženy z Nyíregyházy vypovedali najčastejšie pri zostavovaní závetu, tesne pred svojou smrťou.

Spisovanie testamentu mesto regulovalo s rešpektovaním záujmov hospodárstva a spoločnosti zameranej na chov dobytku rozhodujúc o poradi dediteľnosti majetkov. Testament mal vyhovovať okrem vnútorných znakov aj znakom vonkajším: „*Vzhľadom na obsah testamentu sa ešte vyžaduje, aby každý rozhodoval iba o svojich majetkoch, o majetkoch svojich predkov, ale ak by rozhodoval aj o polovičke spoločne nadobudnutého majetku ešte živého alebo už nebohého partnera, v tom prípade testament nie je platný...*”⁹

Dedenie pozemku a domu

V prvom rade bolo potrebné postarať sa o dedenie mestského domu a miesto v chotári, ktoré slúžilo na prenocovanie, ktoré k nemu patrilo, pretože práve tieto tvorili základ meštianskeho práva. Mesto zakazovalo úplné vyst'ahovanie sa na miesta v chotári, kde sa prespávalo, ktoré boli vytvorené ešte v r. 1759. Preto zem – roľu mohol vlastníť len ten, kto vlastnil aj dom v meste. Keďže dedičstvo mohlo byť zároveň aj podnetom na získanie majetku, a tým aj na jeho možné rozdrobovanie, tomuto javu sa snažili zabrániť tak, že najmenší rozsah pozemku sa stanovil na rozlohu jedného povrazca. Najväčšia rozloha bola stanovená na šesť povrazcov.

Obyvatelia Nyíregyházy mohli od r. 1753 považovať roľu za voľne obchodovateľnú, čo, pravda, predtým zemepáni a sudcovia odobrili, resp. mohla byť v zmysle zvykového práva dedená. Napriek tomu, že zem zvyčajne zdedili potomkovia mužskej vetvy, teda gazdovia sa snažili oráčinu zanechať svojim synom.¹⁰ Dievčatá boli odškodňované pri výdaji kravou, oblečením, riadom, nábytkom, peniazmi alebo vinicami, ale niekedy sa stalo, že aj do rúk dievčat sa dostalo miesto v chotári na nocľah.¹¹ Matej Sztruhár, ktorý bol prítomný ako sirotsky otec pri zostavovaní mnohých testamentov, videl príčinu rozdrobovania majetku práve v tejto zmene zvykového práva, lebo dievčatá dostali pri sobášii iba zlomok z pozemku. Príkladom je aj závet Jána Hallasyho, ktorý okrem synov odkázal svojej dcére ½ povrazca zeme, napriek tomu, že na zem o menšej rozlohe ako 1 povrazec nemohli ani udeliť v chotári miesto na nocľah.

⁸ TÁRKÁNY, c. d., s. 261–262.

⁹ ASSBŽ, ZMNY, Nariadenia, 1826, s. 3. Publikovaný KUJBUSNÉ MECSEI, É.: Ünnepek és ünneplések. In: Ünnepek és hétköznapiak a történelemben. Ed. GALAMBOS, S. – KUJBUSNÉ MECSEI, É., Nyíregyháza 1999, s. 79–101.

¹⁰ Vedľa dedenia po mužskej línii od prvej tretiny 19. st. čoraz častejšie sa vyskytovalo aj dedenie po rodnej línii, keď zem odkázali chlapcovi, ktorý bol najschopnejší, ostatných uspokojili iným spôsobom, resp. sa snažili ich vyučiť nejakému remeslu. O podobnom prípade: TÁRKÁNY SZÜCS, E.: Magyar jogi népszokások. Budapest, 2003, s. 760.

¹¹ Poručník vždy presne vymedzil časti majetku, ktoré mali pripadnúť dievčatám, resp. v prípade ich nepľnoletosti užívateľa týchto nehnuteľností.

Manželka Martina Magnu Alžbeta, rodená Szolárová, už vlastnila väčší kus zeme.¹² Jej dedičný majetok meral 1 povrazec. O majetkoch po svojich predkoch, ktorí boli jeho nadobúdateľmi, mohla „voľne“ rozhodovať iba vtedy, ak po vymenovaní svojich priamych potomkov ubezpečila svoju rodinu o tom, že v prípade ich smrti dedičstvo pripadne naspäť potomkom tých, ktorí pôvodne získali majetok rodu.¹³ A tak podľa jej testamentu z r. 1837 zem, ktorú obhospodarovali počas trvania manželstva spolu s manželom, odkázala svojim priamym potomkom tak, že v prípade možnej smrti dievčat vo veku jeden a pol a dva roky ubezpečila svoju rodinu o tom, že právo vlastníctva pripadne nie manželovi, ale najbližšej vetve Szolárovcov, teda pôvodným nadobúdateľom.

Miesto na nocľah v chotári sa mohlo dostať do rúk (ale nie do vlastníctva!) ženy aj tak, že ako vdova sa stala poručníkom svojich detí, teda spravovala majetok. Ako vdove prináležalo právo užívania aj vtedy, ak jej manžel o tom rozhodol písomne. Juraj Skolnik napr. nemal deti. Svoje majetky odkázal manželke tak, že nad správou majetku vykonával dozor brat. *„Keďže ženské pokolenie nie je spôsobilé na spravovanie a zveľaďovanie majetku, poverujem môjho staršieho pána brata opaterou mojej manželky tak, aby sa podieľal v polovičnej miere na zisku z oráčiny. Ale ak by spôsobil škody, nechám na ňu, aby odňala môjmu pánovi bratovi toto právo a zverila ho inému.“*¹⁴

Iným dediteľným majetkom, o ktorom bolo potrebné rozhodovať, bol mestský dom, ktorého spoluvlastníkmi boli manželia polovičným dielom. Zriedkakedy sa vyskytol aj taký prípad, že dievča ho vnieslo do manželstva ako veno, resp. stal sa aj taký prípad, že mladí postavili alebo kúpili dom až po uzavretí manželstva z peňazí, ktoré dostali do vena, alebo z peňazí, ktoré im darovali rodičia. Žofii Jávorovej otec kúpil po svadbe chalúпку za 24 forintov, lebo jej manžel, Martin Blaho ako sluha nevlastnil nič. Keď ovdovela, *„tento dom nemal dobrú ani povalu, bol bez strechy, predsa sa znovu vydala.“* Druhý manžel sa už ukázal byť snaživejším, opravil dom, ba čo viac, spolu nadobudli vinicu a štyri kone.¹⁵ Žofia Jávorová tento dom považovala za svoje veno, následné opravy a doplnkové stavby, ktoré sa uskutočnili, za spoločne nadobudnutý majetok. Za svojich dedičov preto vyhlásila druhého manžela a jeho deti pochádzajúce z jeho predchádzajúceho manželstva. Už spomenutá manželka Martina Magnu dostala tiež dom od svojho otca, ale táto časť jej dedičstva už nebola zaťažená rodinnou tradíciou ako orná pôda, preto mohla o nej slobodne rozhodovať a zanechať ju svojim deťom, resp. po ich smrti manželovi.

Poručníctva rozhodovali nielen o vlastníckom pomere k domu, ale aj o užívacom práve – najčastejšie v záujme bývania pozostalej vdovy. Andrej Kovács mal tri domy, ktoré nadobudol spolu so svojou prvou manželkou. Mal troch synov. Dvom z nich ešte pre spísaním závetu daroval po jednom dome. V treťom dome býval on s druhou manželkou. Po jeho smrti tento dom zdedil tretí syn s podmienkou, aby tam vdova mohla slobodne bývať. Viacerí poručníci dali

¹² ASSBŽ, RMNy, V. A. 102/a., Testamenty 102/k., 89/169. 1837, s. 17. KUJBUSNÉ MECSEI, É.: Nyíregyházi testamentumok (1789–1848). Nyíregyháza 1995, s. 202–205.

¹³ Toto pravidlo platilo aj v prípade mužov: Dom Júliusa Vargu bol rodový, preto polovica z neho patrila mladšiemu bratovi, ktorí sa učil za kožušníka, ale druhú polovicu – ktorou voľne disponoval – odkázal svojim deťom a manželke. Jánovi Tóthovi, majstrovi kolárovi zhorel dom, pri obnove ktorého mu pomáhal svokor, preto ho po smrti zanechal svojej manželke, aby ním mohla voľne disponovať. Mal iba jednu podmienku pre prípad, že by sa vdova znova vydala a presťahovala by sa k novému manželovi, potom sa dom mohol dať do prenájmu. Ak by z sa tohto manželstva narodili deti; tak polovica domu mala pripadnúť deťom, ak by manželstvo zostalo bez detí, celý dom mali zdediť Tóthovi súrodenci.

¹⁴ ASSBŽ, RMNy, V. A. 102/a., 88/168. 1817, s. 3. Publikovaný: KUJBUSNÉ MECSEI, É.: Nyíregyházi testamentumok (1789–1848). Nyíregyháza 1995, s. 100–103.

¹⁵ ASSBŽ, RMNy, V. A., 102/k. 1798-1816. s. 377.

spísomniť svoju vôľu ohľadne zotrvania vdovy v dome, z ktorého buď polovicu alebo iba len jednu izbu vyčlenili na tento účel. Podľa testamentu Štefana Frankóa musel jeho syn dať pripraviť pre vdovu, teda pre jeho druhú manželku, osobitnú izbu. Ďalšou podmienkou bolo, že v prípade, ak by jeho syn nevychádzal dobre s macochou, sudcovia mali zariadiť, aby sa radšej on, jeho vlastný syn, vysťahoval z domu, ako jeho vdova. Michal Wrska, ktorý zanechal všetok svoj majetok svojim vnúčatkám - sirôtkám, tiež prízvukoval ďalší pobyt svojej manželky - vdovy v dome.

Testament vdovy po Jozefovi Sulyánovi, Márie Simkovej z r. 1843¹⁶ je zaujímavý aj preto, lebo vyratúva majetky jednej z najzámožnejších žien komunity. V meste, kde sa nachádzali v prevažnej miere prízemné domy, nadobudla spolu s manželom poschodový dom, ale netrela biedu v inom, pretože z dvoch manželstiev nadobudla 6,5 povrazca zeme, na jej dvore stálo 8 hombárov, jej nábytok bol obtiahnutý kožou, od otca zdedila 1,5 povrazca vinice, ďalej mala u švagra podiel z dedičstva po svokrovi v hodnote 1500 forintov. Ďalších 400 forintov, jedno teliatko a kravu mala z otcovej strany.

Tieto posledné hnutelnosti – ktoré tvoria tretiu veľkú kategóriu dediteľného majetku – sa veľmi často vyskytujú medzi predmetmi, ktoré tvorili majetok žien. Hoci podľa tradícií a v zmysle mestského poriadkového práva deti dedili bez ohľadu na pohlavie rovnakým dielom či už z otcovej alebo matkinej strany, okrem prípadu, že dievča sa ešte počas života rodičov alebo pred rozdelením majetku vydalo a dostalo svoju čiastku. Táto rovnosť dedenia rovnakým dielom platila iba na celkovú hodnotu majetku. Synom zvyčajne pripadli významnejšie nehnuteľnosti, dcéry zdedili nanajvýš vinice a hnutelnosti, ale aj tie len vtedy, keď sa vydali.¹⁷ Podľa práva slobodných (nevdatých) žien z Nyíregyházy, ktoré neviedli vlastnú domácnosť a nedostali vyplatenú svoju čiastku z majetku, ktorá im patrila, boli povinní ich vydržiavať rodičia vo vlastnom dome. Po smrti rodičov túto povinnosť prevzali pozostatí dedičia.¹⁸

Ďalšie časti ženského majetku

Pod pojmom dedičstvo, s ktorým sa mohlo rátať pri spísomňovaní poslednej vôľe, sa rozumel skôr majetok otca, resp. imanie, teda časť z majetku po matke,¹⁹ ďalej zvláštne práva, ktoré sa týkali dievčat (právo dievčenskej štvrtiny, právo slobodných /nevdatých/ žien, sobáš, veno).²⁰ Vo všeobecnosti však tak ako pri odovzdávaní dievčenskej štvrtiny, ako pri sobáši dievčat, ktoré obdržali skôr peniaze, menšie hnutelnosti príp. aj vinice.²¹ Minimálne povinné náklady na vydaj dievčat priamo súviseli vo všeobecnosti s majetkovými možnosťami rodičov dievčat'a. Jednotlivé položky mali zabezpečiť požiadavky mladého páru na bývanie a ošatenie, svadobnú hostinu. Požiadavky na vydaj sa zakladali na krajinskom zvykovom práve, ktoré zakotvil Werbőczy, ich

¹⁶ ASSBŽ, RMNy, V. A., 102/k. 89/169. 1843, s. 28. Publikovaný: KUJBUSNÉ MECSEI, É.: Nyíregyházi testamentumok (1789–1848). Nyíregyháza 1995, s. 229–234.

¹⁷ Dievčatá pred završením 14. roku mohli uzavrieť manželstvo iba so súhlasom otca.
www.iqdepo.hu/dimenzio/21/21-04-05.html

¹⁸ Podľa národného zvykového práva dievčatá, ktoré nemali otca, alebo boli siroty, až do uzavretia manželstva mohli zotrvať na otcovskom majetku (užívacie právo) a povinnosťou dedičov bolo postarať sa o uspokojenie ich životných potrieb a mali ich patrične vydať. CSIZMADIA, A. – KOVÁCS, K. – ASZTALOS, L.: Magyar állam- és jogtörténet. Budapest 1978, s. 233.

¹⁹ MÁRKUS, M.: A bokortanyák népe. Budapest 1943, s. 220.

²⁰ SZÉKELY, M.: www.lib.jgytf.u-szeged.hu/aetas/2001-2/2001-2-19.htm

²¹ TÁRKÁNY SZÜCS, E.: c. d., s. 716.

miera zas na miestnej tradícii, resp. testamente, ktorý sa spisoval v prípade skorej smrti rodičov dievčaťa. V období feudalizmu sa snažili vydaj uhradiť z nadobudnutého majetku.²²

Majetok, ktorý priniesla žena do manželstva bývalo pomenované ako výbava, veno, štafirung, nevestina truhlica s maľovaným tulipánom. Táto výbava, okrem darov od rodiny a priateľov, mala obsahovať predmety potrebné na vybavenie bežnej domácnosti (nábytok, riady, posteľné prádlo). Truhlica mohla ukrývať aj iné ženské poklady: šatstvo, šatky, občas aj šperky, drobnôstky. Túto výbavu doplňali domáce zvieratá a nehnuteľnosti, a to v závislosti od možností rodičov, resp. v akej miere „vyjedli“ hostia gazdu počas svadobnej hostiny, ktorá trvala zvyčajne 3 dni, niekedy aj týždeň.²³ Venó vniesla do manželstva manželka a odovzdala ho manželovi. Venó užívali spoločne, spravoval ho manžel, ale vlastnícke právo ženy nezaniklo. Ak sa manželstvo rozpadlo, veno museli vrátiť žene alebo jej dedičom.²⁴ Jakob Csatlász vo svojom testamente podrobne, podľa jednotlivých položiek vyratúval 2986 forintov a 36 grajciarov, ktoré obdržal ako manželkine veno. Ján Haraszi, keď sa zasnúbil s Júliou Baranyiovou, ktorá mala šľachtický pôvod, „pretože núdza ho pritlačila“, požičal si od nej 100 forintov. Tieto peniaze vo svojom testamente označil ako manželkine veno a prosil svojich príbuzných, aby z peňazí, ktoré si od neho požičali, uhradili túto sumu manželke. Samuel Buró zasa upozornil svojich dedičov na vyplatenie 50 forintov a vinice, ktoré boli obsiahnuté v zozname majetku jeho druhej manželky.

Vlastný majetok žien a spôsoby jeho dedenia

Podľa testamentov existovala ešte jedna kategória majetkov a to majetok nadobudnutý vlastným pričinením. Do tejto skupiny patrili nehnuteľnosti a hnutelnosti, ktoré ženy nadobudli samé ako vdovy alebo zanechajúc svojich manželov sa pričínili o zveľadenie svojho majetku.

Manželka Antona Házyho, Alžbeta Czimerová, stoličná babica, v r. 1840 spísala závet o vlastných majetkoch, ktoré rozdelila rovnakou mierou medzi dvoch synov a dcéru. Keďže starší súrodenci už mali založené vlastné rodiny, po jednotlivých položkách vyratúvala dedičstvo svojho syna, ktorý bol na cestách: vedľa povrazca zeme aj zlaté hodinky, zlaté náušnice, štyri zlaté peniaze, plátno, košele, obrusy, posteľ, posteľné prádlo, nábytok, kravu. O túto kravu sa mala starať jeho sestra až do tej doby, kým sa poručiteľkin syn nevráti domov. Syn obdržal aj srst' potrebnú na vykonávanie remesla a náradie. Okrem rodinných príslušníkov poručiteľka zanechala určitý podiel z dedičstva aj iným osobám, najviac z tých peňazí, ktoré jej dlhovali. A tak jej pomocník obdržal 40, rímskokatolícka cirkev zas 16 forintov z 56 strieborných, ktoré mala uložené v stoličnej pokladnici. Jeden sitár z Máriapócsa jej dlhoval 60, istá trhovníčka 16 a advokát 100 forintov. Tieto peniaze darovala miestnej nemocnici. Jednému zo svojich pomocníkov odpustila dlhy, ten ďalší, ktorý bol alkoholik, naopak, musel zaplatiť svoj dlh vo výške 80 forintov pozostalým. Lepšie kusy zo šatníka (hodvábne šaty, kožuch) ako vo všeobecnosti, zdedili dcéry, tie obnosené sa ušli dvom sirôtkam, ktoré vychovávala vo vlastnej domácnosti.²⁵ Dobrý manžel je požehnaním osudu, ten zlý je hotová pohroma, ako sa vyjadrila vo svojom testamente manželka Jozefa Majerhoffera, Rozália Stullerová. Ona zdedila po svojich rodičoch peknú sumu, ale ako keby nestačilo to, že v Debrecíne jej dvakrát všetko vyhorelo, ešte

²² Tamže, s. 348.

²³ O svadobných zvykoch a dlhých zábavách pozri KUJBUSNÉ MECSEI, É.: Ünnepek és ünneplések. In: Ünnepek és hétköznapiak a történelemben. Ed. GALAMBOS, S. – KUJBUSNÉ MECSEI, É., Nyíregyháza 1999, s. 79–101.

²⁴ Magyar törvénytar 1836–1868. évi törvényczikkek. Budapest 1896, s. 97. (zák. čl. 8, 14, 15§), CSIZMADIA, A. – KOVÁCS, K. – ASZTALOS, L.: c. d., s. 246.

²⁵ ASSBŽ, RMNy, V. A. 102/k., 89/169., 1840, s. 30.

aj jej manžel bol rozhadzovačný. Keď už nemali ani ten každodenný chlieb dal sa jej manžel naverbovať do armády. Po jeho smrti prišla ako vdova s tromi deťmi do Nyíregyházy, kde žila najprv na dlh a potom začala obchodovať. Tak sa stalo, že všetko, s čím disponovala, nadobudla vlastným pričinením. Peniaze, ktoré zanechala svokra svojim vnúčatám – a v r. 1831 ich vyplatilo mesto Debrecín do jej rúk – už odovzdala svojim deťom. Dcéra Antónia nechala u nej svojich 338 forintov, ku ktorým matka prirátala ako úroky ďalších 300 forintov. Jej odkázala aj obytný dom, ktorý nadobudla vlastným pričinením s podmienkou, že ho musí dať oceniť. Okrem hodnoty tej časti, ktorá jej prináležala po starej mame, mali odrátať aj sumu za vykúpenie, ktorú zaplatila dcéra, a zo zvyšnej sumy mala vyplatiť svoju sestru, tak ako sa spoločne dohodnú na termíne a spôsobe. Samozrejme, že dievčatám sa ušlo vybavenie kuchyne, ktoré pozostávalo hlavne z medených hrncov a strieborných lyžičiek, z nástenných hodín a zo zrkadla na stenu. Ak by hociktoré z dievčat zomrelo bez dieťaťa, jej podiel mali zdediť ostatné sestry a ich deti. Synovi, ktorému už odovzdala jeho podiel z dedičstva po starej matke, neodkázala nič, lebo už 17 rokov slúžil u vojska, a ani raz nedal o sebe vedieť.²⁶ Ani manželke Michala Okolitsányiho, zemianke Rozálie Benyitzkej nedoprial osud dobrého manžela. Vo svojom testamente z r. 1831 vypovedala, že svojho manžela, ktorý viedol chlipný a nemravný život, zanechala a vstúpila do služby najprv v obci Máriapócs, odkiaľ prišla do Nyíregyházy. Zo svojej mzdy kúpila vinicu, z ktorej jednu časť spolu so svojím šatstvom a posteľnou bielizňou zanechala mladšiemu bratovi a jeho dedičom. Druhú časť venovala svojmu zástancovi, farárovi Danielovi Farbakymu.²⁷ Svoju poslednú vôľu napísala ako obyvateľka Nyíregyházy rešpektujúc pritom stanovy mesta, a nie ako zemianka.²⁸

K ženskému majetku možno prirátat aj odmenu, ktorá prislúchala vydatým ženám za plnenie manželských povinností, tzv. *lectica*. (Je pravda, že jej plnenie nemalo veľkú minulosť). Mestské štatúty napriek tomu hovorili aj o tejto povinnej časti dávky, ktorej plnenie si mohla vymáhať manželka iba v tom prípade, ak sa manžel písomne zaviazal k jej plateniu pred predstaviteľmi mesta a „*ak zveľadňovali rodinné majetky alebo majetky, ktoré nadobudli po smrti ich manželských partnerov. Ak sa ani po smrti manžela nezmenil stav majetku, v tom prípade výška sumy za plnenie povinností manželky, ktorá sa mala vyplácať z rodového majetku, aj napriek tomu, že by podľa práva by mala byť vyššia podľa uzavretej zmluvy, sa stanovuje iba na 40 forintov, ktoré môže prevziať vdova len vtedy, ak už ako vdova zmenila svoj údel (vdovy)*“.²⁹

Medzi zachovanými testamentmi nenájde taký, ktorý by svedčil o získaní peňazí na základe uvedeného práva. Je pravda, že v meste Nyíregyháza, v meste, ktoré sa vykúpilo spod poddanstva na večné časy, z počtu skoro pol tisíc obyvateľov, ktorí napísali závet, boli ženy zastúpené v jednej sedmine. Ženy spisovali poslednú vôľu iba vtedy, ak chceli uplatniť iné právo, ktoré sa podstatne líšilo od zvykového práva o priamom dedení. Takéto prípady nastali, ak kvôli dedičom, ktorí pochádzali z viacerých manželstiev, bolo treba upresniť pôvod, podstatu imania. Vtedy sa deti presne vymenovali a opísali sa aj rodové a spoločne nadobudnuté hnutelnosti a nehnuteľnosti podľa manželov. Pri rešpektovaní štatútov mohli uplatniť aj stratégiu dedenia

²⁶ ASSBŽ, RMNy, V. A. 102/k., 89/169., 1840, s. 30.

²⁷ ASSBŽ, RMNy, V. A. 102/k., 89/169., 1831, s. 12.

²⁸ Nebol jediným zemanom v spoločenstve poddaných! Zatajujú svoj pôvod, celý tucet zemanov sa usadil v rokoch impopulácie (1753-1754), prijímajúc aj povinnosti poddaných v meste Nyíregyháza, ktoré poskytovalo skvelé možnosti. Neskôr ich počet stúpal, od konca 18. storočia si zvolili aj vlastnú radu. Jej prednosta, poručík zemanov vyberal od nich dane a rozhodoval v sporných záležitostiach. V dedení zemani – či už muži alebo ženy – považovali za smerodajné mestské zvykové právo a s ním súvisiace štatúty, ale vyskytli sa aj prípady, keď na vykonaní závetu požiadali niektorého z vlastných radov, teda zemanov, a nie mestského sirotského.

²⁹ ASSBŽ, RMNy, Testamenty, V. A., 101/h. 39/39, 1826, s. 3.

vlastnej rodiny, vlastné sympatie či hnev. Mohli a aj uplatnili možnosť vydedenia, trebárs vylúčiť rodinného príslušníka mohli iba z nadobudnutého majetku. Túto možnosť využila napr. manželka kapitána Győrffyho, Anna Milkovitsová, ktorá vylúčila manžela zo samostatne nadobudnutého imania.

Podľa poradia - poriadku dedenia najprv treba spomenúť majetok rodu. V sledovanom období v Nyíregyháze do tejto kategórie sa započítavala nielen nehnuteľnosť (roľa), ale aj hnutelnosti (napr. nábytok, riady)³⁰. Tieto nehnuteľnosti sa mohli dediť len po priamej línii, pretože „*rodový majetok patrí nielen tomu, kto ho má, ale patrí celému rodu.*”³¹ V prípade, že poručník nemal deti, majetok sa vrátil naspäť rodine. Z rodového majetku manžela vdova dedila iba vtedy, ak zosnulý nemal žiadnych iných rodinných príslušníkov. Po rodovom majetku, ktorý ženy obdržali ako veno a tak ho vniesli do manželstva, bolo potrebné upravovať aj záležitosť spoločne nadobudnutého imania. Tento majetok sa delil rovnakým dielom medzi nadobúdateľov (väčšinou medzi manželom a manželkou, ale boli prípady, že medzi ovčiarom a zaťom) a nie podľa pôvodu. Ak jeden z nich zomrel, tak z tejto bezpodielovej časti polovica patrila vdove, druhá polovica deťom. O majetok, ktorý nadobudol jeden z manželov ešte pred uzavretím manželstva, sa delila vdova spolu s deťmi. Ak manžel bol neplodný, tak celý majetok zdedila vdova a mohla ho ďalej odkázať. Ženy vo svojich závetoch v súlade so zvykovým právom rozdelili svoje majetky medzi manžela a svoje deti, ale našli sa aj také, ktoré medzi dedičov zahrnuli aj svojich rodičov. Manželka Fridricha Kralovánszkeho, Ida Maleterová, bola bezdetná. Svoje veno, peňažnú hotovosť, nábytok, včely, ktoré mala na Spiši a víno uskladnené v Levoči odkázala manželovi.³² Alžbeta Bukovinszká, manželka Tomáša Szvatka a neskôr Juraja Fülepa v testamente z r. 1804 svoju vinicu, ktorú nadobudla spolu s prvým manželom, podelila medzi tri deti z prvého manželstva a jedno z druhého manželstva.³³ Katarína Hladka, ktorá mala postupne troch manželov – Jána Veresa, Juraja Traibu a Juraja Szolára, nadobudla s druhým manželom dom. Odkázala ho tretiemu manželovi a deťom pochádzajúcim z prvého a tretieho manželstva.³⁴ Júlia Sztavaková, manželka Michala Krisana a neskôr Samuela Sutnayho, kúpila dom s prvým manželom s pomocou nevlastného otca a z pôžičky, ktorú čerpala zo sirotskej pokladnice. Jej posledná vôľa bola, aby tento dom, ktorý ešte nebol celkom splatený, predali a z utŕžených peňazí zaplatili dlh; zvyšné peniaze sa mali rozdeliť medzi manželom a jej matkou. Okrem toho matka mala obdržať aj jej nábytok a šaty, ale s tým, že sa mala postarať o jej dôstojný pohreb.³⁵ Janovszká Ánis, manželka Mateja Gasóa, ochorela v auguste 1821. Na smrteľnej posteli ležala v rodičovskom dome. Spísanie závetu preto považovala za potrebné, lebo svokor a svokra odmietli vydať jej hnutelné veci: šatstvo, posteľnú bielizeň a iné prádlo, ktoré mienila odkázať svojim dvom deťom. Jej testament je zároveň aj výpoveďou: pred poslednou cestou sa priznala, že otcom staršieho dieťaťa je jej vlastný švagor, za ktorého sa nemohla vydať kvôli rodičom, ktorí sa dopočuli, že bude otcom dieťaťa aj inej, cudzej ženy. O riešenie situácie sa pokúsili tak, že starší brat nahovoril svojho mladšieho brata na manželstvo s ňou. Alžbeta Bogárová, manželka Andreja Szikoru, odkázala svojmu druhému manželovi iba ľan a polovicu z priadzí, múku, 50 funtov slaniny, rôzne náradie potrebné pre domácnosť. Posteľnú bielizeň a šatstvo, mrkvové semeno odkázala svojim deťom z prvého manželstva.³⁶ Našli sa aj také ženy, ktoré svojim

³⁰ Pozri závet vdovy Sulyán Ádámne Simkó Márie z roku 1843.

³¹ TÁRKÁNY SZÜCS, E.: Vásárhelyi testamentumok. Budapest 1961, s. 246.

³² ASSBŽ, RMNy, Testamenty, V. A., 102/k. 89/169, 1847, s. 32.

³³ ASSBŽ, RMNy, Testamenty, V. A., 102/k., 1798–1816, s. 377.

³⁴ ASSBŽ, RMNy, Testamenty, V. A., 102/k., 1798–1816, s. 148.

³⁵ ASSBŽ, RMNy, Testamenty, V. A., 102/k., 1798–1816, s. 46.

³⁶ ASSBŽ, RMNy, Testamenty, V. A., 102/k., 1798–1816, s. 308.

testamentom utvrdili iba manželovu vôľu. V závete vdovy Jozefa Sulyániho, Márie Simkovej, sa môžeme dočítať: „*Môj nebohý manžel pred svojou smrťou mi kládol na srdce, že ak zaplatím dlh vo výške 3000 forintov, aby som spísala závet, a miesto na nocľah v chotári zanechala nášmu synovi Danielovi.*” Dievča pochádzajúce z prvého manželstva dostalo otcov rodinný nábytok a riady (s výnimkou cínového riadu), pretože práve ona sa mala postarať o výchovu menších detí z druhého manželstva. Šaty, posteľná a iná bielizeň, krajčírsky stôl poručiteľky zostali pre jej dve menšie nevlastné sestry. Hnutelnosti, ktoré podliehali skaze, prikázala predať. Kravy prepustila svojej najstaršej dcére s podmienkou, že tá po dosiahnutí plnoletosti svojich troch nevlastných sestier daruje každej jednu kravu.

Nakoniec musíme spomenúť aj tých, ktorí svoje imanie, preskočiac jednu generáciu, odkázali svojim vnukom. Stalo sa tak v prípade, že hlava rodiny nerozdelila svoj majetok medzi deti, ktoré vstúpili do stavu manželského. Táto nevyplatená časť patrila nielen dedičovi v priamej línii, ale po jeho smrti aj jeho právoplatným potomkom. Tak sa stalo, že rodičia po úmrtí svojich detí spísali závet v prospech vnukov. Vymedzenie poradia dedenia rodového majetku, trebárs aj pre viaceré generácie dopredu, tzv. „dedenie v predstihu” sa konalo v prospech vnukov a pravnukov.

Mária Ambruszová, manželka Ladislava Jeneyho, odkázala vinicu, ktorú zdedila od svojho prvého manžela, tak, aby táto bola dediteľná z otca na syna, teda určila aj dediča vlastného syna v osobe vnuka.³⁷ Kokavczová Dorotea, manželka Adama Hudáka spolu so zaťom vlastnili kúsok vinice. Závetom z r. 1804 zanechala svoj podiel vnukovi.³⁸ V r. 1807³⁹ vdova po Jánovi Gyurisovi a vdova po Michalovi Matinovi, Šarolta Kürtesová a Alžbeta Bogárová, manželka Andreja Szikoru, v r. 1811 odkázali vnukom ošatenie.⁴⁰ Vdova po Leopoldovi Gaschovi, Ganzschmiedová Anna Zuzana, začiatkom r. 1829 spisovala svoje nezanedbateľné imanie⁴¹ a rozdelila ho medzi svoje deti. Myslela aj na svoje vnučky, keď prikázala, aby pri ich vydaji alebo po dosiahnutí 24. roku z im jej pozostalosti prideliť 200 forintov.⁴²

Ak poručiteľ nemal bezprostredného potomka a nemohol odkázať svoje vlastníctvo príbuzným, tak jeho majetok v období medzi r. 1803–1824 pripadol v rovnakom pomere zemepánovi a mestu; počnúc úplným vykúpením spod poddanstva, od r. 1824, už celý majetok pripadol mestu. Anna Gatusková, hospodárka v mestskej vývarovni, vo svojom závete odkázala iba časť svojho majetku. Zvyšok si rozdelili v rovnakom pomere zemepán a mesto, ktoré sa ešte celkom nevykúpilo. Bbezdetní, si síce mohli adoptovať deti, ktorým mohli odkázať tú časť majetku, ktorá nebola súčasťou rodového vlastníctva. „*Bezdetná osoba môže zanechať testament len o nadobudnutom vlastníctve a nie o rodovom majetku; iba na túto časť môže odkázať – je dediteľná adoptívnymi deťmi.*”⁴³

* * *

Podstata spisovania testamentov tkvela v dedení hmotného majetku, za najvyšší cieľ sa považovalo postarať sa o niekoho. Poručitelia sa snažili poskytnúť materiálnu istotu odkázaním

³⁷ ASSBŽ, RMNy, Testamenty, V. A., 102/k., 1798–1816, s. 272.

³⁸ ASSBŽ, RMNy, Testamenty, V. A., 102/k., 1798–1816, s. 90.

³⁹ ASSBŽ, RMNy, Testamenty, V. A., 102/k., 1798–1816, s. 172.

⁴⁰ ASSBŽ, RMNy, Testamenty, V. A., 102/k., 1798–1816, s. 307–308.

⁴¹ Majetok, ktorý bol uvedený v testamente: dom, nábytok, vybavenie kuchyne, pálenica, posteľ, šatstvo, vybavenie stánku, stánok, voz, brička, kone, vinica.

⁴² ASSBŽ, RMNy, Testamenty, V. A., 102/k., 88/168. 1829, s. 41.

⁴³ Ed. GALAMBOS S. – KUJBUSNÉ MECSEI, É.: Nyíregyháza mezőváros tanácsa által határozottatott...(1793–1837). Nyíregyháza 2001, s. 97.

hnuteľného a nehnuteľného majetku. Zverením sirôt do opatery staršieho súrodenca, resp. príbuzného sa snažili zabezpečiť pre nich duchovnú oporu a láskyplné prostredia. Katarína Ballárová, manželka Jána Gyurjána, odkázala svojej vydatej dcére jalovicu, len aby mala „lepšie srdce“ k nevlastným súrodencom.

Testament bol vhodný aj na to, aby bolo postarané o vdovu. Vyskytli sa aj také závetý, ktoré boli spísané ako podiely vo forme testamentu, pretože neboli sformulované tesne pred poručiteľovou smrťou, ale vtedy, keď on považoval za vhodné vymenovať svojich dedičov a vymedziť ich podiel. V záвете boli zvyčajne vymedzené aj podmienky, viažuce sa k jednotlivým podielom; napr. akú doživotnú starostlivosť, po smrti aký druh pohrebu požaduje poručiteľ atď. Dedičia mali povinnosť vysporiadať dlhy, poskytnúť cirkvi dar z milosrdenstva a poplatok za vykúpenie ducha – pretože po vysporiadaní pozemských záležitostí je takisto dôležitá aj pohoda duše!⁴⁴

Zo skúmaných testamentov možno načrtnúť ženské práva a ich uplatnenie v každodennej praxi. Svedčia o tom, že v mestečku Nyíregyháza nielen muži, ale aj ženy dostali rovnakú možnosť majetok získať, prípadne ho vymeniť, kúpiť a predať, dediť ho: *„Dôkladný výskum uplatnenia práva v každodennej praxi je vhodný nielen pre nastolenie otázky samotného práva, ale aj na to, aby sme videli spoločenské kontakty z iného zorného uhla, z iného aspektu.“*⁴⁵

(Preklad: Hildegarda Pokreis)

⁴⁴ V Nyíregyháze väčšina žien vo svojich testamentoch odkazovala väčšie či menšie čiastky cirkviam. Boli také, ktoré odmenili niekoľkými forintmi farárov a učiteľov svojho vyznania. Jeney Lászlóné Ambrusz Mária v roku 1809 odkázala väčší obnos - 100 forintov evanjelickému kostolu, iné podporili nemocnicu a učiteľský ústav. Anna Gatusková, gazdiná mestskej vývarovne, ktorá zomrela v roku 1806 nemajúc rodinu, odkázala zo svojho malého majetku rímskokatolíckemu, gréckokatolíckemu a evanjelickému kostolu, na sväté omše a chudobným.

⁴⁵ MÁTAY, M.: Cinkos Justitia? Nők, férfiak és a jog a 19. századi Debrecenben. In: Nők és férfiak..., avagy a nemek története. Ed. LÁCZY, M., Nyíregyháza 2003, s. 196.

PRACOVNÝ TÁBOR ŽIDOV V SEREDI (1941-1945)

Korene židovskej komunity na Slovensku siahajú hlboko do stredoveku. V dôsledku náboženských predsudkov boli Židia vylúčení z výroby a venovali sa najmä finančnej a obchodnej činnosti. V 2. polovici 19. storočia, v období nastupujúceho moderného hospodárstva v Uhorsku, získavajú židovskí obchodníci, finančníci, ale aj advokáti, lekári, veterinári nezastupiteľné miesto. Na vidieku okrem majiteľov obchodov, krčiem sa Židia stávajú vlastníkami mnohých veľkostatkov. V období silnejúcich maďarizačných tlakov na Slovensku koncom 19. storočia sa väčšina židovských obyvateľov pomaďarčuje po stránke jazykovej, ale aj národnostnej. Táto skutočnosť, ako aj úspešnosť v obchodných, finančných či iných aktivitách židovského obyvateľstva, vyvoláva v slovenskej spoločnosti silnejúci antisemitizmus. Antisemitizmus sa výrazne prejaví pri vzniku I. Československej republiky v roku 1918, keď na prelome tohto roku a roku 1919 vypuknú na celom území Slovenska židovské pogromy prejavujúce sa nielen rabovačkami, ale v mnohých prípadoch aj vraždami. Výrazný antisemitizmus pretrváva počas celého trvania prvej ČSR.

V zmenených zahraničnopolitických, ale aj vnútropolitických podmienkach v roku 1938, avšak najmä po vzniku samostatnej Slovenskej republiky 14. marca 1939 sa protižidovské nálady stupňujú. Postavenie židovského obyvateľstva sa rapídne zhoršuje a riešenie tzv. židovskej otázky sa stáva najdôležitejším problémom Slovenska. Slovensko ako vojnový satelit Nemeckej ríše, kde protižidovské zásady boli súčasťou vládnej politiky, sa dostalo do obrovského vonkajšieho tlaku. Spočiatku slovenskí predstavitelia mienili riešiť židovskú otázku dobrovoľným vystaňovaním Židov najmä do Palestíny, ale aj USA, Južnej Ameriky, Austrálie a inde. Z rôznych dôvodov politických a hospodárskych túto možnosť využilo len veľmi málo židovských obyvateľov.

Pod silnejúcim nemeckým tlakom, ale aj radikálnych domácich činiteľov napokon slovenská vláda začala postupne pripravovať zákony a nariadenia smerujúce k sústavnej politickej a hospodárskej diskriminácii Židov. Dôležitým sa stalo najmä hospodárske oslabenie židovského obyvateľstva a získanie jeho majetku. K tomuto cieľu poslúžilo viacero arizačných právnych predpisov, ktoré v roku 1940 vyústili do zákona o pozemkovej reforme na židovských poľnohospodárskych majetkoch, zákona o židovských podnikoch a Židoch zamestnaných v podnikoch (arizačný zákon). Riešenie židovskej otázky sa skomplikovalo výsledkami nemecko-slovenských rokovaní v Salzburgu koncom júla 1940. Nacisti tu nadiktovali nielen dôležité personálne zmeny v slovenskej vláde, ktoré výrazne posilnili radikálne fašistické (nacionálno-socialistické) sily vnútri štátu, ale aj tesnejšie politické a ideové pripútanie Slovenskej republiky k III. ríši. Pokiaľ však išlo o ďalší postup v riešení židovskej otázky, znamenali výsledky salzburských rokovaní jednoznačné víťazstvo radikálne fašistického smeru so všetkými z toho vyplývajúcimi hospodárskymi, politickými, spoločenskými a nakoniec aj morálnymi dôsledkami.¹

Židovské pracovné tábory a židovské pracovné strediská tvoria špecifickú kapitolu riešenia židovskej otázky v slovenskom štáte. Plány na ich vytvorenie vznikli už v roku 1940, no konkrétne sa začali realizovať až na jeseň 1941. Deportácie v roku 1942 však spochybnil ich existenciu. V ich budovaní videli predstavitelia slovenského židovstva jednu zo zúfalých možností prekáženia, resp. oddialenia deportácií, čo sa však nepodarilo, hoci tábory vo Vyhniach,

¹ KAMENEC, I.: Po stopách tragédie. Bratislava 1991, s. 80–81.

Seredi a Novákoch pracovali aj počas odchodu transportov. Boli dokonca aj právne zakotvené vyhláškou ministerstva vnútra z 1. apríla 1942.² Nováky a Sered' sa stali zároveň aj koncentračnými strediskami, odkiaľ boli transporty vypravované na východ.³

Vznik pracovných táborov

Prvé pracovné židovské strediská začali vznikať už na jar roku 1941 a organizovala ich Ústredňa Židov. Pracovná povinnosť sa vzťahovala na všetkých židovských mužov, ktorí neboli zapojení do hospodárskeho života, resp. na tých, čo z hospodárskeho života boli vylúčení na základe protizidovských opatrení. Vykonávali práce určené Ústredným úradom práce. Židovský kódex preniesol túto kompetenciu na 14. oddelenie Ministerstva vnútra. Úlohou Ústredne Židov bolo pracovné strediská organizačne a materiálne zabezpečovať. Pracovné strediská sa podieľali na stavbách ciest, železníc, kanálov a pod.⁴

Koncentračné stredisko a pracovný tábor pre Židov v Seredi začal existovať od 30. septembra 1941 v časti vojenského objektu. Rozostavané vojenské kasárne navštívil dňa 27. augusta 1941 minister vnútra Alexander Mach, aby si osobne prezrel a schválil priestory určené pre pracovný tábor.⁵ Aby mohol tábor plniť funkciu pracovného strediska, najskôr bolo potrebné dobudovať ubikácie pre robotníkov a zriadiť dielne. Prípravné práce na zriadenie veľkej stolárskej dielne sa začali už v polovici decembra 1941, keď Ústredňa Židov projekt zariadenia a predbežný plán potreby finančných prostriedkov a zisku predložila Ministerstvu vnútra. Ministerstvo vnútra schválilo zriadenie stolárskej dielne 22. januára 1942.⁶ Výstavbu ubikácií, ako aj dielni realizovala Štátna stavebná správa pre výstavbu ubikácií pre Židov. V januári 1942 bolo do pracovného tábora v Seredi dislokovaných 300 židovských robotníkov, ktorých úlohou bolo zrealizovať tieto stavby.⁷

Ešte v januári 1942 sa so seredským táborom počítalo iba ako s táborom dislokačným, resp. táborom pracovným pre Židov, kde by sa do pracovného pomeru zapojili židovské osoby vyradené z hospodárskeho života a nezostali aj so svojimi rodinami na ťarchu štátu. Z tohto dôvodu Ústredňa Židov, ktorá sa snažila všetkými prostriedkami, charitatívnou a sociálnou činnosťou počnúc a finančnou a materiálnou pomocou pracovným táborom končiac, zmierniť tragédiu slovenských Židov, predkladala Ministerstvu vnútra ďalšie návrhy na zriaďovanie dielni

² Vyhláška vychádzala z § 22 židovského kódexu o pracovnej povinnosti Židov vo veku od 16. do 60. roku života. Vyhláška hovoriaca o troch spomenutých táboroch mala v tom čase iba symbolický význam, lebo sa všeobecne predpokladalo, že zo Slovenska budú násilne vysťahované všetky židovské osoby.

³ KAMENEC, I.: c. d., s. 252. Koncentračné stredisko (alebo sústredovací tábor) bolo miesto, kde boli sústredené osoby určené na deportáciu mimo územia Slovenska, najčastejšie do Lublinského dištriktu v Poľsku. Existovali od 21. marca 1942 do 20. októbra 1942. Koncentračné strediská boli v Bratislave na Patrónke, Seredi, Novákoch, Žiline a Poprade.

⁴ Slovenský národný archív (ďalej len SNA), fond Ministerstvo vnútra (ďalej len SNA), š. 1, Správa o pracovných táboroch z novembra 1942. Ústredňa Židov bola centrálna židovská organizácia, kompetenčne podriadená Ústrednému hospodárskemu úradu. Od konca septembra 1940 bola jedinou, povinnou organizáciou všetkých židovských občanov na Slovensku, ktorí sa odvtedy smeli obracať na úrady len cez ňu. Mala sa starať o hospodárske, sociálne a kultúrne potreby slovenského židovstva. Mala organizovať pracovnú prevýchovu, starať sa o obecné školy pre židovských žiakov, viesť presnú evidenciu židovského obyvateľstva, vyberať povinne dávky na hradenie vlastnej činnosti a hlavne uskutočňovať príkazy Ústredného hospodárskeho úradu.

⁵ VRABCOVÁ, E. – PETROVIČ, J.: Sered'. Dejiny mesta. Sered' 2002, s. 111.

⁶ SNA, fond MV, š. 180.

⁷ SNA, fond MV, š. 1, š. 181, Zpráva o židovských pracovných táboroch a strediskách ku dňu 30. júna 1943 a o polročnej činnosti za dobu od 1. januára 1943 do 30. júna 1943.

a hospodárstiev v táboroch. Vo februári 1942 predložila Ministerstvu vnútra projekt zriadenia krajčírskych dielne a záhradníctva v Seredi. Prvého februára 1942 povinnosť vydržiavať a platiť robotníkov prikázaných na práce prevzalo Ministerstvo vnútra, ktoré súčasne za vládneho komisára židovských pracovných táborov a stredísk menovalo Júliusa Pečúcha.

Avšak koncom februára 1942 po ukončení zákulisných rokovaní s Nemeckom o vyst'ahovaní Židov z územia republiky bolo isté, že pracovné tábory sa zmenia na koncentračné strediská pre sústred'ovanie židovských osôb určených na deportácie do nacistických koncentračných táborov. Vyplýva to aj z odpovede vedúceho 14. oddelenia Ministerstva vnútra Antona Vaška na uvedený návrh: „V dôsledku toho, že židovská otázka bola iným spôsobom vyriešená spis a/a.“⁸

Koncentrácia Židov a ich deportácia

Pracovný tábor v Seredi sa takto od 21. marca 1942 stal Koncentračným strediskom pre Židov v Seredi, na čele s veliteľom tábora Jozefom Vozárom.⁹ Do koncentračného strediska boli sústred'ovaní Židia z vtedajších okresov Bratislava, Hlohovec, Malacky, Modra, Myjava, Nitra, Nové Mesto nad Váhom, Piešťany, Prievidza, Senica, Skalica, Topoľčany, Trenčín, Trnava a Zlaté Moravce.¹⁰

Režim vnútorného života a smernice pre prísun vysídlelcov do koncentračných stredísk vypracovalo Ministerstvo vnútra. Podľa smerníc sa povolačské lístky prostredníctvom okresných úradov posielali 24 hodín pred nástupom. Vyzvaní mali jednu hodinu času na prípravu na cestu, potom spoločne s ostatnými boli pod dohľadom príslušníkov Hlinkovej gardy (HG)¹¹ alebo Freiwillige Schutzstaffel¹² sústredení na miesto v okrese a spoločne vlakom dopravení do koncentračného strediska. So sebou si mohli vziať batožinu do 50 kilogramov. Batožina musela byť pevne zviazaná a označená menom a priezviskom. Z koncentračných stredísk transporty, najčastejšie s počtom 1000 osôb, smerovali do koncentračných táborov. Zo Serede transporty odchádzali do koncentračných táborov v Ľublinskom dištrikte v Poľsku. Prvý transport žien a dievčat odišiel zo Slovenska 25. marca 1942. Do Serede boli židovskí muži určení na deportáciu sústredení 26. marca 1942 a boli zaradení do transportu číslo 4, ktorý zo Serede odchádzal 29. marca 1942 o 21 hodine a 11 minúte. Dohľad a sprevádzanie transportov mal na starosti strážny oddiel zložený z členov HG. Transport sprevádzali zo Serede do Čadce.¹³

Tempo deportácií bolo najväčšie v apríli a máji 1942, keď bolo zo Slovenska násilne vyvezených okolo 45 tisíc ľudí.¹⁴ Deportácie napriek prípravám a organizačným opatreniam zo strany Ministerstva vnútra, ako aj Ústredne Židov prebiehali v znamení chaosu a násilností. Snahy Ústredne Židov zachrániť pred deportáciami aspoň niektoré osoby priniesli čiastočné výsledky, pretože aj počas deportácií mohli židovskí robotníci pracovať na stavbe ubikácií a dielní v Seredi a v Novákoch a v táborových dielnach sa začalo vyrábať. V danej situácii bolo veľmi dôležité, že táboroví robotníci a ich rodinní príslušníci nemohli byť predbežne deportovaní. Táto výsada sa však vždy nedodržiavala, lebo velitelia koncentračných stredísk, kde

⁸ SNA, fond MV, š. 180, 192.

⁹ SNA, fond MV, š. 240.

¹⁰ SNA, fond MV, š. 210.

¹¹ Hlinkova garda bol polovojský oddiel Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Hlavným veliteľom bol Jozef Tiso. Mali aj policajné úlohy. Jej členovia sa zúčastnili na deportácii židovského obyvateľstva.

¹² Ochranné oddiely Deutsche Partei.

¹³ SNA, fond MV, š. 210, SNA, fond MV, š. 258.

¹⁴ KAMENEC, I.: c. d., s. 179.

súčasne pracovali aj táborové dielne, svojvoľne dopĺňali z ich pracovníkov číselné stavy v jednotlivých transportoch.¹⁵

V Seredi sa toto ustanovenie týkalo robotníkov stolárskej dielne, kde boli zamestnaní skutoční odborníci. Súčasťou stolárskej dielne bola aj výroba hračiek a iného dreveného tovaru, ktorá si taktiež vyžadovala zručných odborníkov a preto Ústredňa Židov predkladala zoznamy remeselníkov, ktorí by prípadne mohli byť zaradení do pracovného procesu v tábore a tým by sa aspoň načas vyhli vystaňovaniu z územia Slovenskej republiky.¹⁶ Zo Serede bolo v priebehu júla až októbra 1942 vypravených niekoľko dopĺňujúcich transportov pre koncentračné stredisko v Žiline, odkiaľ pokračovali transporty do nacistických vyhladzovacích táborov.¹⁷ Tempo vysídľovacej akcie sa viditeľne zmiernovalo od júna 1942 a postupne sa utlmovalo. Posledný deportačný vlak odišiel zo Slovenska v polovici októbra 1942 a bolo v ňom 848 židovských väzňov.¹⁸

Táto skutočnosť sa odrazila aj na existencii a činnosti pracovných táborov. V situačnej správe z 15. júla 1942 sám veliteľ tábora konštatuje, že „*počas sústredovania židov na východnom Slovensku a pozvoľným ukončením transportov, zmenil sa tunajší tábor na pracovné stredisko.*“ Muži pracovali v dielňach stolárskej, zámočnickej, výrobe cementových rúr, ženy boli zamestnané pri výrobe konfekcie, klobúkov a v sieťkarni. Z iniciatívy veliteľa tábora sa zriadil pokusný veľkochov hodvábnika a chov angorských zajacov, ako aj spracovávanie angorskej vlny na rôzne výrobky.¹⁹ Vzhľadom na počet dislokovaných a koncentrovaných osôb v tábore, veliteľ tábora znížil aj počet gardistov bezpečnostnej a strážnej služby. Taktiež požiadal o odvolanie vojakov a dôstojníkov zabezpečujúcich zásobovanie koncentrovaných osôb.²⁰ V decembri 1942 konečne opustil tábor ako nepotrebný aj proviantný dôstojník pracujúci pre koncentračné stredisko.²¹

¹⁵ SNA, fond MV, š. 396, KAMENEC, I.: c. d., s. 187.

¹⁶ SNA, fond MV, š. 178.

¹⁷ V archívnom fonde Ministerstvo vnútra sa nám podarilo zistiť dopĺňujúce transporty: z 11 júna 681 osôb, 16. júla 83, 23. júla 280, 20. augusta 40 a 21. septembra 1942 303 osôb. Pravdepodobne posledným transportom zo Serede do Žiliny bol transport číslo XVI. z 13. októbra 1942, v ktorom bolo 38 osôb, zaradených do posledného deportačného transportu zo Slovenska v roku 1942. SNA, fond MV, š. 208, š. 262, š. 392.

K 12. decembru 1942, kedy sa ešte obyvatelia tábora delili na dislokovaných a koncentrovaných, bol stav nasledovný: dislokovaní (529), navrhnutí na dislokáciu (107), chránení podľa ústavného zákona (70), cudzí štátni príslušníci (4), koncentrovaní (225). Spolu 935.

Počet príslušníkov tábora v Seredi sa ustavične menil. Začiatkom januára 1943, kedy tábor už začína používať výhradne názov Pracovný tábor Židov v Seredi, bolo v tábore celkom 978 osôb a k 30. júnu 1943 1056, z toho mužov 626 a žien 430. Podľa vierovyznania bolo 898 izraelitov, 6 bez vyznania a 152 pokrstených – 77 rímskokatolíkov a 75 ev. a. v. vyznania. SNA, fond MV, š. 1, dodatky.

V decembri 1943 mal pracovný tábor v Seredi 1130 obyvateľov. SNA, fond MV, š. 391. Celkový stav príslušníkov tábora bol k 11. júlu 1944 1096 osôb. Podľa náboženstva izraelitov bolo 894, rím. kat. 65, gr. kat. 11, ev. a. v. vyznania 83 a ev. ref. 43. SNA, fond Ústredne štátnej bezpečnosti (ďalej len ÚŠB), 209-635-143.

¹⁸ KAMENEC, I.: c. d., s. 192, 195.

¹⁹ V júli navštívil tábor aj beráter (nemecký poradca) Dieter Wisliczeny, ktorý podľa slov veliteľa tábora, bol s organizáciou tábora spokojný. V dielňach sa pracovalo od 7 do 12 hodiny a od 13 do 18 hodiny. V sobotu popoludní a v nedeľu sa nepracovalo.

²⁰ SNA, fond MV, š. 181. V júli 1942 Ústredňa Židov vypracovala štatistický prehľad počtu Židov na Slovensku. Podľa tohto prehľadu bol počet Židov k 15. decembru 1941 88.958, z toho úbytok vystaňovaním 56.000, nelegálne vystaňovaných 8000, legálne vystaňovaných 500, prirodzený úbytok (najčastejšie úmrtím) 1800. K 27. júlu 1942 bolo na Slovensku 22.658 Židov. Celkovo od 25. marca do 20. októbra 1942 bolo z územia Slovenského štátu násilne deportovaných do nacistických vyhladzovacích táborov 57.628 židovských osôb. SNA, fond MV, š. 262, KAMENEC, I.: c. d., s. 195.

²¹ SNA, fond MV, š. 263.

Život v tábore

Tábor v Seredi plnil funkciu koncentračného strediska pre vyst'ahovanie Židov z územia Slovenskej republiky na základe ústavného zákona č. 68/1942 Sl. z. len prechodne od počiatku marca 1942 do 15. októbra 1942. Už v júli sa pracovný tábor v Seredi začína formovať do podoby, ktorú si udržal až do 30. augusta 1944.²²

Od jesene 1942 až do konca augusta 1944 sa židovské pracovné tábory vyvíjali ako pracovné útvary na Slovensku ponechaných židovských osôb, ktoré boli vyradené z normálneho hospodárskeho života. Pracovné tábory sa viedli na zásade sebestačnosti v tom zmysle, že náklady na ich vybudovanie a udržiavanie, ako aj zaopatrenie práceneschopných rodinných príslušníkov tamojších robotníkov sa museli hradiť zo zisku táborových dielní.²³

Dňa 1. septembra 1942 sa veliteľom tábora na miesto Jozefa Vozára stáva Imrich Vašina, dovtedy veliteľ zlikvidovaného koncentračného strediska v Bratislave Patrónke. Názov tábora sa mení na Koncentračný a pracovný tábor pre Židov v Seredi. Dovtedy bol názov Koncentračné stredisko Židov v Seredi. Pri prevzatí tábora novým veliteľom bolo v ňom prítomných celkom 741 osôb. Z toho dislokovaných 583 a koncentrovaných 158. Do rôznych prác bolo zapojených 466 remeselníkov, nepracujúcich a detí 118. V strážnej a bezpečnostnej službe bolo 21 gardistov.²⁴ V tábore sa postupne budujú ďalšie dielne a uštalujú sa objednávky na výrobky najmä od štátnych podnikov.²⁵

Vo všetkých pracovných táboroch bol jadrom výroby jeden väčší podnik, okolo ktorého sa vytvárali menšie dielne s rôznym profesionálnym zameraním. V novembri 1942 bola v Seredi hlavným podnikom tábora veľká stolárska dielňa, ku ktorej sa pridružovali menšie. Práce v stolárskej dielni v seredskom tábore začali 12. mája 1942. Na základe „Príkazu do práce“ Ministerstva vnútra boli z celého Slovenska v tábore v Seredi sústredení vybraní remeselníci – stolári, ale aj pomocné sily. V dielňach mali okamžite začať vykonávať práce zadané prostredníctvom Ústredne Židov. Spolu s remeselníkmi boli do tábora zaradení aj ich rodinní príslušníci, ktorí vykonávali práce určené Ústredne Židov. Týkalo sa to aj robotníkov a ich rodinných príslušníkov, ktorí v tábore pracovali pre Štátnu stavebnú správu na stavbe ubikácií.²⁶ Zamestnávala asi 160 stolárskych majstrov a tovarišov. Dielňa bola umiestnená vo veľkých halách, zariadených dostatočným množstvom potrebných strojov a iného náradia. Množstvo objednávok zaručovalo prácu na dlhší čas. Dielňa vykonávala práce stavebno-stolárske, ale venovala sa aj výrobe nábytku a vyrábala aj drevené podošvy. Bezprostredne k stolárskej dielni bola pričlenená výroba drevených hračiek, najmä húpacích koníkov a iného drobného dreveného tovaru. Vedľajšími dielňami boli dielne na výrobu betónového tovaru a betónových rúr a zámočníctvo. V týchto dielňach pracovali výlučne muži. Ženy boli zamestnané v konfekcii, výrobe čiapok a klobúkov, výrobe sieťovín, spriadania angorskej vlny, výrobe rukavičiek. Šili pánske obleky, rovnošaty, bielizeň, pracovné plášte, zástery, súkenné palcovky, chráničlá na uši, podhlavníky, slamníky a pod. Okrem niekoľkých súkromných firiem, výrobky z tábora odoberala najmä Slovenská pracovná služba, žandárstvo a Ministerstvo národnej obrany. Pri tábore bolo zriadené malé poľnohospodárstvo a chov dobytka pre vlastnú potrebu. Na voľnom priestranstve

²² SNA, fond, MV, š. 420.

²³ KAMENEC, I.: c. d., s. 253.

²⁴ SNA, fond MV, š. 258, š. 259.

²⁵ Napr. Všeobecné stavebné družstvo malo objednávku v sume 2.500.000, Štátny lesný úrad Špačince, 57.036, Štátne kúpele Štrbské Pleso 50.000 a viacero ďalších.

²⁶ SNA, fond MV, š. 396.

pri táboře bola posadená zelenina, chovali kravy, ošípané, ovce a hydinu. Vzorný bol chov angorských zajacov, vlnu ktorých spracúvala dielňa.²⁷

Vedenie tábora a Židovská rada

Ústredné vedenie a dozor nad pracovnými táborami malo Ministerstvo vnútra prostredníctvom vládneho komisára pre pracovné tábory Júliusa Pečúcha. Dňa 13. marca 1943 nariadením Ministerstva vnútra vznikla Ústredná kancelária pre židovské pracovné tábory. Bola súčasťou Ústredne Židov a jej úlohou bolo aktívne spolupracovať pri usmerňovaní táborov, pri ich technickom, hospodárskom a obchodnom vedení, ako aj pri riešení zložitých sociálnych, zdravotných a kultúrnych problémov židovských pracovných táborov. Na podporu budovania a udržiavania táborov vytvorilo Ministerstvo vnútra ešte v prvej polovici roku 1942 Fond pre židovské pracovné tábory.²⁸

Na čele tábora stál komisár – veliteľ tábora vymenovaný Ministerstvom vnútra. Komisár tábor riadil po stránke administratívnej, pracovnej a hospodárskej. Súčasne bol veliteľom bezpečnostnej a strážnej služby, pozostávajúcej z ozbrojených príslušníkov HG. Zásadne sa riadil direktívami vládneho komisára pre pracovné tábory. Pomocným a poradným orgánom komisára tábora bola Židovská rada.²⁹

Židovská rada v seredskom pracovnom táboře, vymenovaná komisárom - veliteľom tábora Imrichom Vašinom, pozostávala z 5 riadnych členov a 3 pomocných funkcionárov.³⁰ Kultúrny, školský a právny odbor sa delil na oddelenie telocvičné, divadelné, samovzdelávacie, spoločenské hry, knižnicu a hudbu.³¹

²⁷ SNA, fond MV, š. 391, š. 394, š. 395. Pre zaujímavosť uvádzame, že v auguste 1942 bola úroda zeleniny a kukurice predaná za 15.000 Ks a tieto peniaze boli venované na fond pre výstavbu vyhorenej obce Polhora. Na tento účel sa veliteľ pracovného tábora zaviazal, že tábor bude pracovať aj v sobotu popoludní a z tohto mimoriadneho výkonu odovzdá každý mesiac 5000 Ks. Gardisti z tábora prispeli z mesačného platu sumou 100 Ks. SNA, fond MV, š. 258.

²⁸ KAMENEC, I.: c. d., s. 253, 254.

²⁹ SNA, fond MV, š. 1, KAMENEC, I.: c. d., s. 254. Židovská rada bola pomocným a poradným orgánom komisára pracovného tábora, ktorá sa skladala z predsedu a jednotlivých referentov a zo zástupcov táborového robotníctva.

³⁰ Členmi rady boli: Alexander Pressburger pre veci obchodné, hospodárske a sociálne – súčasne aj vedúci Židovskej rady, Rudolf Stern, staviteľ pre veci technické, Ernest Spitzer pre veci administratívne a pre bezpečnostnú a požiarňu službu, Dr. Koloman Deutsch pre veci zdravotnícke, Dezider Komláš pre veci kultúrne a školské. Pomocní funkcionári: Ernest Raab pre veci proviantné a veci poľnohospodárske, Gejza Pick pre účtovníctvo, Ing. Eugen Spiegler pre prevádzkové veci táborových podnikov a dielní. SNA, fond MV, š. 391.

³² Telocvičný odbor začal činnosť už v septembri 1942, keď veliteľ tábora povolil hrať futbal na táborovom dvore. Divadelné oddelenie pripravilo večierok na 5. a 6. decembra 1942. Na večierku sa členovia krúžku predstavili krátkou veselohrou, deti pripravili vianočnú hru, odznela zborová recitácia, spev a husľové sólo. Večierok mal veľký úspech a predstavenie opakovali 13. decembra. Oddelenie malo v pláne organizovať divadelné predstavenia každú druhú nedeľu. Postupne sa rozbehla aj činnosť ostatných oddelení. SNA, fond MV, š. 263, š. 392.

³¹ Telocvičný odbor začal činnosť už v septembri 1942, keď veliteľ tábora povolil hrať futbal na táborovom dvore. Divadelné oddelenie pripravilo večierok na 5. a 6. decembra 1942. Na večierku sa členovia krúžku predstavili krátkou veselohrou, deti pripravili vianočnú hru, odznela zborová recitácia, spev a husľové sólo. Večierok mal veľký úspech a predstavenie opakovali 13. decembra. Oddelenie malo v pláne organizovať divadelné predstavenia každú druhú nedeľu. Postupne sa rozbehla aj činnosť ostatných oddelení. SNA, fond MV, š. 263, š. 392.

Výrobná činnosť

Výrobná činnosť v židovských pracovných táboroch sa usmerňovala tak, aby bola v súlade s požiadavkami domáceho trhu, no pritom nekonkurovala domácim pracovným silám a podnikom. Tábory sa viedli ako štátne podniky podľa zásad obchodného hospodárenia a zásadne ako podniky sebestačné, v tom zmysle, že ani tábory ako celky, ani Židia do tábora zaradení, t.j. Židia z riadneho hospodárskeho a sociálneho života vyradení, nesmú byť na ťarchu štátu a iných verejných inštitúcií. Štát neposkytoval na vybudovanie, zariadovanie a udržiavanie pracovných táborov nijaké finančné prostriedky. K zvláštnostiam pracovných táborov na Slovensku patrilo poistenie táborových robotníkov.³²

V januári 1943 tábor vykazoval už 20 zárobkovo činných dielní, resp. pracovných skupín.³³ Do pracovného procesu bol v tábore zapojený každý práceschopný príslušník tábora. Pracovná povinnosť sa vzťahovala aj na ženy a mladistvých od 14 rokov. Ženy nevedli samostatnú domácnosť a deti boli opatrované v detských jasliach a opatrovniach. Osoby staršie ako 60 rokov vykonávali podľa svojich možností primerané práce.³⁴ Podľa obchodnej súvahy za rok 1943 tábor vykazoval celkový obrat 16 mil. 356 tisíc 710 Ks, z čoho čistý zisk bol takmer 2 milióny. Rozpočet tábora zaťažovala starostlivosť o starcov a deti, čo predstavovalo denne 13.000 Ks. Na podporu práceneschopných a na ostatné sociálne účely poskytovala Ústredňa Židov tábora mesačne 36 000 Ks. Dosiahnutie tohto priaznivého výsledku sa pripisovalo známemu obchodnému duchu Židov, ako aj skutočnosti, že sa týmto spôsobom chceli zachrániť pred prípadnou deportáciou.³⁵

Pracujúci tábora nedostávali priamo mzdu, ale výťažok za prácu plynul do pokladnice tábora. Tábor za vykonanú prácu poskytoval nutné životné potreby a to byt, stravu, pracovný odev a minimálne vreckové. Okrem toho tábor hradil náklady na zdravotníctvo, školstvo, bezpečnostnú a poriadkovú službu a vydržoval nepracujúcich starcov a deti. Priemerný denný náklad na jedného príslušníka tábora bol 17,36 Ks. Stravné predstavovalo 7 Ks na deň.

³² KAMENEC, I.: c. d., s. 254.

³³ Boli to stolárska dielňa, hračkárska dielňa, výroba kufrov, sústružníci, čalunníci, čiapkáreň, sieťkáreň-pletiareň, konfekcia, zámočníctvo, klampiarska dielňa, betonárstvo, výroba dutiniek, brašnárstvo, výroba strieborného tovaru, hodinárstvo, dielňa pre chemotechnické výrobky, práce pre Štátnu stravebnú správu (nádennícke práce), chov angorských zajacov, spracovanie angorskej vlny a kožušníctvo.

V júni 1943 v Seredi pracovali dielne: stolárstvo – stavebné a výroba nábytku, výroba drevených podošiev, výroba hračiek, porísk, modelov a pod.; čalúnictvo – výroba matracov, kresiel, vankúšov, roliet; zámočníctvo – plechárstvo – kotly, kachle do kúpeľní, stojany na umývadlá, sporáky, fúriky, vedrá atď.; cementové výrobky – cementové rúry, škridle, kvádre; konfekcia – pánske, dámske, detské obleky, šaty, kabáty, pracovné plášte, zástere, rovnosaty žandárske, policajné, hasičské, uniformy pre HG a Hlinkovú mládež, finančnú stráž, bielizeň, vyšívanie bielizne, plavky, uteráky; čiapkárstvo – čiapky, klobúky, kožené čiapky, baranice; ručné práce – tkanie látok, pletenie svetrov, sieťové tašky, volejbalové siete; kožušníctvo – rukavice, rukávniky, kožuchy, čiapky, vesty; spracovanie angorskej vlny – výroba z vlastného chovu angorských zajacov; brašnárstvo – kožené tašky, peňaženky, aktovky, batohy; spracovanie strieborných predmetov. V Seredi pracovala aj grafická dielňa, v ktorej sa zhotovovali propagačné materiály pre štátne i súkromné podniky. SNA, fond MV, š. 1.

³⁴ Pracovná doba bola určená pre mužov od 7 hodiny do 12 a od 13 do 18 hodiny, t. j. 10 hodín denne. Pre ženy od 7,30 do 11,45 a od 13,15 do 17,45, t. j. 8 hodín 45 minút. Nepracovalo sa v sobotu popoludní a v nedeľu.

³⁵ SNA, fond MV, š. 579.

Životné podmienky

Ubytovanie v tábore v Seredi bolo, ako sme už spomenuli, v adaptovaných barakoch vojenského objektu. Slobodní bývali hromadne v slobodárni, rodiny po dvoch - troch v spoločných izbách a čiastočne v spoločných ubikáciách. Pranie a opravu šatstva zabezpečovala opravovňa odevov a práčovňa.

Pre školopovinné deti príslušníkov tábora bola zriadená obecná škola, pre deti od dva a pol roka do šesť detská opatrovňa, zriadená v marci 1943 a pre deti do dva a pol roka jasle. Jasle boli zriadené už 14. októbra 1942.³⁶ Vedením jaslí bola poverená odborná ženská sila a pridelené dve ženy ako pomocnice. Táborový lekár vykonával v jasliach denne prehliadku miestnosti a dojčiat. Osobné náklady školy hradila Ústredňa Židov a vecné pracovný tábor, takisto, ako aj jasle a opatrovňu. V októbri 1942 bola za učiteľku židovskej ľudovej školy v tábore vymenovaná Jolana Schwartzová, dovtedy pôsobiaca na Židovskej ľudovej škole v Seredi. Výnimka, ktorou bola ponechaná vo verejnom školskom živote na Slovensku, platila pre ňu aj v tábore.³⁷

Žiaci ľudovej školy v tábore v rámci praktického vyučovania boli zapojení do rôznych prác v tábore. Zo žiakov sa vytvorili štyri skupiny – 2 dievčenské, jedna chlapčenská a jedna zmiešaná. Dievčatá boli pridelené do krajčírskych dielne a sieťkarne, chlapci do hračkárskeho oddelenia v stolárskej dielni. Zmiešaná skupina pomáhala na farme angorských zajacov. Praktický výcvik sa konal denne od 15. do 18. hodiny. Tábor tak získal bezplatné pracovné sily. Teoretické znalosti žiaci získali na hodinách prírodopisu.³⁸ Dozor nad školami v pracovných táboroch vykonávalo Ministerstvo školstva a národnej osvety.

Okrem riadneho vyučovania usporadúvali sa v tábore rôzne preškolovacie kurzy pre dospelých, súvisiace s pracovnou činnosťou a kurzy slovenského jazyka. Apoštolská administratúra v Trnave poverila v máji 1943 profesora Jozefa Dudíka vykonávaním sv. omše pre konvertitov katolíkov každú nedeľu. Súčasne ho poverila týždenne v tábore vyučovať náboženstvo.³⁹

O zdravotný stav príslušníkov tábora sa starala zdravotná služba. Pri tábore v Seredi bola jediná verejná židovská nemocnica pre všetkých Židov žijúcich ešte na Slovensku, prenesená do Serede z Bratislavy 13. júla 1943. Vedúcim lekárom v nemocnici bol MUDr. Ernest Ehrenfeld, lekár zo Serede. V nemocnici bolo zamestnaných spolu s lekármi 56 zamestnancov.⁴⁰ Ošetrovňa Pracovného tábora v Seredi poskytovala ambulantné ošetrovanie výhradne pre príslušníkov tábora, ktorí do nemocnice boli posielaní len v prípade potreby nemocničného liečenia. Pri ošetrovni pôsobila aj zubná ambulancia.

³⁶ SNA, fond MV, š. 262, š. 408.

³⁷ SNA, fond MV, š. 262.

³⁸ SNA, fond MV, š. 259. V seredskom tábore bolo k 30. júnu 1943 dovedna 135 detí, z toho školopovinných 86, v opatrovni 29 a v jasliach 20. Učiteľov bolo 8 a to v škole 2, v opatrovni 2 a v jasliach 4. Vyučovanie trvalo 6 hodín denne. Deti do 10 rokov boli 9 hodín v škole, deti nad 10 rokov 7 hodín v škole a 2 hodiny vykonávali ľahšiu prácu v dielnach. Škola mala síce vlastnú knižnicu, ale mala nedostatok učebných pomôcok. V táborovej knižnici v Seredi bolo 620 kníh. SNA, fond MV, š. 1.

³⁹ SNA, fond MV, š. 418, š. 518.

⁴⁰ SNA, fond ÚŠB, 209-436-28. V Seredi boli 3 praktickí lekári, 1 odborný, 1 zubný, 1 zubný technik, 1 asistent a 4 ošetrovatelky. Vedúcim lekárom táborovej ošetrovne bol MUDr. Jakub Hercog. V marci 1943 bol premiestnený táborový lekár MUDr. Marcel Altmann do Štátnej nemocnice v Žiline. Na jeho miesto nastúpil MUDr. Richard Fried, ktorý bol v tábore ako rukojemník za svojho svokra Henricha Schlesingera a jeho rodinu. Ďalšími lekármi boli MUDr. Koloman Deutsch, ktorého v čase liečenia ťažkého zápalu pľúc zastupoval MUDr. František Kornfeld, zaradenec tábora. SNA, fond MV, š. 394, š. 410.

Zdravotný stav príslušníkov tábora bol podľa hlásení na znesiteľnej úrovni. Ženy trpeli najmä žalúdočnými chorobami, nespavosťou a veľmi sa im zhoršoval zrak, čo súviselo s prácou v tmavých dielňach. Častý bol aj zápal očných spojiviek. U mnohých sa prejavovali známky vyčerpanosti telesnej, ale aj duševnej. V apríli 1944 sa vyskytol v tábore brušný týfus, ktorý bol pravdepodobne zavlečený zvonka. Okamžite sa v tábore nariadilo očkovanie.⁴¹ Deti choreli na ťažšie detské choroby ako osýpky, zápal príušných žliaz, v zime chrípku, čo ich značne oslabovalo a pri táborovej životospráve sa ich zdravotný stav ťažko zlepšoval.

Komisár tábora požiadal vo februári 1943 Ministerstvo vnútra o udelenie 30-dňovej zdravotnej dovolenky pre choré deti. Dovolenu mali deti stráviť v židovských rodinách zapojených do hospodárskeho života v Novom Meste nad Váhom.⁴² Hygienické pomery boli v tábore primitívne pre nedostatok kanalizácie a vodovodu. V lete roku 1943 bol v tábore v Seredi dokončený kúpeľ so sprchami, ktorý sa začal stavať 22. marca 1943.⁴³ Komplexné zásobovanie tábora niektorými druhmi potravín (napr. maslo pre deti a chorých) a ostatným tovarom pre táborové dielne zabezpečoval Najvyšší úrad pre zásobovanie.⁴⁴

Posledné dni

Dňa 29. marca 1944 vedenie 14. oddelenia Ministerstva vnútra na príkaz ministra vnútra Alexandra Macha vykonalo v Pracovnom tábore pre Židov v Seredi rozsiahlu revíziu, ktorá súvisela s odvolaním bývalého veliteľa tábora Imricha Vašinu pre neschopnosť a rôzne machinácie. Odvolaný bol 1. marca 1944. Novým veliteľom tábora sa stal žandársky strážmajster Pilník a jeho zástupcom člen HG Jozef Pavlík.

K veliteľstvu tábora bol pridelený účtovný úradník Ministerstva vnútra, hl. účt. tajomník Koloman Sekula. Strážny zbor bol zostavený zo šiestich členov a jeho úlohou bolo vykonávať strážnu službu pri vchode do tábora. Okrem osemčlennej židovskej rady bola zo zaradencov zostavená židovská poriadková polícia, ktorá mala 10 členov a jej úlohou bolo vykonávať hliadkovú službu v tábore a dozeráť na dodržiavanie poriadku medzi zaradencami. Disciplína v tábore bola na dobrej úrovni napriek tomu, že sa do mesiaca vyskytli priemerne 2 úteky. Od 1. apríla 1944 bola strážna služba zložená z príslušníkov HG vymenená zriadením žandárskej expozitúry v tábore.⁴⁵

Dňa 20. júla 1944 požiadala Ústredňa Židov Ministerstvo vnútra o zriadenie tretej triedy v tábore, nakoľko sa počet školopovinných detí podľa zápisu zvýšil na 107. K zriadeniu triedy už nedošlo. Zabránili tomu udalosti vypuknutia Slovenského národného povstania a príchod nemeckého vojska na Slovensko.⁴⁶

Dramatický priebeh udalostí v tábore od 30. augusta do 11. septembra 1944 zachytávajú podrobné úradné záznamy a hlásenia podávané hl. účt. taj. Kolomanom Sekulom. Dňa 30. augusta 1944 asi o 14.30 h opustila vojenská posádka v Trnave mesto a odišla na povstalecké územie. Mesto ihneď obsadilo nemecké vojsko. Zrejme aj pod vplyvom tejto udalosti v tábore panovala veľká nervozita a od rána sa nepracovalo. Okolo 17. hodiny v ten istý deň opustil seredský tábor strážny oddiel žandárstva spolu s veliteľom. So sebou si vzali všetku svoju osobnú

⁴¹ SNA, fond MV, š. 580.

⁴² SNA, fond MV, š. 407.

⁴³ SNA, fond MV, š. 415.

⁴⁴ SNA, fond MV, š. 392.

⁴⁵ SNA, fond MV, š. 579.

⁴⁶ SNA, fond MV, š. 581.

a služobnú výstroj a výzbroj a odišli smerom na Hlohovec. Komisár tábora oznámil zaradencom tábora, že idú Nemci a aby sa ratovali. Po odchode žandárov nastala v tábore panika a zaradenci začali hufne opúšťať tábor. Žandárske stanice opustilo všetko žandárstvo v okolí, teda aj v Seredi. V tábore zostalo len 15 Židov spolu s vedúcim Židovskej rady Pressburgerom. Chaos nastal aj v samotnom meste, pred táborom sa začali zhromažďovať davy, vnikli do tábora a začali rabovať. Na žiadosť prednostu 14. oddelenia Ministerstva vnútra Antona Vaška Ministerstvo národnej obrany okamžite vyslalo do tábora 15 vojakov a 31. augusta ďalších 25. Tovar v dielni na spracúvanie angorskej vlny a v konfekcii bol takmer všetok vyrabovaný. Ešte ráno tohto dňa dostal účtovník Sekula pokyn, aby blokoval bankové účty, zabalil účtovné a pokladničné knihy a tábor likvidoval. Keď sa to dozvedeli tí, ktorí ostali, pobrali si svoje veci a opustili tábor.

Dňa 1. septembra však prišiel príkaz z Ministerstva vnútra, že tábor ostáva a za každých okolností je treba chrániť zariadenie tábora ako majetok štátu. Dňa 2. septembra Sekula navštívil priamo prednostu 14. oddelenia Ministerstva vnútra Antona Vaška, aby si vyjasnili ďalší postup. Po jeho návrate do tábora okolo 20. hodiny, tábor bol obsadený nemeckým vojskom. Vojaci si pootvárali sklady a dielne a brali, čo prišlo. Z tábora vyhnali všetkých Židov a v noci odišli. Od 4. septembra prichádzali do tábora nemeckí vojaci a rabovali. Živý inventár, kravy, kone, barany, angorské zajace boli v opatere Fondu pre správu poľnohospodárskych majetkov v Zemianskej Kerti. V tábore ostala stráž 10 žandárov a 6 nemeckých vojakov.

K 11. septembru 1944 bolo v tábore sústredených už viac ako 1000 Židov, zaradených sem bezpečnostnými orgánmi, medzi nimi boli aj tí, ktorí z tábora dezertovali počas mimoriadnych udalostí. Vrchnostenskú stránku tábora obstarávalo zatiaľ Ministerstvo vnútra, vedením tábora bol dočasne poverený hl. uč. taj. Koloman Sekula. Postupne začali pracovať aj táborové dielne. Bezpečnostnú službu obstarávalo 8 žandárov a 15 vojakov nemeckej brannej moci. Tábor napriek všetkým snahám štátu prešiel úplne pod nemecké velenie. Zo seredského tábora sa stal tábor koncentračný a od októbra 1944 sú z neho vypravované deportačné vlaky.

Správa z januára 1945 hovorí, že v tomto čase táborom prešlo asi 10 000 väzňov. Posledný transport s 360 osobami odišiel zo Serede 31. marca 1945 do Terezína. Na druhý deň, 1. apríla oslobodili Sered' vojská II. ukrajinského frontu.⁴⁷

⁴⁷ SNA, fond MV, š. 581, fond ÚŠB, 209-773-5/57.

PRAMENE

Pramene, ktoré v tejto ročenke sprostredkujeme, úzko súvisia s témou konferencie. Ako prvé sme zaradili zákony kráľa Štefana I., ktoré sa zachovali len v neskorších kódexoch a rukopisoch. Keďže doteraz slovenský preklad z týchto zákonov nebol publikovaný, rozhodli sme sa, že tieto zákony preložíme z maďarčiny, aby sme ich priblížili záujemcom, najmä učiteľom dejepisu v našom regióne. Maďarské texty sme prebrali z pramennej edície *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1000–1526*¹, ktorá bola nedávno vydaná Ivánom Bertényim.

Druhý prameň, ktorý sa v ročenke uvádza je súdna zápisnica z procesu so štyrmi osobami obvinenými z čarodejníctva. Pôvodný text je prepísaný doslovne, nerobili sa žiadne korekcie. Za prepisom originálu uverejňujeme obsahový preklad v slovenčine, aby okrem odborníkov aj iným záujemcom bola zápisnica zrozumiteľná. Súdny spis sa nachádza v Štátnom archíve v Bratislave, medzi súdnymi písomnosťami Bratislavskej stolice z roku 1676 (Župa bratislavská I., Písomnosti súdne-trestné, k. 37, A XII-708).

Tretí prameň, ktorý sa týka procesu s bosorkami v Šamoríne sa skladá z dvoch častí. Prvá časť prameňa je prepis zo zápisnice mestskej rady. Zachytáva úvod procesu. Pokračovanie procesu notár z neznámych príčin do zápisnice nezapísal, avšak ponechal voľné strany na neskoršie doplnenie textu. Druhá časť tohto prameňa je doplnená z iného dokumentu, zachovaného medzi spismi vo fonde Magistrát mesta Šamorín pod signatúru B XVII 367. Ide o dokument, ktorý pozostáva z 11 zapísaných a z jednej prázdnej strany. Richard Horna², ktorý v roku 1935 vydal dokumenty z tohto procesu v plnom znení, sa odvoláva na šamorínsky archív, ale vo fonde, ktorý bol v roku 1964 prevzatý do nášho archívu sa tento úplný dokument nenachádza. Pri porovnaní textu, ktorý publikoval Richard Horna s textom, ktorý prinášame, sú drobné odlišnosti. Nevylučujeme, že pracoval s prepisom týchto dokumentov, pretože aj číslovanie strán je odlišné.

¹ BERTÉNYI, I.: *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1000–1526*, Budapest 2000, 478 strán.

² HORNA, R.: *Ein Monster-Hexenprocess in Šamorín gegen Ende des XVII. Jahrhunderts*. Bratislava 1935, 46 strán.

Dokument č. 1¹

Počas panovania božej milosti.

Diela kráľovského veličenstva, vytvorené s pomocou kresťanskej viery, zvykli byť veľkolepejšie a pevnejšie ako diela iných vážností. Keďže každý národ žije podľa vlastných zákonov, preto aj my, ktorí riadime krajinu z Božej vôle nasledujúc príklad starých aj nových cisárov, sme sa rozhodli zákonmi usmerniť, ako má žiť náš národ čestný a pokojný život. Tak ako bol obohatený božími zákonmi, takisto nech je obdarený aj svetskými zákonmi, a tak ako sa v ich dôsledku dostáva odmena dobrým, tak nech sú týmito potrestaní zlí. To, čo sme uzákonili, sme zaznamenali v nasledujúcich riadkoch.

1. O stave cirkevných majetkov

Každý, kto z pýchy opovrhne Božím domom, a majetky zasvätené Bohu a dané na jeho počesť, ktoré sú pod ochranou panovníka by hanil, alebo sa opovážil ich poškodiť, nech je exkomunikovaný ako napádateľ a porušovateľ cirkvi. Je potrebné, aby cítil aj hnev kráľa, ktorého dobrou vôľou opovrhoval a porušil jeho nariadenia. Preto nie menej kráľ prikazuje, aby ním povolené slobody každý, kto patrí pod jeho vládu, dodržiaval a nesúhlasí s tými, ktorí nepremyslene tvrdia, že cirkevné majetky nie sú potrebné, čiže také majetky, ktoré boli dané pánovi vládcov. Tie stoja taktiež pod ochranou kráľa ako jeho vlastné majetky a o to väčšmi o ne dbá, pretože Boh je väčší od človeka a viera je dôležitejšia ako majetky smrteľníkov.

Preto ten kto sa pýši väčšmi svojimi majetkami ako Božími vecami bude sklamaný. Na základe tohto božieho ustanovenia dosadený strážca a ochranca týchto cirkevných statkov je povinný nielen sa o ne starať, ale ich aj zveľaďovať a v prípade potreby ochraňovať, a ako sme už prv spomínali, narábať s nimi ako s vlastnými.

A keby sa niekto nerozvážne, svojou zlou vôľu pokúsil odpútať kráľa od jeho správnych úmyslov, a nebolo by ho možné žiadnymi prostriedkami zastaviť, aj keby bol ešte vhodný na niektoré služby, treba ho sť ať a zahodiť podľa týchto slov evanjelia: keď ťa tvoja noha alebo oko pohoršia, odrež ju alebo vyrež a odvrhni od seba.

2. O právomociach biskupov nad cirkevnými majetkami a o porozumení so svetskými osobami

Chceme, aby biskupi mali právomoc starať sa o cirkevné majetky, riadiť ich a rozhodovať o nich podľa znenia cirkevných zákonov. Chceme, aby sa svetské osoby podvolili biskupom v záujme riadenia cirkvi, ochrany vdov a sirôt, a aby dodržiavali kresťanské zákony. A aby špáni, kňazi a sudcovia rozhodovali spoločne pri výkone spravodlivosti podľa božích zákonov. A v žiadnom prípade nech z dôvodu podplatenia neporušia niektorú časť pravdivého zákona klamstvom, krivým svedectvom alebo prisahou.

3. Akí majú byť svedkovia a žalobcovia cirkevných osôb

Svedkovia a žalobcovia cirkevných osôb majú byť ľudia bezúhonní, ženatí, ktorí majú rodinu a úplne veria v Kristovo učenie.

4. Podobne o tom istom

Svedectvo svetskej osoby proti cirkevnej osobe nech nik neprijme. Nech sa nik neodváža vyšetrovať záležitosti cirkevných osôb pred svetskou verejnosťou, ale len pred cirkvou.

¹ BERTÉNYI, I.: Magyar történeti szöveggyűjtemény 1000–1526, Budapest 2000, s. 223–232.

5. O práci kňazov

Vedzte bratia, že kňaz pracuje viac ako každý z vás. Každý z vás totiž vykonáva len svoju prácu, on však tak ako pre seba, pracuje aj pre vás všetkých. A preto, že on pracuje pre vás všetkých, tak aj vy ste povinní pracovať pre neho s najväčšou horlivosťou tak, že ak by to bolo potrebné, aby ste obetovali pre neho aj svoj život.

6. Kráľom povolený súkromný majetok

Z našej kráľovskej moci dovoľujeme, aby si každý mohol svoj majetok slobodne podeliť, darovať synom, dcéram, rodine alebo cirkvi, a toto nech sa neopováži ani po jeho smrti nik spochybniť.

7. O ponechaní si kráľovských majetkov

Obzvlášť chceme, aby tak ako sme my dali možnosť iným, aby slobodne rozhodovať o svojich majetkoch, tak aj tie majetky, ako aj vojaci, sluhovia a čokoľvek čo prináleží k našej kráľovskej milosti, aby zostali bez zmeny, a z nich aby nik nič neukradol alebo nezobral, ani aby sa nik neodvážil zo spomínaných vecí získať nejaké výhody.

8. O dodržiavaní nedele

Ak by nejaký kňaz, špán alebo iný veriaci uvidel niekoho v nedeľu pracovať s volmi, nech mu je vôl odobratý a daný hradnému ľudu na konzumáciu. Ak pracuje s koňmi, nech mu je odobratý kôň, ktorého ak jeho gazda chce, môže vykúpiť volom, a vôl nech je zjedený ako sme spomínali. Ak niekto pracuje s iným náradím, nech sú mu odobraté náradia a šaty, ktoré ak chce, môže vykúpiť kožou.

9. O tom istom iné

Kňazi a špáni nech prenechajú na dedinských richtárov, aby na ich rozkaz šiel každý v nedeľu do kostola, starí aj mladí, muži aj ženy, okrem tých, ktorí strážia oheň. Ak však niekto zostane doma pre ich nedbalosť, nie z dôvodu stráženia ohňa, takéhoto nech zbijú a ostrihajú.

10. O dodržiavaní štyroch pôstnych období

Ak niekto poruší jedním mäsa niektoré z pôstnych období, ktoré sú všetkým dobre známe, nech sa jeden týždeň zavretý pôsti.

11. O dodržiavaní piatku

Ak niekto v piatok, ktorý všetci kresťania považujú za pôst, je mäso, nech sa jeden týždeň zavretý v tme pôsti.

12. O tých, ktorí zomrú bez spovede

Ak niekto tvrdohlavosť – čo nech je ďaleko od každého kresťana - napriek dobrým radám odmieta priznať svoje hriechy kňazovi, ten nech je pochovaný bez cirkevného obradu a milostí ako neveriaci. Ak však jeho najbližší a príbuzní zanedbali privolanie kňaza a preto zomrel bez spovede, nech sa za neho modlia a prosia, príbuzní však nech sa pre svoju nedbalosť kajú pôstom podľa rozsudku kňaza. Tí, ktorí zomrú náhle, tí nech sú pochovaní so všetkými cirkevnými obradmi, pretože Božia vôľa je skrytá a pre nás nepoznateľná.

13. O dodržiavaní kresťanskej viery

Ak niekto zanedbajúc svoju kresťanskú vieru a zo zaťatej hlúposti sa voči nej akokoľvek previní, nech ho biskup na základe cirkevných zákonov odsúdi primerane k jeho hriechu. Ak by však odporoval a jemu určený rozsudok odmietol pokojne prijať, znova tomu istému trestu nech ho podrobí, a toto môžu zopakovať sedem krát. Ak aj potom bude zaťatý a tvrdohlavý, nech ho prenechajú kráľovskému súdu, ktorý je ochrancom kresťanstva.

14. O vrahoch

Ak niekto v zápale hnevu alebo úmyselne spácha vraždu, nech vie, že podľa rozhodnutia našej rady zaplatí 110 zlatých. Z toho 50 odovzdá do kráľovskej pokladnice, 50 dostanú príbuzní a 10 nech podaruje sudcom a sprostredkovateľom. Okrem tohto nech sa vrah kajá podľa nariadení cirkevných zákonov.

O tom istom iné

Ak však niekto náhodne zabije kohokoľvek, nech zaplatí 12 zlatých a nech sa kajá podľa cirkevných zákonov.

Podobne o zavraždení otrokov

Ak niekoho sluha (otrok) zabije sluhu (otroka) druhého, vraha nech dajú namiesto zavraždeného sluhu, alebo nech ho jeho pán vykúpi a vrah nech sa kajá ako sme spomenuli.

O tom istom iné

Ak však zabije slobodný človek niekoho sluhu, nech dá iného sluhu, alebo nahradí jeho hodnotu a nech sa kajá podľa cirkevných zákonov.

15. O tých, ktorí zabijú svoju manželku

Ak sa niekto spomedzi špánov so zaťatým srdcom a zabudnúť na dušu – čo nech je vzdialené jeho vernému srdcu – zašpiní zabitím manželky, podľa rozhodnutia kráľovskej rady nech sa s rodinou zavraždenej vyrovná a zaplatí jej 50 juncov a nech sa kajá podľa cirkevných zákonov. Ak tento istý hriech spácha bojovník alebo bohatší, na základe rozhodnutia tejže rady nech zaplatí príbuzným 10 juncov, a nech sa kajá ako sme spomínali. Ak tento hriech spácha niekto spomedzi ľudu, nech sa dohodne s príbuznými na 5 juncov a nech sa podrobí spomínanému pôstu.

16. O tasení meča

Aby bol mier v každom ohľade silný a neporušiteľný tak medzi staršími, ako aj mladšími, nech sú akéhokoľvek právneho postavenia, úplne zakazujeme aby niekto kvôli ublíženiu druhému tasil meč. Ak by sa o to niekto v budúcnosti pokúsil pobádaný odvážnosťou, nech je týmže mečom zabitý.

17. O tých čo porušia vieru

Ak niekto spomedzi mocných pošpiniac svoju vieru a svoje srdce poruší prísahu, nech zaplatí stratou svojej ruky alebo nech svoju ruku vykúpi za 50 juncami. Ak je porušiteľom prísahy niekto spomedzi ľudu, nech je potrestaný stratou ruky, alebo nech si ju vykúpi 12 juncami, a nech sa pôsti, ako to nariaďujú cirkevné zákony.

18. O libertínoch (slobodníkoch – oslobodení otroci)

Ak niekto z milosrdnosti obdarí svojich sluhov alebo slúžky slobodou, tak sme rozhodli, aby sa ich po jeho smrti zo závesti nik neodvážil vrátiť do služobného stavu. Ak im slobodu sľúbil, ale kvôli svojej smrti im ju nevedel dať, nech má jeho manželka alebo synovia právo túto slobodu udeliť, a pre spásu duše manžela nech usporiadajú agapé, ako chcú.

19. O chodení do kostola a o tých, ktorí počas omše mrmlú a rozprávajú sa

Tí, ktorí si idú do kostola vypočuť Božie slovo a tam sa počas svätej omše medzi sebou bavia a iných vyrušujú, rozprávajú si zbytočné príhody a nedávajú pozor na sväté čítania a na duševné pokrmu, ak sú starší, nech sú pokarhaní a s hanbou vyhnaní z kostola, ak sú mladší a pochádzajú spomedzi ľudu nech sú za túto veľkú odvahu v predsieni kostola pred všetkými spútaní a potrestaní bičovaním a ostríhaním vlasov.

20. O tom, aby svedectvo a žaloby sluhov a slúžok proti svojim pánom alebo paniam neboli prijaté

Aby ľudia tejto krajiny boli chránení pred útokmi a žalobami sluhov a slúžok, sme podľa nariadenia kráľovskej rady úplne zakázali, aby pri akomkoľvek trestnom čine bolo prijaté svedectvo alebo žaloba sluhu proti svojmu pánovi.

21. O tých, ktorí získajú slobodu pre sluhov (otrokov) iných

Ak niekto nepremyslene privedie pred kráľa alebo starších a pred prelátov sluhu bez vedomia jeho pána, aby mu sňal jarmo otroctva a získal pre neho slobodu, nech vie, že ak je bohatý zaplatí 50 juncov, z ktorých 40 musí dať kráľovi a 10 pánovi sluhu (otroka). Ak je chudobný a pochádza z ľudu, zaplatí 12 juncov, z ktorých dá 10 kráľovi a 2 pánovi sluhu.

22. O tých, ktorí doženú slobodných do otroctva

Keďže primerane k Bohu pre ľudí je najlepšie, aby boli počas svojho života slobodní, na základe kráľovho rozhodnutia nariaďujeme, aby sa odteraz nik zo špánov ani vojakov neodvážil slobodnú osobu vohnať do otroctva. Ak by sa niekto, pobádaný smelosťou, k tomuto odvážil, nech vie, že škodu nahradí zo svojho v takej výške ako ostatní, a odškodné bude rozdelené medzi kráľa a špánov.

Podobne o tom istom

Ale ak niekto, koho doteraz držali v otroctve, na základe právoplatného rozsudku sa stane slobodným, nech sa uspokojí s užívaním si slobody, a ten, kto ho uvrhol do otroctva, nech nedá žiadne odškodné.

23. O tých, ktorí prijímajú k sebe iných rytierov (bojovníkov)

Chceme, aby každý pán mal svojho rytiera, a aby nik neprehovoril rytiera aby svojho starého pána opustil a prešiel k nemu, pretože z toho pramenia nezhody.

24. O tých, ktorí prijímajú k sebe hostí iných

Ak niekto s dobrou vôľou prijme hosťa a poctivo sa o neho postará, hosť, pokiaľ je o neho postarané podľa dohody, nech neopustí svojho hostiteľa a nech neodíde slúžiť niekam inam.

25. O tých, ktorí zbičujú stopárov svojich zbehov

Ak niekomu utečie rytier alebo sluha k inému, ktorému tiež ušiel rytier alebo sluha, nech pošle posla, ktorý ho dovedie späť, a ak tohto posla tam ktokoľvek zbije a zbičuje, na zhromaždení popredných ľudí sme sa rozhodli, aby takýto bitkár zaplatil 10 juncov.

26. O vdovách a sirotách

Chceme tiež, aby pod naše zákony patrili aj vdovy a siroty. Ak nejaká žena ovdovie a zostane so svojimi synmi a dcérami a zloží sľub, že ich vychová a bude s nimi, pokiaľ žije, nech si užíva nami dané právo, aby tak mohla urobiť a nik ju nenúti do ďalšieho manželstva. Ak však zmení svoj sľub, a znova sa chce vydať a opustiť siroty, nech z majetku sirôt nič nedostane, iba svoje šatstvo.

Podobne o vdovách

Ak nejaká žena ovdovie bezdetná a sľúbi, že zostane vdovou bez ďalšieho manželstva, chceme, aby mala právo nad svojimi majetkami a čokoľvek s nimi chce urobiť, nech môže. Po jej smrti však nech tieto majetky pripadnú rodine manžela, ak nejakých má, ak rodinu nemá, nech je dedičom kráľ.

27. O únose dievčat

Ak niekto spomedzi rytierov, ukradne za manželku nejakú dievčinu bez povolenia jej rodičov, nech vráti dievčinu rodičom aj vtedy, keď na nej spáchal nejakú násilnosť a nech zlodej zaplatí za krádež 10 juncov, aj keď sa neskôr uzmieri s rodičmi dievčiny. Ak sa toto odváži vykonať niekto spomedzi chudobných a spomedzi ľudu, nech zaplatí za krádež 5 juncov.

28. O tých ktorí vykonajú nemravný čin so služkou iných

Aby si slobodní zachovali svoju slobodu bez poškvrnenia cti, chceme im dať pravidlá, ktorých sa majú pridržiavať. Kto tieto porušiac vykonáva nemravné skutky so služkou iného, nech vie, že spáchal hriech a pre tento hriech nech je v prvom prípade zbičovaný a ostrihaný. Ak druhýkrát spácha ten istý hriech s tou istou, opäť nech je zbičovaný a ostrihaný. Ak ho prichytia aj tretíkrát, nech sa stane otrokom aj spolu so služkou, alebo nech sa vykúpi. Ak služka otehotnie a nemôže porodiť a pri pôrode zomrie, nech dá za ňu náhradu.

O nemravnostiach otrokov

Ak niekoho otrok vykoná nemravný čin so služkou iného, nech ho zbičujú a ostrihajú. Ak služka otehotnie a pri pôrode zomrie, nech je sluha predaný a polovica z jeho ceny nech je daná pánovi slúžky, druhá polovica nech ostane pánovi sluhu.

29. O tých, ktorí si vezmú za manželku otrokyňu

Aby nik spomedzi tých, ktorí sú označovaní menom slobodný, sa nikomu neodvážil spôsobiť nejakú nepravosť, ustanovili sme zákaz a nariadenie, a na tejto kráľovskej rade sme rozhodli, že ak si niekto vyberie za manželku otrokyňu s vedomím jej pána, stratiac svoju slobodu nech je odsúdený na večné otroctvo.

30. O tých, ktorí utečú pred svojimi manželkami do cudziny

Aby obe pohlavia zostali pod určenými stanovenými zákonmi a mohli žiť bez akýchkoľvek nepravostí, týmto kráľovským zákonom nariaďujeme, že ak si niekto sprotivil manželku a bezočivo utečie z domova, nech manželka užíva všetok manželov majetok až dovtedy, kým čaká

na svojho manžela, že sa vráti, a nech sa dovtedy nik neodváža nútiť ju do iného manželstva. A ak sa chce z vlastnej vôle znovu vydat', nech je jej to dovolené s ponechaním si šatstva a vzdaním sa ostatných majetkov. A ak sa manžel počujúc toto vráti, nech je mu dovolené vziať si inú manželku len s povolením biskupa.

31. O krádežiach žien

Keďže už aj to je každému odpudzujúce a protivné, keď spácha krádež muž, nieto ešte žena, na základe rozhodnutia kráľovskej rady bolo nariadené, že ak vykoná krádež vydatá žena, nech ju manžel vykúpi a keď bude prichytená pri tomže čine druhýkrát, nech ju podobne vykúpi, ak však vykoná tento zločin tretíkrát, nech ju predajú.

32. O podpálení obydlí

Ak niekto z nepriateľstva zničí ohňom budovy iného, rozhodli sme tak, aby všetky budovy znova postavil a tiež aby nahradil vybavenie, ktoré zhorelo a okrem toho nech dá 12 juncov, ktoré majú hodnotu 40 solidov.

33. O bosorkách

Ak bude nájdená nejaká bosorka, podľa sudcovského zvyku nech je privedená k cirkvi a nech je daná kňazovi kvôli pôstu a učeniu, po pôste nech sa vráti domov. Ak bude aj druhýkrát prichytená pri tomto hriechu, nech je podrobená podobnému kajaniu sa, a po kajaní nech jej je vypálený znak kľúča na prsia, čelo a medzi ramená v tvare kríža a nech sa vráti domov. Ak ju prichytia aj tretíkrát, nech je odovzdaná svetským sudcom.

34. O čarodejníkoch

Aby Božie dielo zostalo ochránené od všetkých zlých úmyslov zlomyseľných ľudí, a nemuselo utrpieť stratu od nikoho iného, iba od Boha, ktorý ho stvoril, na základe rozhodnutia rady zakazujeme a nariaďujeme čarodejníkom, aby sa nik z nich neodvážil čarami kohokoľvek zbaviť zmyslov alebo zabiť. Ak by sa predsa, niekto, či už muž alebo žena v budúcnosti toto vykonať odvážil, nech ho prenechajú čarami poškodenému alebo jeho rodine, aby rozhodli o jeho osude podľa svojej vôle. Ak nájdú veštcov, ktorí vešia z popola alebo podobným spôsobom, tých nech napravia biskupi bičovaním.

35. O útočníkoch na dom

Chceme, aby medzi staršími aj mladšími bol pevný mier, ako hovorí apoštol: Všetci sa správajte k sebe s úctou atď. A nik nech sa neopováži napadnúť druhého. Preto ak by po tomto zhromaždení niekto spomedzi špánov bol taký tvrdeohlavý a vyhľadal niekoho v jeho domove, aby ho zabil a jeho majetky zničil, keď je majiteľ doma a začne s ním bojovať, alebo ho zabije, nech je potrestaný podľa zákona o tasení meča. Ak však zahynie špán, nech odpočíva bez zadosťučinenia. Ak nejde osobne, ale pošle svojich vojakov, nech útok odobrí 100 juncami. Ak niektorý vojak napadne dvor a domov iného vojaka, nech zaplatí za útok 10 juncov. A keď niekto spomedzi ľudu napadne domov niekoho jemu podobného, nech zaplatí za útok 5 juncov.

Druhá kniha zákonov sv. Štefana

1. O kráľovských daroch cirkvi

Desať dedín nech postaví jeden kostol, ktorý nech opatria dvoma usadlosťami a rovnakým počtom otrokov, koňom, kobyľou, šiestimi volmi, dvoma kravami a 30 kusmi malého dobytká. O šaty a oltárne prikrývky nech sa postará kráľ, o kňaza a knihy biskup.

2. O dedičoch kráľovských darov

Pripojili sme sa teda k prosbám senátu, aby každý mohol slobodne zaobchádzať so svojím majetkom, či už zdedeným alebo získaným od kráľa, pokiaľ žije – s výnimkou tých, ktoré patria k biskupstvám alebo španstvám a po jeho smrti jeho synovia nech majú podobné vlastnícke právo. A nikto nech nemusí kvôli nejakému hriechu utpieť stratu na svojich majetkoch, len ak by bol súčasťou sprisahania voči kráľovi alebo krajine, alebo utiekol do cudziny, v takom prípade nech jeho statky pripadnú kráľovi. Ale ak o niekom sa právom zistí, že sa snažil o smrť kráľa alebo zradu krajiny, ten nech je odsúdený na smrť, jeho statky však nech ostanú nezmenené a nech ich užívajú jeho nevinné deti, ktoré nech ostanú bez ujmy.

3. O otrokoch a vrahoch otrokov

Ak niekoho otrok zabije otroka iného, pán vraha nech vyplatí polovicu hodnoty otroka ako náhradu pánovi zabitého otroka, ak môže, ak nie, tak nech do 40 dní predá otroka a o jeho cenu sa podelia.

4. O oslobodení takýchto otrokov

Takého otroka, ktorý zabil slobodného človeka, jeho pán, ak chce, môže vykúpiť za 110 juncov, alebo nech ho odovzdá.

5. O oslobodení otrokov

Ak sa niekto pokúsi získať slobodu pre cudzích otrokov, nech dá toľko sluhov, koľkých otrokov chcel oslobodiť, z nich dve tretiny majú byť dané kráľovi a jedna tretina pánovi otrokov. Kráľ nech dá zo svojej časti jednu tretinu španovi.

6. O krádeži otrokov

Ak niekto spomedzi otrokov spáchal krádež, v prvom prípade nech vráti ukradnutú vec, a svoj nos, pokiaľ môže, nech vykúpi za 5 juncov, ak nemôže, nech mu ho odrežú. Ak potom znova spáchá krádež, nech si, ak môže, vykúpi, svoje uši za 5 juncov, ak nie, nech mu ich odrežú. Ak aj tretíkrát spáchá krádež, nech stratí život.

7. O krádeži slobodných

Ak niekto spomedzi slobodných spáchá krádež, tak sme rozhodli, aby podľa tohto zákona dal náhradu: prvýkrát ak vie, nech sa vykúpi, ak nie, nech ho predajú. Ak spáchá krádež aj po tom, čo bol predaný, nech je potrestaný podľa zákona o krádeži otrokov.

Podobne

Ak po druhýkrát spáchá krádež (slobodný človek) nech spadá pod podobný zákon, ak aj tretíkrát, nech stratí život.

8. O zadost'učinení kráľovi

Ak niekto spomedzi špánov spreneverí kráľovu časť, nech vráti to, čo spreneveril, a nech zaplatí dvojnásobné zadost'účinenie kráľovi.

9. O nezdôvodnenom odvolaní

Ak by niekto spomedzi bojovníkov pohrdal spravodlivo vyneseným rozsudkom špána a odvolá sa ku kráľovi, aby poukázal na nespravodlivosť špána, nech zaplatí 10 zlatých peňazí svojmu špánovi.

10. O násilnostiach špána

Ak niekto spomedzi špánov pod nejakou zámienkou niečo vezme od rytiera, nech to vráti, a okrem toho, nech dá rovnako zo svojho.

11. O potrestaní klamstva

Ak teda niekto spomedzi rytierov o dobrovoľne danom dare klame, že mu bol vzatý násilím, nech ho stratí a nech ešte za trest zaplatí takú istú hodnotu.

12. O treste za tasenie meča

Ak niekto mečom zabije človeka, tým istým mečom nech ho zabijú.

13. O zmrzačení

Ak niekto vytaseným mečom niekoho zmrzačí, či už na oku, nohe, ruke, nech utrpí rovnakú ujmu na svojom tele.

14. O poranení mečom

Ak niekto mečom zraní niekoho a zranený sa úplne vylieči, nech ten, kto ho zranil, zaplatí zadost'účinenie ako pri vražde.

15. O tasení meča, ak nebolo spôsobené zranenie

Ak niekto zo zlosti vytasí meč, ale nikoho neudrie, za vytasenie meča nech zaplatí polovicu zadost'účinenia ako pri vražde.

16. O svedectve otrokov, ktorí boli postavení na čelo kráľovského dvora alebo hradu

Ak (kráľ) spomedzi otrokov postaví niekoho na čelo kráľovského dvora alebo hradu, musí byť jeho svedectvo špánmi prijaté.

17. O sprisahaní voči kráľovi a kráľovstvu

Ak niekto pripraví sprisahanie voči kráľovi alebo kráľovstvu, nech nenájde útočisko v kostole. A ak sa niekto pokúsi o akékoľvek sprisahanie voči kráľovmu životu alebo jeho veličenstvu, alebo s tým, kto ho pripravuje, vedome súhlasí, treba ho prekliat' a vylúčiť so spoločenstva veriacich. A ak niekto pozná takúto osobu a vedel by to aj dokázať a neudá ju, nech je potrestaný spomenutým spôsobom.

Podobne aj keď zabije sluha svojho pána, alebo vojak špána.

18. O desiatku

Ak niekomu dal Boh desať za jeden rok, nech dá jednu desatinu Bohu, a ak niekto schová svoj desiatok, nech zaplatí deväť častí. A ak niekto ukradne biskupovi odložený desiatok, nech je odsúdený za krádež a z tohto prameniace zadosťučinenie pripadne v celosti biskupovi.

19. O ľstivosti špánov

Ak niekto zo ľsti povie niektorému špánovi alebo inej vernej osobe „Počul som kráľa hovoriť v tvoj neprospech“, a toto ak je dokázané, nech je utratený.

20. O intrigánoch

Ak niekto rozširuje falošné tvrdenia alebo intrigy a prosí tých, ktorým to povedal, aby mlčali a aby s prefikanosťou diabla zamedzil, aby sa o nich ohováraní dozvedeli, nech zaplatí dvojnásobok výkupnej ceny za svoj jazyk. Ak ohováral len jedného, nech je zbavený jazyka.

21. Aby nebolo prijaté svedectvo zlodēja

Ak niekto spomedzi tých, ktorí sú nazývaní dvoranmi, spácha krádež, nech je odsúdený podľa zákona o krádeži slobodných, avšak ich svedectvo nech medzi slobodnými už potom nie je prijímané.

(Preklad: Veronika Nováková ml.)

Dokument č. 2

Causae Criminales. In oppido Samaria Insula C[...] keőz comitatus hocce Posoniensis . Die 10. et 11. Septembris Anni Currentis 1676. Judicialiter discussae et finitae

Pro Parte Domini (:tit:) Magistratus ut A.

Contra et adversus , intus Denotatos Malefactrices et Sagas veluti I.

Anno 1676. die 1. Julii Praesentibus Egregius et nobilibus Georgius Marczelii, veluti in causa praesenti Praeside, Andreas Trestiyanszky Judices nobilium, Georgio Takács et Joanne Viszkelethi Jurati assessoribus, Michäele Boros et Benedicto Farkas junior Vice-judicibus nobilium Comitatus Posoniensis: Andreas Kaydacsy, Petro Bito Judices nobilium sedis de Vayka, Josepho et Francisco Csiba, Joänne Bakkonyi, item Jacobo Mészáros, aliter Csizmazia, Oppidi Samariae Judices, Georgio Schlesinger, Daniele Pogány, Andreas Thábor, Stephan Schlegel, Goilhelmo Paár, Joanne Posonyi et Alexandro Martiny Jurati Oppidi nominati Notario ac aliis quam plurimis Convocatis et praesentibus celebrata sunt infrascripta Iudicia, in Oppido Samaria Insula Csalóköz, Comitatuque Posoniensis existensis habito. Tenopre sequenti.

Levata causa Domimi Magistratus ut A. contra et adversus Annam Kacha, catharinam Szallay relictam condam Georgii Thamás, Annam Pobincz, consortem Georgii Borbély et alteram Annam Bognár, consortem Georgii Potch ac I. ratione paulo post per eadem patrati Maleficios Sceleris uberius declarandi.

Levata causa Domini Magistratus ur A. Contra et adversus Annam Kacsá, Catharinam Szallay, relictam condam Georgii Thanás, Annam Potincz, Consorten Georgii Borbély, et alteram Annam Bognár, consortem Georgii Potch ut I. ratione paulo post per eadem patrati Maleficiosi Scelébris uberius declarandi.

Et pro Domino Magistratu, Egregius Michäel Bors junior cum sufficionem Juris nequisitis praehabita solemnem Juris protestacionem, inhaerendoque praxi ac Consuetudini in similibus Causis Magistratum Privilegiatae observationis facultati proponit Actionem suam idiomate Hungarico taliter. Hogy miképpen az megnevezet és personaliter adstans Ile nem tudatik honnét inditván és micsoda gonosz és eördeghi lölkektől vezértetvén meg vetvén Istennek erőss törvényét (: leviticiorum: cap: 20. Anima que declinaverit ad Mágos et Ariolos interficiam illum) azontúl Világhi mód szerint való súlyos Törvényes Sententiojat, az Eördeghel szövetséget vetvén, pro varietate Temporis et locorum Eördeghi mesterségekkel és kigondolt ártalmas Dühességekkel, mint Emberséghez emberekkel mint peniglen ez világban levő oktalan állatokkal, vetésekkel, szőlőkkel és más mindenféle termésekkel és Istentől adatott termésekkel javainak nyilvánághos károkat, ártásokkar eördeghi practicakkal és nekik insussurált és subministrált mesterséghével ekképen az Istenektől, így igaz Szent Termptőjektől elpartalván, ellene mondván, Lölkek kárhoozatimát súlyos kénszenvedésekkel és az köresztyen Nemzetnek, Isten Hiveinek kissebségekkel nyilván való praeiudiciumjára mind ezeket meg cselekednyi és elkövetnyi merészeltének. Jóllehet ex reservata praerogativae Allegans nem tartoznék, de hogy annyival inkább az eők dühöss cselekedetek, az Nemes Bírák előtt kinyilatattassék és declaráltassék mind magok nyelvek vallásából mint pedig meg látott nyilván való cselekedetekből reájok vallott bizonyságokkal, bizonyos Attestatiokat, collatelo quidem producalnak sub literis A. B. et C. hollot peniglen az Nemes Széknek úgy teczik az kiket lehet

personalis közülek statuallya. Minek okáért, és megirt cselekedetekért az Magistratus Procuréátora kívánnya, hogy primum et ante omnia, pro eluciendis veniofficio complicitibus suis, torturae subiiciantur et megcsigaztassanak ex post peniglen Országunk be veött, practicált szokása szerint singules singillatum, érdemek szerint Tüzzel égetessenek meg, továbbis fent tartván az facultást magának.

Personaliter adstantes. Prima earundem Anna videlicet Kacsá, factum affirmat reliquae tres simpliciter negant.

Pro Domino Magistratu. Praenotatur super confessatis, in ordine primae I. siquidem in omni jure reos, propria oris fassio condemnare soleret huic etiam veluti de se ipsa Testanti in Actione petita infligi, ac comburenda deberet, reliquae vero in ordine tres I. Negantes contra se Actionem propositam, ex reservata sua prerogativa facultate, quamvis contra easdem, quaequam addere teneretur tam pro elicienda veritate earundem criminis patrati etiam ex oblatione praemissa statuit personaliter testes coram iudicio statuendos ex quorum fassionibus apparet manifeste, pactum easdem cum demone contraxisse quam etiam actus in actione denotatos perpetrasse concomitanterque primum torturae pro eliciendis complicitibus subiiciendae, ex post Rogam imponendae, et concremande manifeste debere.

Deliberatum est

Testes in partibus jam semel examinati, de novo Coram Inclytae Sede seorsim et singillatim adhuc semel examinandi decernuntur

Quibus examinatis. Siquidem Primam I. Annam utpote Kacsá, confessata oris sui coram Tribunali prolata, ac etiam character impressus, pro fidedignas personas ad partem exmissas, ocalatus, commercii cum Demone habiti, veneficiorumque obnoxiam esse, luculenter innuerent. Reliquas vero Tres, Testes in faciebus locorum perpetratorum scolarum Sagarium, examinati, ac secundo quoque praestitis, ad capita earundem, trium Sagarum in facie hujus sedis, Juramentis, diversa pro locorum et temporum varietate, venificia extevisse plurimisque querulantium, in corpore, gravia damna intulisse, manifeste edocuissent. Ideo prima earundem Anna Kacsá, benevole confessato scelere absque tortura, capite plectinda, reliquae vero tres, nimirum Catherina Szallay, relicta condamnatae Georgii Thanes, Anna Potincz, Georgii Borbely, ac altera quoque Anna Bognar, similiter Georgii Pocéh consortes, ad revelandos alios criminum Segalium complices prius Torturae subiiciendae, ac ex post vivae rogo apponendae siquae omnes quattuor comburandae decernantur.

Idem Georgius Marczel Judices nobilium comitatus posoniensis m. p. L. S.

It idem Georgius Takác jurati assessores comitatus Posoniensis m. p. L. S.

Idem Andreas Trestiansky judices nobilium comitatus posoniensis m. p. L. S.

Et Idem Joannes Viskeley juratus assessores comitatus Posoniensis m. p. L. S.

Preklad textu

Trestná vec v mestečku Šamorín v Bratislavskej stolici

Dňa 10. a 11. septembra v roku 1676.

Súdna vec prejednaná a ukončená.

Magistrat ako žalobca, proti čarodejniciam, bosorkám označenými vo vnútri (spisu)

Dňa 1. júla v roku 1676, v prítomnosti Juraja Marcelliho a Ondreja Trestyanského slúžnych Bratislavskej stolice, a prisasažných Juraja Takácsa a Jána Vízkelethiho, Michala Borsu a Benedikta Farkasa mladšieho, podslúžných Bratislavskej stolice, Ondreja Kaydacsyho a Pavla Bitoa, slúžnych Vojčianskej stolice, Jozefa a Františka Csibu, Jána Bakkonyiho a Jakuba Mészárosa alias Csizmazia, sudcov mestečka Šamorín, Juraja Schlesingera, Daniela Pogánya, Tibora Thábora, Štefana Schlesingera, Goilhema Paára, Jána Pozsonyiho a Alexandra Martiniho notára uvedeného mestečka ako aj ďalších prizvaných osôb prebiehal súd v mestečku Šamorín, na Žitnom ostrove, nasledovne.

Začatí spor magistratu ako žalobcu, proti obžalovanej Anne Kacsaovej, Kataríne Szallayovej vdove Juraja Thana, Anne Potinczovej, manželke Juraja Borbélya a Anne Bognárovej, manželke Juraja Potha krátko po spáchaní zločinu, ktoré sa podrobnejšie pojednáva.

V zastúpení magistrátu vznešený pán Michal Bors mladší (keďže to právo povoľuje a nezakazuje, a keďže v podobných veciach pre presnosť jednania je zvykom na magistráte), predniesol obžalobu v maďarčine, v materinskom jazyku.

Menované a predvedené osoby neznámo prečo a od akého zlého, diabolského ducha vedené porušili Boží zákon (Leviticum 20. – Stvorenie, ktoré sa prikloní k mágií a čarom sa má utrátiť) a aj podľa svetského práva sa previnili. Spolčili sa s diablom v rôznych časoch a miestach diabolskými skutkami a činmi škodili ľuďom, zvieratám, poškodili úrodu, vinohrady a všetky plody dané Bohom a svojimi diabolskými praktikami Bohu a jemu verným tvorom, kresťanom, veriacim opovážili spôsobiť vážne ujmy, utrpenia a škody. Napriek tomu že to nebolo nevyhnutné ich zlé skutky boli potvrdené ich výpoveďami, ako aj výpoveďami svedkov ich skutkov, svedectvá sú pripojené pod listinami A, B, a C. Ktoréhokoľvek svedka môže súdna stolica predvolať. Za vykonané skutky právnik magistrátu žiada, aby pred všetkými boli mučení a potom podľa zvyklosti našej krajiny každý z nich bol upálený.

Osobne boli predvedené. Prvá z nich Anna Kacsá svoje skutky potvrdil ostatné tri popierali.

Z menovaných v poradí prvá, ktorá všetky veci svojou výpoveďou potvrdila má byť upálená. Ostatné tri popreli svoje činy, ktoré im boli dokázané a svedkovia potvrdili, že sa spolčili s diablom preto majú byť verejne mučení.

Bolo rozhodnuté:

Svedkovia boli vypočutí a znovu pred slávnym súdom slovom jednotlivo vyhlásili, čo predtým povedali.

O nich vypovedali. Prvá obžalovaná, Anna Kacs, ktorá pred súdom prehlásila že sa previnila, keďže mala spojenie s diablom, škodila očami ako aj miešaním čarovných nápojov.

Ostatné tri boli označené svedkami za bosorky a ktoré rôznymi čarovnými nápojmi a jedmi škodili a pôsobili ťažké ujmy.

Preto prvá z nich Anna Kacs, ktorá sa priznala má byť sťatá bez mučenia a potom jej telo sa má upáliť. Ostatné tri Katarína Szallayová, vdova po Juraja Thana, Anna Potinczová, manželka Juraja Borbélya a Anna Bogárová, manželka Juraja Pocéha, na odhalenie iných komplicov čarodejníkov najskôr majú byť mučené a potom ešte zaživa upálené.

Juraj Marczel, slúžny Bratislavskej stolice vlastnou rukou L. S. (miesto pečate)

Juraj Takác, prísažný Bratislavskej stolice vlastnou rukou L. S.

Ondrej Trestiansky, slúžny Bratislavskej stolice vlastnou rukou L. S.

Ján Vízkelety, prísažný Bratislavskej stolice vlastnou rukou L. S.

(Preklad: Veronika Nováková)

Dokument č. 3

Prothocollum oppidi regii Samariae 1688–1692

251.

Die 30 Augusti

Az Nemes Tanacz Bíró uram eő kgelme (kegyelme) hazanal lévén Holmi dolgai miat, a többi közöt Nagy Jutkara panaszt tevén Pogatsa Suto Imre, tudniaillik: hogy eő az Felesseghet Gyermeagyaban megh nyomta legyen etsakanak idejen, mert ugymond ez ellot egy nappal fenyegette eötet. Ezen gonosznak elejet akarvan vennyi az Nemes Tanacz Notarius Uram eő kgelme javallasabul vasban veretettet. A mint hogy az Isten a gonoszsaghot

252.

tovab nem akarvan szenvedni, Tehat kinyilatkoztatta a dolgot, sponte et benevole mas Boszorkany Társaira reá vallván.

Aminthogy tova is melto Considerationa veven a dolgot az Nemes Tanacz ugyan megh irt Notarius Uram javallasabul Nemztetes es Vitezleo Nasvady Andras es Bytto Istvan uraimék ide szolitatvan: megh irt Nagy Jutka in figuram Judicii praesentaltatott: Jó lehet nehezzén fakasztotta ki a dolgot, de utoljara csak constantissime inhaerealvan az maga alabeni vallasinak az tob Complex Tarsajs vasban verettetenek es Torveny napot hirdettvén az Nemes Tanacz nekiek die 19. Septembris ala vettek dolgokat Judicialister revidealvan ezen Pelda nőlkul való Criminalis Causat, mely Samarjaban ekkoraigh emlekezetben nem volt: Imarron item eő Szent Felséghe az uj Confirmalt Privilegiumunkra rea szegetvén ekkeppen vetté kezdedit az Criminalis Processus:

253.

Processus Criminalis Magistratualis Regii ac Privilegiati oppidi hujus S. Mariae contra intronotatas Sagas seu Strigas

Existentibus eotum

Prudente ac Circumspecte Domino Wolfgango Vermes Judice

Et egregio Georgio Branik jurato Notarius

Anno Domini 1691. Die 19. Mensis Septembris in Sede Magistratuali hujus Regii ac Privilegiati oppidi S. Mariae praesente eodem Magistratu, ac per eundem Convocatis Perillustrisbus ac Generosis Dominis Leonardo Morocz inclyti Comitatus Mossoniensis vicecomite et Tabulae Regiae Assessore, Francisco pariter et Georgio Morocz inclyti Comitatus Posoniensis Tabulae Judiciarie assessoribus, Michaelae Kutsei illustrissimi Domini supremi Comititis Domini Joannis Antonij Pálffy ab Erdod Bonorum Administratore,

254.

Joachino Gaspar Wernekingh praefati illustrissimi Domini Supremi Comititis Aulae Praefecto, Andrea Tresztjantzki praelibati comitatus Mossonis Jurato Notario, Stephano Bytto antelati Comitatus Posoniensis Judice nobilium, Paulo Blaskovics ejusdem comitatus iuaris assessore, Paulo itidem Bitto Sedis de Vaika vicecomite, ac alijs celebratum est infrascriptum Judicium, modo et ordine Subsequentibus

Levata causa Prudentis ac Circumspecti Domini Wollfgangi Wermes Judicis Primariihujus Regii ac Privilegiati oppidi S. Mariae in Comitatu Poseniensii existentis habiti nec non reliquorum Dominorum Praefati oppidi Juratorum, veluti A. et Magistratus.

contra et adversus Juditham Nagy, Adami condam Körtverő filiam, Sussanam Györi, relictam condam Joannis Borbely, Ursulam Horvath, Georgy Fekete concivis hujus loci consortem, Helenam Slunk condam Joannis csemes civis relictam, Barbaras Friepaisz Georgii Prikl civis consortem, Magdalenam Varga Joannis Szabo consortem, Annam Dalos, condam Jacobi Phüle relictam, Ursulam Gori Joannis

255.

Joannis Szocs pari formiter consortem veluti J. personaliter vinculis ad instantes
Et pro praefato Magistratu Egregius Andreas Naszvady cum¹

Anno Dni 1691. die 20. Septembris, Nemes Samaria Városának Törvény Táblájátúl pro Torturáli examine peragendo Nemzetes és Vitézleő Beketfalvai Morocz Lénárd Úram eő kegyelme, Nemes Mossony Vármegyének viceispánya: Bytto Istvan tekéntetes Pozsony vármegyének Szolga Birája: Nasvadi András azon Nemes Vármegyének Tábla Birája és Brányik György megh irt Pozsony Vármegyének Eskütye és egyszersmind nemes Samaria Városának Notáriussa, némely Tanácsbeli uraimékkal egyetemben deputáltatván. Legh elsőben is Nagy Jutka vallassi ekképpen következnek, mellyeket kinzása előtt, kinzásában és kinzása után is constantissime vallot.

Tudnyaillik eő már két Esztendeje, hogy Boszorkány, és hogy Borbély Jánosné házánál atta magát az Boszorkányok Companiaban, Complex Társaival egiüt, ugy mint Borbély Jánosnéval, Fekete Gergelynével, Oculi Szabó Jánosnéval, Phile Jakabnéval, Priklinével és Pergernével egyaránt jártanak és repültenek az Hamburgi hegyre, Dévény és Sz. György várába, Gelljei Templomra, Városokra és Falukra, Embereket és marhákat vesztetnek, az kovácsné vesztésében is jelen voltak, a Teheneknek az hasznokat el vették az Váráson.

Ennek utánna Prikliné haszonló képpen, ante, in ipsa, et post Torturam etiam constantissime vallotta, hogy már 10 Esztendeje hogy az Boszorkányok közét vagyon az Annyátul Pergernétol tanolta, így az örgöghez köteles pecséttye is vagyon a nyaka csigáján, amint hogy annak jelenséghe megh mutatta ördöggel bagzot, Embereket és marhákat vesztett, az kerti és mezei veteményeknek gyömolcsét úgy az szőlőknek hasznát el vétén, nagy és ki mondhatatlan károkat tett, keő essöket és fergeteket cinált, az kovácsné vesztésében jelen volt. Nemzetes és Vitézleő Szolga Biró Bittó István Úr fiaczkáját töb Társaival edgyütt eő mehvesztette, az Korossi Lova döglésének eő az oka: ugy Vermes Farkas Samariai várossa Birája Tehenyeinek az hasznát el vette, az megh irt helyeke személlye szerint volt és röpölt, az Társai penighlen ezek ugy minth nevezett szerint:

Az Annya Pergerné,
Vén Tubánné,
Cselesztön vén Biróné,
örögh Pogacs Sütőné,
Sósné,
Az öregh kömivesné,
Berkoniczné,
Csizsár Jánosné,

¹ Tu sa zápisnica skončí a nasledujú prázdne strany.

Takó Mártonné,
Nagy Mártonnál egy Asszony,
Tókánné,
Juhászné,
Hurtonné,
Egy Horváth Asszony,
Fekete Gergelné,
Borbély Jánosné,
Oculi Szabóné,
Phile Jakabné,
Az örögh Vasárosné,
Az öcse Ancsedl,
Kucsárnál lakozó Ilonka,
Wolffné,
Püspökiben Mészáros Jánosné,
Szemeten Borsay Mihál,
Nagy Jutka.

Pergerné vallása.

Vallya kinzásában és kinzása után maga jó voltából, hogy már 26 Esztendeje, hogy Boszorkány, mindenüt eguit járt és röpült az többiekkel, pecséttye is vagy az honja alat, amint hogy ugy is tapasztatot, az ördöggel bakzot, Embereket és marhákat vesztet, tehény marhának az hasznát elvette, Társaival együt: az Társai penighlen ezek ugy mint:

Tókáné,
Fekete Gergelné,
Borbély Jánosné,
Prikliné az leánya,
Oculi Szabóné,
Phile Jakabné,
Nagy Jutka,
Székelné,
Hurtonné,
Cseme Pálné,
Simon Andrásné,
Simon Andrásnál lakozó Ersik,
Kőmives Mátyásné,
Fehér Jánosné,
Lénárd Jánosné,
Csizmazia Albertné,
Tejfaluban Mészáros Mártonné,
Mészáros Mihálné,
Püspökiben is heten vadnak,
de neveit nem tudgya,
Juhászné Babedol,
Egy Orsik nevű személy
az előtt Uszoron lakot, most
Tejfaluban lakik.

Die 26. 7-bris

Ismégh az Nemes Városnak Törvény Táblájátúl pro Torturali infrascriptarum personarum Examine exaudiendo, Nmezetes és Vitézleő Bitto István Szolga Bíró Uram, Naszvady András Uram, Bitto Pál Uram, némely Tanácsbeli Uraimékkal egyetemben deputáltatván legh elsőben Fekete Gergelné kinzásában, és kinzása után maga jó akarattyából vallotta: Hogy három Esztendeje, hogy Boszorkány, pecsettye is vagyon a szemérmes testén és ugy is comperiáltatott, Prikliné vette reá, ördőgh Ura volt, a kivel ebelkedet, Prikliné házánál őszve gyűltenek, ottan tanacskoztanak kiket és mi módon roncsanak és veszessenek megh, az Hamburgi hegyen, Dévén és Sz. György várában egyaránt röpült: Társaival együtt, mellyeket ekképen declrálta:

Borbély Jánosné + confrontata,

Nagy Jutka,

Oculi Szabóné,

Phile Jakabné,

Pergerné,

Prikliné,

Császár Jánosné az Révészné,

Csiszár Jánosné,

Örögh Vásárosné + confrontata

Juhászné + confrontat,

Szemeten : Vasné, Takács Pálné és Takácsné,

Tejfalun: Varjú Jánosné, Az leánya, Soósné és az többiek, kiket Pergerné megh nevezett.

Borbély Jánosné vallása.

Eö is vallya ante, et post Torturam, hogy nyilván való Boszorkány, mindenüt jelen volt, az hol a többi, mindeneket elkövetet az társaival edgyüt, az Társai pedig ezek:

Tudniilik örögh Vassárosné + confrontata,

Juhászné + confrontata

Oculi Szabó Jánosné,

Phile Jakabné,

Nagy Jutka,

Fekete Gergelné,

Prikliné,

Pergerné,

Varasdiné,

Tókáné

Takóné,

Gutoron: Csizma Mártonnál egy Pusztai Asszony, Kovács Jánosné, Madarászné, Santa Kata,

Tejfaluban: Tót Györgyné, Muraközinél szolgáló egy öreg Asszony, Csiba Jánosné,

Mészáros Mihálné, Kocsis Péterné, Tót Jánosné,

Sárosfalván: Nagy Jakabné,

Cselesztön: Vén Bíróné Jakabné

Következnek minyájok nevei, és kire mennyi vallott, és hány vallás ellenek:

Nagy Jutkára Nr. 6

Borbély Jánosnéra 6

Oculi Szabó Jánosnéra 6

Phile Jakabnéra	6
Pergernére	6
Priklinére	6
Fekete Gergelynére	6
Vén Tubánnéra	2
Cselesztőn vén Bírónéra	3
Örögh Pogácsa Sütőnére	2
Örögh kőmivesnére	3
Barkonicznére	2
Csiszár Jánosnéra	3
Nagy Mátonnál lakó személyre	1
Tókánnéra	3
Juhásznéra	4
Hurtonnéra	3
Takónéra	2
Örögh Vasárosnéra	4
Az Ancsedlére Vasárosné	
Eöcze Volfnéra	3
Kucsáréknál lakozó Ilonkára	3
Püspékiben Mészáros Jánosnéra	1
Szemeten Borsai Mihályra	1
Cseme Pálnéra	2
Simon Andrásnéra	2
Csíz: Mártonnál lakozó személyre	2
Horváth Asszonyra	2
Simon András házában	
lakozó személyre	2
Fehér Jánosnéra	1
Lénárd Jánosnéra	2
Csizmazia Albertnére	1
Teifaluban Mészáros Mihálnéra	2
Item Mészáros Mártonnéra	2
Uszoron azelőtt, most Tejfaluban	
lakozó személyre	1
Muraközinél lakozó örögh	
Asszonyra	1
Csiba Jósánnéra	1
Tót Péterné Kocsisnére	1
Tót Jánosnéra	1
Varasdinére	2
Gutoron Kovács Jánosnéra	1
Madarásznéra	1
Sánta Katára	1
Szemeten Vasnéra és	1
Takács Pálnéra	1
Item Borsai Mihályra	1
Tejfaluban Varjú Jánosnéra	2

Tót Györgynére	2
Leányára	1
Soósnéra	1
Item samarjában Szekelnére	2
Császárnéra	2
Sárosfalván Nagy jakabnéra	1

Oculi Szabó Jánosné mindeneket confirmál valamint az előbbniek. Az örögh Vasarosné és Juhászné confrontáltatván.

Coram me Stephanus Bitto
Judlium Cottus Posen. m. p.
L. S.

Coram me Paulo Bitto inclytae
Sedis de Vayka V. Comite m. p.
L. S.

Coram me Georgio Stipsibus
provisor Eberhardiensis m. p.
L. S.

In fidei subscripsit
Georgius Branik juratus Notarius ibid. m. p.
L. S.

Preklad textu

Zápisnica mestskej rady v Šamoríne z roku 1691

strana 251.

30. augusta

Pred radou, ktorá sa kvôli riešeniu niektorých záležitostí zdržovala v dome pána richtára, sa Imre Pogácsasütő sťažoval na Juditu Nagyovú. Obvinul ju, že v noci svojimi čarami zabila jeho manželku, ktorá nedávno porodila. Obvinená jeho manželke už deň predtým sa jej vyhrážala. Aby podobným zločinom mestská rada a notár zabránili obvinenú v okovách uväznili. Keďže Pán Boh ďalej nechcel strpieť takéto zlo, vyšla pravda najavo a menovaná z vlastnej vôle vypovedala aj proti ďalším bosorkám.

Po zvážení tejto záležitosti na návrh menovaného notára rada privolala vznešeného a urodzeného Ondreja Naszvadyho a Štefana Byttóa. Obvinená Judita Nagyová bola postavená pred súd. Len ťažko vypovedala pravdu, ale nakoniec uviedla nasledovné. Spolu so svojimi spoločníkmi boli dané do želez. Súd bol stanovený mestskou radou na 19. septembra. Tento v Šamoríne zriedkavý súdny proces (ktorý sa konal podľa potvrdenej výsadnej listiny pred mestskou radou) prebiehal nasledovne.

Proces magistrátu privilegovaného kráľovského mestečka Šamorína proti čarodejniciam a bosorkám, ktorý sa konal v čase keď richtárom bol vznešený pán Wolfgang Vermes a prísažným notárom Juraj Bránik.

Dňa 19. septembra v roku Pána 1691 na zasadnutí rady privilegovaného kráľovského mestečka Šamorín, za prítomnosti členov rady a privolaných vznesených mužov: Leonarda Mórocza, podžupana Mošonskej stolice a prísediaceho kráľovskej súdnej tabule, Františka a Juraraja Móroca, prísediacích súdnej tabule Bratislavskej stolice, Michala Kutfeiho úradníka urodzeného hlavného župana Jána Antona Pálffyho z Erdódu, ďalej Joachima Gaspara Wernekingha prefekta urodzeného hlavného župana, Andreja Tresztjantzkiho prísažného notára Mošonskej stolice, Štefana Byttóa slúžneho Bratislavskej stolice, Pavla Blaskovicsa prísediaceho tejže stolice a Pavla Bittóa podžupana Vojčianskej stolice ako aj ďalších. Súd prebiehal nasledovne.

Richtár Wolfgang Vermes, ostaní páni spomínaného privilegovaného mestečka a mestská rada vystupujú v procese ako žalobcovia proti obžalovaným: Judite Nagyovej dcére nebohého pána Kötélverőa, Zuzane Györiovej, vdove Jána Borbélya, Uršule Horváthovej, manželke Juraja Feketeho, Helene Slukovej, vdove Jána Csesesa, Barbore Freipaiszovej, manželke Juraja Prikla, Magdalene Vargovej, manželke Jána Szabóa, Anne Dalosovej, vdove Jakuba Phüleho, Uršule Goriovej, manželke Jána Szőcsa, ktorí sa súdu osobne zúčastnia.

Dňa 20. septembra 1691

Vznešená súdna stolica mestečka Šamorín určila pre vypočutie mučením vznešeného a urodzeného Leonarda Mórocza podžupana Mošonskej stolice, Štefana Byttóa slúžneho Bratislavskej stolice, Ondreja Nasvadiho, sudcu súdnej tabule tejže stolice, a Juraja Brányika

prísediaceho Bratislavskej stolice ako aj notára mestečka Šamorín spolu s niektorými členmi rady. Najprv vypovedala Judita Nagyová, ktorá pred mučením, počas mučenia a po mučení vypovedala nasledovne:

Už dva roky patrí medzi bosorky. Pridala sa k nim v dome manželky Jána Borbélya. Spolu so svojimi spoločníkmi, manželkami Jána Borbélya, Gregora Feketeho, Oculi Jána Szabóa, Jakuba Phileho, pána Prikliho a pána Pergera lietala na vrch Hainburg, na hrad Devín a na hrad Svätý Jur, na kostol v Holiciach, nad mestá a dediny a spolu s nimi zatracovala ľudí a zvieratá. Bola prítomná aj pri zavraždení manželky kováča a zapríčinila, že kravy v meste nedávali mlieko.

Po nej pred, počas a po mučení vypovedala podobne manželka pána Prikliho. Už desať rokov je medzi bosorkami, remeslu sa naučila od svojej mamy. Má aj pečať diabla na krku, ktorú aj ukázala. Mala pohlavný styk s diablom, zatracovala ľudí a zvieratá, zničila plody záhrad a polí a zapríčinila aj zničenie vinohradov. Spôsobila veľké škody, vyvolala krupobitie a veterné smršti. Zúčastnila sa na vražde manželky kováča a bola prítomná so svojimi spoločníkmi pri zatratení syna slúžneho Štefana Bittóa. Zapríčinila aj uhynutie koňa pána Korossiho a tiež, že krava pána richtára Volfanga Vermesa nedávala mlieko. Spolu s ostatnými lietala na spomínané miesta. Jej spoločníci boli:

jej matka, manželka Pergera

stará Tubánová

stará richtárová v Čilistove

stará pani Pogácsasütőová

Sósová

manželka murára – stará

manželka Jána Csiszára

manželka Martina Takóa

jedna žena, ktorá býva u Martina Nagya

Tókánová

Juhászová

Hurtonová

jedna chorvátska žena

manželka Gregora Feketeho

manželka Jána Borbélya

manželka Szabóa

manželka Jakuba Phileho

manželka tržného predajcu

Helenka, ktorá býva u Kucsára

Wolfová

manželka Jána Mészároša z Podunajských Biskupíc

Michal Borsay z Kalinkova

Judita Nagyová

Výpoveď Pergerovej

Vypovedala pri mučení a po mučení z vlastnej vôle, že už 26 rokov je bosorkou. Vždy a všade chodila a lietala s ostatnými. Má aj pečať diabla pod pazuchou. Mala pohlavný styk s diablom, zatracovala ľudí a zvieratá, a zapríčinila, že kravy nedávali mlieko. Jej spoločníčky sú:

Tókánová

manželka Gregora Feketeiho
manželka Jána Borbélya
dcéra Prikliovej
manželka Szabóa
manželka Jakuba Phileho
Judita Nagyová
Székelyová
Hurtonová
manželka Pavla Csemeza
manželka Ondreja Simona
Alžbeta, ktorá býva u Ondreja Simona
manželka Mateja Kőművesa
manželka Jána Fehéra
manželka Jána Lénárda
manželka Alberta Csizmaziu
manželka Martina Mészároša z Mliečna
manželka Michala Mészároša
sedem osôb z Podunajských Biskupíc, ktorých mená nepozná Juhászová
osoba menom Orsik, ktorá bývala v Kvetoslavove, dnes býva v Mliečne

Dňa 26. septembra

Opäť od súdnej tabule vznešeného mesta na vypočutie mučením boli vyslaní vznešení Štefan Bitto slúžny, Ondrej Nasvadi, Pavol Bitto a niektorí členovia rady.

Manželka Gregora Feketeiho vypovedala počas mučenia a po mučení z vlastnej vôle nasledovne: Tri roky je bosorkou, má aj pečať. Nahovorila ju Prikliová, mala pomer s diablom. Schádzali sa v dome Prikliovej, tam sa radili koho a akým spôsobom majú zatradiť. Lietala na vrch Hainburg, na hrad Devíne a na hrad Svätý Jur. Svoje spoločníčky označila takto:

manželka Jána Borbélya
Judita Nagyová
Szabóová
manželka Jakuba Phileho
Pergerová
Prikliová
manželka Jána Császára, prievozníka
manželka Jána Csiszára
manželka tržného predajcu
Juhászová

V Kalinkove: Vasová, manželka Pavla Takácsa a ďalšia Takáčová

V Mliečne: manželka Jána Varjú, jej dcéra, Sóosová a ďalšie, ktorých už označila Pergerová

Výpoveď manželky Jána Borbélya

Aj ona vypovedala pred a po mučení, že je bosorkou, kde boli ostatné, bola aj ona a všetko urobila so svojimi spoločníčkami, ktorými sú:

Vasárová – stará
Juhászová
manželka Jána Szabóa
Judita Nagyová

Fekete Gregorová

Prikliová

Pergerová

Vasardiová

Tokáová

Takóová

V Hamuliakove. jedna žena u Martina csizma, Kovács jánová, madarászová, Santa katarína,
Mészáros Michalová, &Kocsis petrová, Tót jánová

V Blatnej: Nagy jakaubová

V Čilistove: stará richtárová Jakabová

Nasledujú mená všetkých a koľkí na nich vypovedali:

Nagy Judita	nr.6
manželka Jána Borbélya	6
manželka Jána Szabóa	6
manželka Jakuba Phileho	6
Pergerová	6
Prikliová	6
manželka Gregora Feketeho	6
stará Tubánová	2
v Čilistove stará richtárová	3
stará Pogácsasütőová	2
stará manželka murára	2
Barkoniczová	2
manželka Jána Csiszára	3
osoba, ktorá býva u Martina Nagya	1
Tokánová	3
Juhászová	3
stará Vasárosová	4
Volfová, sestra Vásárosovej	3
Helenka, ktorá býva u Kucsárovcov	3
manželka Jána Mészárosa z Podunajských Biskupíc	1
Borsai Mihchal z Kalinkova	1
manželka Pavla Csemeza	2
manželka Ondreja Simona	2
osoba bývajúca u Martina Csíza	2
chorvátska žena	2
osoba bývajúca u Ondreja Simona	2
manželka Jána Fehéra	1
manželka Jána Lénárda	2
manželka Alberta Csizmaziu	1
manželka Michala Mészárosa z Mliečna	2
tamtiež manželka Martina Mészárosa	2
osoba, ktorá predtým bývala v Kvetoslavove	
dnes žije v Mliečne	1
stará žena bývajúca u Muraközyho	1
manželka Jána Csibu	1

manželka Petra Tóta	1
manželka Jána Tóta	1
Varasdiová	2
manželka Jána Kovácsa z Hamuliakova	1
Madarászová	1
Katarína Sántaová	1
z Kalinkova Vasová	1
a manželka Pavla Takácsa	1
tamtiež Michal Borsai	1
manželka Jána Varjúa z Mliečna	2
manželka Juraja Tóta	2
jej dcéra	1
Sóosová	1
Széklyová zo Šamorína	2
Császárová	2
manželka Jakuba Nagya z Blatnej	1
Manželka Jána Szabóa označila všetkých.	
Stará Vásárosová a Juhászová boli konfrontované.	

Predomnou: Štefan Bitto slúžny Bratislavskej stolice v. r. L. S. (miesto pečate)

Predomnou: Pavol Bitto podžupan vojčianskej stolice v. r. L. S.

Predomnou: Juraj Stipsibus správca z Eberhardu v. r. L. S.

Verne zapísal: Juraj Branik notár v. r. L. S.

(Preklad: Veronika Nováková)

Recenzie, anotácie

ANJOU-KORI OKLEVÉLTÁR. (DOCUMENTA RES HUNGARICAS TEMPORE REGUM ANDEGAVENSIUM ILLUSTRANTIA 1301–1387.) Preside Julio Kristó. Adiuvantibus Tiburtio Almási, Ladislao Blazovich, Geisa Érszegi, Francisco Makk, I. (1301–1305), II. (1306–1310), III. (1311–1314), IV. (1315–1317), V. (1318–1320), VI. (1321–1322). Szerk. Kristó Gyula, Budapest–Szeged 1990, 1992, 1994, 1996, 1998, 2000; VII. (1323). Szerk. Blazovich László–Géczi Lajos, Budapest–Szeged 1991; VIII. (1324). Szerk. Blazovich László, Budapest–Szeged 1993; IX. (1325). Szerk. Géczi Lajos, Budapest–Szeged 1997; X. (1326). Szerk. Blazovich László–Géczi Lajos, Budapest–Szeged 2000; XI. (1327), XII. (1328), XIII. (1329). Szerk. Almási Tibor, Budapest–Szeged 1996, 2001, 2003; XIV. (1330). Szerk. Almási Tibor–Kőfalvi Tamás, Budapest–Szeged 2004; XV. (1331). Szerk. Tóth Ildikó, Budapest–Szeged 2004; XVII. (1333). Szerk. Kristó Gyula, Budapest–Szeged 2002; XIX. (1335). Szerk. Kristó Gyula–Makk Ferenc, Budapest–Szeged 2004; XX. (1336). Szerk. Piti Ferenc, Budapest–Szeged 2004; XXI. (1337). Szerk. Blazovich László–Géczi Lajos, Budapest–Szeged 2004; XXIII. (1339), XXIV. (1340). Szerk. Piti Ferenc, Budapest–Szeged 1999, 2001.; XXV. (1341). Szerk. Sebők Ferenc, Budapest–Szeged 2004.

Niet pochýb, že séria registárov z anjouovského obdobia je najveľkolepejším počinom súčasného výskumu stredovekého Uhorska. Toto konštatovanie môžeme vysloviť preto, že táto práca publikuje pramene takmer z celého storočia (1301–1387), a tiež preto, lebo z uvedeného obdobia počet vychádzajúcich diplomatárov presahuje 70 zväzkov. Navyše sa vydávané pramene dotýkajú obrovského geografického priestoru, keďže mocenské záujmy anjouovského Uhorska boli prostredníctvom jeho dynastických prepojení veľmi rozsiahle. Okrem údajov k stredoeurópskym vzťahom – česko-poľsko-rakúskym, sa objavujú aj také, ktoré svedčia o záujmoch uhorských kráľov v aragónskych, neapolských, francúzskych, anglických alebo litovských záležitostiach. Bez nadsadenia môžeme tvrdiť, že anjouovský registár je aj projektom medzinárodného významu.

Napriek tomu, že v uplynulých desaťročiach všeobecne vo svete medievistika sa tešila veľkému záujmu, anjouovský registár nemôžeme považovať za módný produkt. Najmä preto nie, lebo pramenné edície podobného zamerania a podobného rozsahu v európskych krajinách vychádzali najmä v 19. a začiatkom 20. storočia. Dnes sa stretávame skôr s názormi, tvrdiacimi, že sa skončila éra historického bádania, ktorého stredobodom boli filologické metódy. Je nepochybné, že v dobe, keď sa v historiografii do popredia dostalo skúmanie každodenného života, mikroregiónov, a uplatňujú sa antropologické metódy, a postmoderná historiografia sa snaží o relativizáciu platností vyhlásenia týkajúcich sa výskumu minulosti, podľa povrchného pozorovateľa smer podrobného štúdia prameňov predstavuje už prekonaný spôsob výskumu.

K uvedenému je ešte potrebné dodať, že vydávanie anjouovského registára nie je jediným veľkolepým plánom v oblasti vydávania prameňov v dnešnom Maďarsku. Uplynulé štvrté storočie totiž prekvapivým spôsobom prinieslo oneskorený rozkvet bádania stredovekých listín. V sérii vydávania prameňov (vo vydávaní niektorých sa pokračuje aj v súčasnosti) vyšli nasledujúce najdôležitejšie pramenné edície: *Diplomata Hungariae antiquissima, accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia 1000–1196. I. (1000–1131). Edendo operi praefuit Georgius*

Györffy, adiuverunt Johannes Bapt. Borsa, Franciscus L. Hervay, Bernardus L. Kumorovitz et Julius Moravcsik. Budapestini, 1992; Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I/1 (1001–1225), I/2 (1225–1257), I/3 (1257–1270), II/1 (1272–1290): Szerkesztette Szentpétery Imre. Budapest 1923, 1927, 1931, 1943; II/2–3 (1272–1290), II/4 (1290–1301): S použitím rukopisu Imre Szentpéteryho redigoval Iván Borsa. Budapest 1961, 1990; Zsigmond-kori Oklevéltár I. (1387–1399), II/1 (1400–1406), II/2 (1406–1410): Zostavil Elemér Mályusz. Budapest 1951, 1956, 1958. Rukopis Eleméra Mályusza doplnil a do tlače pripravil Borsa Iván: III. (1411–1412), IV. (1413–1414), V. (1415–1416), VI. (1417–1418), VII. (1419–1420), Budapest 1993, 1994, 1997, 1999, 2001. Výsledky nového výskumu publikovali: Borsa Iván–C. Tóth Norbert: VIII. (1421), (IX. 1422), Budapest 2003, 2004; Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. Codex diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transsylvanas illustrantia. I. (1023–1300), II. (1301–1339). Regesty vydal Jakó Zsigmond. Budapest 1997, 2004.

Ak hľadáme odpoveď na to, čo spôsobuje nezvyčajný záujem o diplomatické bádanie v Maďarsku, je potrebné poukázať na niektoré okolnosti, ktoré nám pomôžu dostať sa k pravde. Výskum prameňov z uhorského stredoveku, teda pred roku 1526 a ich vydávanie metódami a požiadavkami modernej vedy, sa začal pomerne neskoro, len v poslednej tretine 19. storočia. Vtedy najväčšia pozornosť – v súlade s romantickou historiografiou – sa sústredila na výskum prameňov z obdobia Arpádovcov. Výsledkom prác zameraných na túto oblasť bolo úspešné publikovanie približne 10.000 písomností, zachovaných z obdobia ich vlády. Paralelne s týmto výskumom sa začal aj výskum a vydávanie listín z ďalšieho veľkého historického obdobia uhorských dejín, z obdobia vlády anjouovských kráľov (*Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII. Ed. Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula. Budapest 1878–1920*). Tento projekt sa však už ani len nepriblížil k úplnosti. V jednotlivých zväzkoch dostali priestor len dôkladne vybrané pramene, v ktorých bola publikovaná asi len jedna štvrtina alebo pätina pôvodného materiálu, navyše vydávanie jednotlivých zväzkov sa skončilo rokom 1359. Z obdobia nasledujúceho po anjouovských panovníkoch, teda z čias Žigmunda Luxemburského, Hunyadiovcov alebo Jagelovcov dosiahol výskum prameňov ešte skromnejšie výsledky. Napriek tomu, že do roku 1918 boli vypracované projekty Žigmundovského diplomátara, jeho realizácia sa na desaťročia oddialilo a na vydávanie prameňov z obdobia vlády ďalších panovníkov nevznikli ani len projekty.

V dôsledku uvedených skutočností do obdobia, keď došlo k zániku Uhorského kráľovstva, teda do roku 1918 – a keď sa už všade v Európe sa dostali do úzadia projekty vedeckého výskumu prameňov v dôsledku nových filozofických smerov v historiografii – z prameňov pred roku 1526, ktorých počet sa odhaduje na 200.000, uzrela svetlo sveta len menšia časť. V 20. storočí vplývali negatívne na výskum stredovekých listín v Maďarsku aj iné okolnosti. Je samozrejmou, že spočiatku to boli negatívne vplyvy, súvisiace s rozpadom niekdajšieho Uhorska. Stres zo straty územnej celistvosti nevyhnutne zmenil v Maďarsku nutne aj historické myslenie. Niekdajšie smery v odkrývaní dejín, ktoré sa zakladali na filologických metódach a snažili sa o presnú rekonštrukciu minulosti, nahradili smery, hľadajúce príčiny vzniknutého stavu, smery snažili sa oprieť o historické právo, smery sledujúce udržanie národných princípov. Historiografia sa stala ideologickejšou a podriadila sa politike. Len ako druhotnú príčinu môžeme spomenúť, že výskum archívnych prameňov, ktoré zostali za hranicami nového Maďarska, dlhé obdobie narážal na prekážky v bádani.

Ani historiografia desaťročí pred 2. svetovou vojnou nevykazovala osobitný záujem o výskum stredovekých prameňov a o odstránenie starých podlžností. Historici pre teoretické odôvodnenia svojich vyhlásení sa uspokojili prameňmi, ktoré boli publikované už pred rokom

1918. Situácia sa nezlepšila, dokonca sa zhoršila v období rokov 1948–1990, keď vládla marxistická historiografia. Od historiografie, ktorá stála pod silným vplyvom politiky, sa očakávalo, aby dostatočne argumentovala zákonitosťami marxistickej filozofie. V rámci tohto programu nevznikla potreba odkryť historické pramene dávnych čias. Práve naopak, nemenné zákony vývoja, by len oslabili neznáme a nové pramene. Z týchto dôvodov nebol výskum listín preferovaný. Strpel sa nanajvýš výskum niekoľkých starých vedcov, považovaných za politicky nespoľahlivých. Ich práca nebola ocenená. Tento prevládajúci názor sa v historiografii udržal do 70. rokov dvadsiateho storočia, keď vyčerpajúc svoje možnosti začal upadať. Postupne však bolo čím ďalej zrejmejšie, že výskum stredovekého Uhorska sa už bez využívania moderných spôsobov výskumu prameňov nezaobíde. Pre napredovanie historickej vedy sa stalo nevyhnutným osvojenie a uplatňovanie moderných spôsobov pri práci pri vydávaní doteraz zanedbaných prameňov.

Napriek úpadku diplomatického bádania uhorského stredoveku v 20. storočí, nedá sa povedať, že by všetci ignorovali listinný materiál a nikto sa nevenoval ich intenzívnemu bádaniu. Stredoveké Uhorsko sa rozprestieralo v celej Karpatskej kotline a obývalo ho národnostne zmiešané viacjazyčné obyvateľstvo. Tieto etniká po národnom uvedomení v 19. storočí, v roku 1918 sa odtrhli od Uhorského kráľovstva a vytvorili si vlastné štáty hľadajúc svoju minulosť v písomných dokladoch, siahli po materiály, vzťahujúce sa na spoločnú vlasť a na spoločne obývané územie. Významnú časť listín zo stredoveku uchovávali nové štáty vzniknuté po roku 1918. V štátoch susediacich s Maďarskom dostal v 20. storočí výskum prameňov nové rozmery. Počnúc od Burgenlandu cez Slovensko až po Sedmohradsko bolo publikované, veľké množstvo stredovekých listín. Rad-radom vychádzali bezchybné práce na vysokej odbornej úrovni, medzi ktoré patrí dnes už 5-zväzkový *Urkundenbuch des Burgenlandes*, podobne *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* od Richarda Marsinu a *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae* od Vincenta Sedláka, ktorá sa dostala až po 1323 a spracúva listiny súvisiace s územím Slovenska. Spomínané regióny, ktoré sa stali súčasťou Rumunska, Československa a Rakúska, sa svoje stredoveké dejiny snažili zdokumentovať sériami samostatných pramenných edícií. Takémuto postupu nie je možné nič vyčítať, keďže sa snažili predstaviť minulosť obyvateľstva žijúceho na presne lokalizovanom území. Vážnejšie problémy sa vyskytli kvôli nevyhnutnej selekcii prameňov. Môžeme tu aspoň zanedbať skutočnosť, že pri vydávaní prameňov v štátoch, ktoré vznikli v Karpatskej kotline v 20. storočí, historici neboli pri výbere prameňov vedení len čisto vedeckými záujmami, ale aj snahou aby sa prispôbobi k politickým očakávaniam ohľadom vytvorenia obrazu národnej minulosti (alebo aspoň tento dojem vzbudzovali). Pri žiadnej selekcii však nemožno zabudnúť, že všetky pramene, ktoré sa zachovali v Karpatskej kotline, sú v prvom rade dokumentmi pôsobenia Uhorského kráľovstva a v pozadí vzniku každého dokumentu treba hľadať správnu organizáciu, právo, zvyky a hierarchiu hodnôt tohto kráľovstva. Oddelenie jednotlivých dokumentov od celku v sebe skrýva minimálne tú hrozbu, že na ich základe nie je možné hodnotiť celkový význam jednotlivých území, ktoré boli organickou súčasťou niekdajšieho štátu.

Uvedené skutočnosti je potrebné brať do úvahy, ak chceme hľadať odpoveď na otázku, prečo je začiatkom 21. storočia vydávanie prameňov a ich výskum v maďarskej historiografii tak nezvyčajne čulý?

Anjouovský registár dáva priestor všetkým editormi poznaným archívnym dokumentom, ktoré majú niečo spoločné s uhorskými dejinami a pochádzajú z obdobia od 1. januára 1301 do 31. marca 1387. Vydané princípy spracovania prameňov, ako aj začatie vydávania série zväzkov sú spojené s menom Gyula Kristóa, ktorý až do svojej smrti v roku 2004 takmer celé štvrtstoročie usmerňoval vedecký projekt redakčnej rady, ktorej členmi boli László Blazovich,

Géza Érszegi a Ferenc Makk. Výskum od počiatku až dodnes usmerňuje vedecká dielňa stredovekých dejín v Szegedíne. Množstvo prameňov, pre neistý počet textových variácií jednotlivých dokumentov je možné súčasne len odhadovať a zahŕňa približne 40.000–45.000 jednotiek. Dokumenty prvej štvrtina anjouovského obdobia, teda do roku 1322, sú obsiahnuté v 6 zväzkoch. Od roku 1323 sú už listiny pochádzajúce z každého ročníka publikované samostatne. Vydanie všetkých dokumentov bude mať teda 70 zväzkov. Dopĺňajú ich ešte samostatné zväzky nedatovaných prameňov z čias Karola I. a Ľudovíta Veľkého, ako aj doplnkov, ktoré môžeme očakávať. Predmetom spracovania sú dokumenty, nachádzajúce sa v diplomatickom oddelení Maďarského krajinského archívu, ako aj v oddelení zbierok fotografií listín, a tiež deperditá, ktoré sa dodnes zachovali len v publikáciách.

Treba poznamenať, že v záujme spracovania všetkých zachovaných prameňov sú popri sebe dve súbežné snaženia. Snaha vydavateľa, aby séria zahŕňala všetky archívne dokumenty, známe členom redakčnej rady. Len tie dokumenty ostanú mimo pozornosti, ktoré nemajú nič spoločné so stredovekým Uhorskom, teda ich obsah nie je s nimi spojený v žiadnych súvislostiach. Na druhej strane pri vydávaní jednotlivých prameňov je snaha o čo najväčšiu dokonalosť, teda aby bádateľ dostal presné údaje o formálnych a ostatných znakoch prameňov, aby bolo jasné, či ide o pôvodný, prepísaný dokument, alebo či ide iba o obsahový prepis, regest, faksimile, výťah či preklad. Úlohou editorov je pripojiť k jednotlivým textom aj archívne signatúry a ďalšie, archívmi sledované údaje. Je potrebné poukázať ešte aj na to, že anjouovský regestár nerobí rozdiel medzi už doteraz tlačou vydanými a nevydanými prameňmi. Všetky spracované dokumenty sú opatrené regestami spracovanými na základe rovnakých princípov.

Spod tohto jednotného princípu sa vyčleňujú len regesty listín dalmátskych miest a pápežské obežníky. O listinách vydaných spomenutými mestami je možné povedať, že aj keď pri vymenúvaní hodnostárov spomínajú aj uhorského kráľa, okrem tohto údaju neobsahujú nič k dejinám Uhorska. Mestá nachádzajúce sa na dalmátskom pobreží sa tešili úplnej autonómii a ich písomnosti zachytávajú výlučne záležitosti úzko regionálneho charakteru. Pri týchto listinách nehrá významnejšiu úlohu ani to, či niektoré z miest práve patrilo pod uhorského kráľa, alebo pod benátskeho dóžu, alebo či vôbec niekoho uznali za svojho nadriadeného. Z týchto prameňov v prípade, že v nich uviedli meno uhorského panovníka, sú vyhotovené len veľmi stručné regesty a obsah a záznamy o nich obsahujú bibliografické údaje k ich ďalšiemu poznaniu. Podobne sa vyhotovovali regesty aj pri pápežských obežníkoch.

Úplne iná je situácia pri prameňoch pochádzajúcich z územia dnešného Chorvátska, keďže nad týmto územím vládol v 14. storočí slavonsky bán a z cirkevného hľadiska sa tu uplatnil záhrebský biskup. Keďže v 14. storočí títo hodnostári boli spojení mocensko-politickými väzbami s Uhorským kráľovstvom, z dokumentov sa vyhotovili rovnako rozsiahle regesty ako z dokumentov pochádzajúcich z iného územia Uhorska. Písomnosti so vzťahom k Slavónii je možné nájsť už aj v edícii *Codex diplomaticus* od Tadeusa Smiklasa, no napriek tomu nie je možné uspokojiť sa s týmto spracovaním bez ďalšieho výskumu. Medzi súčasne evidovanými listinami zo 14. storočia sa totiž nachádzajú aj také, ktoré doteraz neboli ešte vydané, ako aj také, ktoré doteraz neboli predmetom záujmu, alebo práve pre ich mierne odlišné znenie neboli opätovne publikované. Podobne postupovali aj pri spracovaní regestov, ktoré boli publikované v iných štátoch – v Rakúsku, Československu alebo Rumunsku.

Anjouovský regestár obsahuje regesty z jednotlivých listín v maďarskom jazyku. Kvantitatívne hranice vylučujú uverejnenie prameňa v plnom znení. Editori nenapodobňujú latinsko-maďarské zmiešané publikovanie prameňov, ktoré poznáme zo Žigmundovského regestára. Stanovenie jazyka anjouovského regestára znamenalo vážnu dilemu a výsledkom rozhodnutia boli tak či tak niektorí bádatelia sklamaní. Keď výťahy z prameňov sú v maďarskom

jazyku, medzinárodné odborné publikum môže len v obmedzenej miere využívať texty registov (čo by príliš nezmenila ani skutočnosť, ak by registry boli písané maďarsko-latinsky). Medzinárodný výskum by jednoznačne uvítal registry s latinským textom. V dôsledku používania tohto jazyka by sa však zúžil okruh maďarských používateľov a prvoradými používateľmi jednotlivých registárov budú predsa maďarskí bádatelia. Podľa posúdenia odborníkov nemôžeme pri takomto obrovskom projekte vylúčiť tých domácich záujemcov (inteligenciu, učiteľov, študentov a jednotlivých odborníkov z archeológie, filológie, právnych a vojenských dejín, dejín umenia a regionálnych dejín), pre ktorých registry v maďarskom jazyku znamenajú dostupnosť spracovaných dokumentov. Odborníci môžu aj tak cez archívne a bibliografické údaje siahnuť v prípade potreby po pôvodných textoch. Do určitej miery sa toto pravidlo vzťahuje aj na tých bádateľov zo zahraničia, ktorí neovládajú maďarský jazyk a ktorí chcú využiť plné znenie textov. Podľa vydavateľov, je dôležitejšie, aby sa obdobie Anjouovcov stalo dostupným pre domácich záujemcov. Za menej dôležitú považujú dostupnosť pre odborníkov zo zahraničia. V prípade dokumentov s medzinárodným významom, napr. mierové zmluvy alebo dohody, autori registov majú možnosť uverejniť prameň vo výňatku v pôvodnom jazyku. Okrem toho viaceré texty dokumentov uvádzajú podobne vo výňatku v prípade, že obsahujú nezvyčajné, zvláštne udalosti, alebo udalosti mimoriadneho významu. Aj v prípade registov v maďarskom jazyku sa v texte nachádzajú aj latinské slová vzťahujúce sa na príbuzenské pomery, hodnoty, alebo keď obsahujú právne výrazy, ktoré nie je možné presne preložiť, alebo ich obsah nie je jednoznačný. V zátvorke sa v latinskom jazyku sa uvádzajú všetky neurčité, nejednoznačné výrazy. V záujme kontroly sa aj pri uvedení dátumov pri všetkých časových údajoch uvádza v zátvorke pôvodné latinské datovania.

Čo obsahujú jednotlivé registry? Podľa predstavy vydavateľov všetky vecné informácie, všetky osobné a miestne názvy, číselné údaje, prípadne iné osobitosti. Opisy hraníc musia v každom prípade obsahovať všetky tvary mien, prírodných a umelo vytvorených objektov a všetky národné jazykové pomenovania. Vynechali sa však často sa opakujúce akési módné textové spojenia, teda formálne časti listín. V tomto prípade je výnimkou pri výsadných listinách jedine arenga, ktorú označili veľkým písmenom A, a ktorá obsahuje príčiny vydania listín v štylizovanej slávnostnej dikcii. Z formálnych častí však uverejnili aj tie, ktoré sa týkajú zakotvených garancií, konfirmácií a koroborácií.

Listiny sú zoradené v chronologickom slede. Medzi ne sú zaradené malým písmom písané a bez čísla tie, ktoré obsahujú chybné datovanie. Editor v takýchto prípadoch uvádza aj predpokladaný správny alebo predpokladaný dátum, príp. časový interval. Za registami nasledujú indexy. Pre úsporu miesta sa mená hodnostárov uvedených v kráľovských listinách sú zoradené do tabuliek. Jednotlivé zväzky obsahujú približne 5 – 7 tisíc mien a miestnych názvov, avšak pri opakovanom výskyte jednotlivých mien je možné počítať s dvojnásobným počtom týchto údajov. Nedostatky ukazovateľov podľa plánu odstráni elektronická databáza registov. V tejto sérii od roku 1990, keď vyšiel prvý zväzok, uzrelo svetlo sveta 21 zväzkov. V súčasnosti pramenná báza je spracovaná v jednotlivých zväzkoch do roku 1331 a pravdepodobne do konca tohto desaťročia sa ukončí uverejňovanie listín do roku 1341, aby sa potom dostali na rad dokumenty z čias vlády Ľudovíta Veľkého.

Význam tohto projektu je možné hodnotiť vo viacerých dimenziách. V každom zväzku sa nachádza veľké množstvo, minimálne jedna tretina, doteraz nepublikovaných a práve preto nevyužitých, doslova neznámych prameňov. Tieto so všetkými informáciami, ktoré obsahujú, rozširujú obzor doterajších poznatkov najmä z hľadiska regionálnych dejín, diplomatiky, genealógie a archantológie. Aj keď tento projekt sleduje predovšetkým historiografické účely, jeho využitie je oveľa širšie. Každá oblasť spoločenských vied môže čerpať z množstva

ponúknutých informácií, čo vlastne naznačuje aj možnosti využívania. Medzi inými môžu čerpať z predstaveného registára jazykoveda, etymológia, archeológia, dejiny umenia, dejiny práva, historická geografia, prípadne historická ekológia. Dá sa predpokladať, že jednotlivé zväzky ponúknu možnosť zostavenia akýchsi časovo následných údajov, a tým aj možnosť výskumu zložitých javov.

Pretože anjouovský registár nie je založený na selekčnom princípe, na jeho stránkach sa odhaľuje minulosť Karpatskej kotliny 14. storočia vo svojej celistvosti. V rámci Uhorského kráľovstva sa stávajú viditeľnými jednotlivé menšie regióny a životné pomery jednotlivých etník a väčších či menších ľudských pospolitostí. Všetko uvedené vytvára priaznivé podmienky nato, aby súčasní potomkovia ľudí žijúcich v ôsmich štátnych útvaroch, kedysi patriacich do jedného kráľovstva, vytvorili objektívny obraz o ich spoločnej minulosti. Dúfame, Anjouovský registár, podobne s inými veľkolepými edíciami prameňov, prinesie motiváciu, aby sa začalo so spracovaním pramenných materiálov doteraz zanedbaného obdobia Hunyadiovcov a Jagelovcov.

Tibor Almási
(Preklad: Veronika Nováková)

TÓTH K.: *A PALÁSTHY CSALÁD LEVÉLTÁRA 1256–1847*. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára Évkönyvei 7. Sorozatszerkesztő Csombor Erzsébet, Komárom-Esztergom Megyei Levéltár, Esztergom 2001, 267 s.

V ostatnom období vydali naši južní susedia vo viacerých archívoch formou diplomatára alebo registára listiny do roku 1526. Zdá sa, že edície prameňov v Maďarsku patria v súčasnosti medzi najpopulárnejšie projekty. Príčinou je nielen veľký bádateľský záujem o stredoveký materiál, ale aj to, že mnohí mladí archivári môžu takto uplatniť vedomosti získané počas štúdia. Medzi najmladšiu vekovú kategóriu maďarských archivárov, ktorí spracovávajú staršie fondy, patrí Krisztína Tóth, ktorá bola donedávna pracovníčkou archívu Komárňansko-ostrihomskej župy. Medzi jej prvé samostatné práce patrí archívna pomôcka *A Palásthy család levéltára* (Archív rodiny Palásthy), ktorá vyšla tlačou v roku 2001, no dodnes nie je všeobecne známa medzi slovenskými archivármi a regionálnymi historikmi. Rodina Palásthy mala svoje najväčšie majetky na území dnešného Slovenska, preto si ich archív zasluhuje našu osobitnú pozornosť. Archív rodiny je dnes uložený ako depozit v archíve Komárňansko-ostrihomskej župy, ktorý má sídlo v Ostrihome. Do tohto archívu sa dostal s archívnym fondom Hodnoverného miesta v Ostrihome, kam Pavol Palásthy odovzdal koncom 19. storočia. Archív hodnoverného miesta, podobne ako archívy hodnoverných miest u nás, prešiel v šesťdesiatych rokoch do archívu spomenutej župy. Napriek tomu, že archív hodnoverného miesta bol zo župného archívu vrátený späť dnešnému Primášskemu archívu v Ostrihome, rodinný archív zostal so súhlasom dnes žijúcich členov rodiny Palásthy v depozite župného archívu.

Fond rodiny Palásthy patrí medzi menšie fondy, ale k dejinám Hontianskej, Tekovskej a Nitrianskej stolice obsahuje veľké množstvo dokumentov. Rozsah fondu z obdobia po roku 1526 je 2,9 bm. Do roku 1526 obsahuje 224 listín. Najstarší originál pochádza z roku 1278, v odpise sa však zachovala aj jedna listina z roku 1256. Fond začal usporadúvať už Pavol Palásthy, ostrihomský biskup, ktorý v rokoch 1890–1891 vydal trojzväzkové dielo z dejín a dokumentov rodiny pod názvom *A Palásthyak* (Palásthyovia). Keďže archív rodiny bol odvtedy niekoľkokrát presťahovaný a pôvodné protokoly, do ktorých Pavol Palásthy zapísal ním usporiadané dokumenty, sa stratili, bolo ich treba znovu usporiadať. Niekdajšiu, už spomínaným biskupom vytvorenú štruktúru nebolo možné obnoviť, lebo jeho poradie dokumentov nebolo na nich vyznačené teda pri usporadovaní nedostali žiadnu signatúru. Pri novom spracovaní bolo práve z tohto dôvodu treba zaviesť nové signatúry. Fond dostal po novom usporiadaní dostal nasledujúcu štruktúru:

1. Stredoveké listiny (1278–1524)	224 kusov
2. Majetkovoprávne písomnosti rodiny Palásthy (1543–1798)	0,14 bm
3. Písomnosti Nitrianskej vetvy (1533–1781)	0,04 bm
4. Písomnosti Zadunajskej vetvy (1569–1795)	0,04 bm
5. Písomnosti Hontianskej vetvy (1582–1837)	0,9 bm
a) Beňadikovi potomkovia (1528–1794)	
b) Michalovi potomkovia (1560–1798)	
c) Tomášovi potomkovia (1527–1837)	
6. Písomnosti z procesu medzi rodinami Palásthy a Nedeczky (1587–1847)	0,55 bm
7. Súkromná korešpondencia (1675–1799)	0,12 bm
8. Zlomky a varia (1545–1824)	0,15 bm
9. Mapy, rodokmene, indexy	0,18 bm
10. Rukopisy Pavla Palásthyho	0,78 bm

Recenzovaná archívna pomôcka sa podobá na naše inventáre. Po úvode, ktorý obsahuje údaje o rodine a osude archívu, nasleduje súpis dokumentov nachádzajúcich sa vo fonde. Potom nasledujú menné a miestne indexy, osobitne pre obdobie 1528–1888 a po ňom zvlášť pre registár, teda z listín do roku 1526. V archívnej pomôcke je pri súpise dokumentov na prvom mieste zoznam listín do roku 1526, v ktorom je uvedená signatúra listiny, rok vydania, vydavateľ a poznámky, vzťahujúce sa najmä na fyzický stav alebo na spôsob zachovania. Za zoznamom listín nasleduje opis jednotlivých častí fondu podľa už uvedenej štruktúry. Z každého dokumentu je uvedený stručný obsahový regist. Dokumenty z časti majetkovoprávne písomnosti rodiny sa vzťahujú na hontianske majetky, najmä na Plášťovce, Dolné a Horné Rykynčice a Kosihovce. V prvej časti tejto skupiny sú zoradené písomnosti, hovoriace o obyvateľoch jednotlivých hontianskych majetkoch (od poradového čísla 1–12 vizitácie, súpisy príjmov, výťahy zo zasadnutia zemepanskej stolice) a od čísla 13–87 dokumenty k jednotlivým majetkom (k Plášťovciam: 13–37, Dolným a Horným Rykynčiciam od č. 37–52, ku Kosihovciam od č. 52–63, medzi nimi aj štatút obce z roku 1748, k Drienovu od č. 64–70. a k ostatným majetkom od č. 71–82).

V časti Písomnosti nitrianskej vetvy je 32 inventárnych jednotiek týkajúcich sa Koliňan a Žabokrekov nad Nitrou, v časti Písomnosti hontianskej vetvy sa nachádza 551 jednotiek, ktoré okrem členov a majetkov Palášthyovcov obsahujú dokumenty o rodinách Nedeczky, Rudnay, Litassy, Bossányi, s ktorými boli v príbuzenskom pomere. Korešpondencia obsahuje 124 listov a je zoradená chronologicky (uvádza sa len dátum a odosielateľ). Za inventárnym súpisom nasleduje registár listín pred rokom 1526. Editorka sa pri zostavovaní registov riadila pravidlami pri vydávaní rodinných archívov, ktoré zakotvil Iván Borsa vo svojej publikácii *A Szentiványi család levéltára* (Archív rodiny Szentiványi). V krátkych registoch sú uvedené všetky miestne a menné údaje, pričom miestne názvy sú prepísané v tvare, v akom sa vyskytujú v listinách. Výrazy, pri preklade ktorých by mohli byť odchýlky, uvádza v tvare, v akom sa vyskytujú v prameni. Dátum je prevedený, ale pôvodné datovanie je uvedené v zátvorkách. Prepisy pôvodných názvov umožňujú nájsť aj slovenské tvary, napr. listina č. 273 z roku 1481 obsahuje miestny názov *Supkowczkyhay*. Po listinách s presným datovaním nasledujú pod č. 347–370 tie, u ktorých pre torzovité zachovanie nebolo možné presne stanoviť termín vyhotovenia a prevažnej väčšine ani vyhotoviť regist.

Vyhľadávaniu v celej archívnej pomôcke napomáhajú menné a miestne registre, v ktorých sú pri lokalitách uvedené okrem župy, do ktorej kedysi patrili, aj ich dnešné názvy. V časti pomôcky, ktorá spracováva dokumenty z rokov 1528–1888 sa nachádzajú údaje k nasledujúcim lokalitám na Slovensku: Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Bátorová, Bátorovce, Borovce, Bratislava, Bzenica, Čabradský Vrbovok, Čechynce, Dačov Lom, Dolné Otrokovce, Dolné Pribelce, Dolné Turovce, Domadice, Domaniky, Dražkovce, Drienovo, Drženice, Galanta, Hnúšť'a, Horné Turovce, Horné Žemberovce, Hronovce, Hronský Beňadik, Chrenovec, Ipeľské Úľany, Jelšovce, Kalinovo, Kláre, Kleňany, Koliňany, Kosihy nad Ipľom, Kostolné Moravce, Kľačovo, Kravany nad Dunajom, Krupina, Krušovce, Levice, Liptovský Ján, Lišov, Litava, Lučenec, Modranka, Muráň, Mýtne Ludany, Nededza, Nemčianky, Nenince, Nevidzany, Nitrianska Blatnica, Nové Mesto nad Váhom, Obeckov, Obsolovce, Ondrejovce, Oponice, Plavé Vozokany, Pôtor, Radvan nad Dunajom, Rakovec, Rakovice, Stredné Plachtince, Stredné Turovce, Sucháň, Šahy, Šalgovce, Šarkan, Šišov, Tekovské Lužianky, Tekovské Nemce, Tešedíkovo, Trebušovce, Trnava, Turičky, Veľká Čalomija, Veľká Suchá, Veľké Turovce, Vlkanová, Vlkaš, Výčapky, Vyhne, Zbrojníky, Zemiansky Vrbovok, Zvolen, Žemberovce,

V registári, teda v listinách do roku 1526 sú údaje k lokalitám: Báb, Bajč, Balog nad Ipľom, Balvan, Baroč, Baštin, Bátovce, Belža, Biňa, Bobrovník, Bojnice, Beckov, Bory, Brhlovce, Bušince, Bzovík, Cerovo, Čachtice, Čebovce, Čermany, Čuklasovce, Dačov Lom, Demandice, Devín, Dežerice, Diakova, Diviacka Nová Ves, Divina, Dojč, Dolné Jasenovo, Dolné Pribelce, Dolné Šútovce, Domadice, Dražkovce, Drážovce, Drieňovo, Drženica, Dubník, Dubové, Dudince, Dvorany, Hatné, Holič, Hontianske Moravce, Hontianske Nemce, Hontianske Tesáre, Horša, Hostie, Hrachovo, Hrkovce, Hronský Beňadik, Hrubá Borša, Hrušov, Chlebany, Choča, Ipeľské Predmostie, Ipeľské Úľany, Jabloňovce, Janíkovce, Kálna nad Hronom, Kalník, Kalonda, Kamenné Kosihy, Kapince, Kapušany, Klátova Nová Ves, Kleňany, Koláre, Komoča, Kosihovce, Kostolište, Kovarce, Kľačany, Krásno nad Kysucou, Kremnica, Krnišov, Krškany, Krušovce, Kubaňovo, Laskár, Lazany, Lesenice, Lešť, Levice, Lipovník, Livada, Ľuboreč, Lučenec, Ludanice, Lupoč, Macov, Madunice, Milanovce, Martin, Marušová, Medovarce, Merovce, Nadlice, Nedanovce, Nededza, Nemčice, Nemčiňany, Nenince, Nitrianska Streda, Nové Sady, Obeckov, Olšovany, Ondrejovce, Opatovská Nová Ves, Ožďany, Plášťovce, Pernek, Peľany, Píal, Plachtince, Pleš, Plešivec, Pókatelek (dnes Dunajská Streda), Práznovce, Preseľany nad Ipľom, Rajčany, Rešica, Rimavské Zalužany, Rišňovce, Rykynčice, Sazdice, Seč, Sečianky, Seľany, Selice, Semerovce, Siladice, Sklabiňa, Slatina, Solka, Somorová, Stráže, Súdivce, Suchaň, Súľovce, Sušany, Šahy, Šipice, Šipkové, Širkovce, Štepanov, Tekovské Lužany, Topoľčany, Trebušovce, Trenčianska Závada, Trenčín, Trhovište, Trnovec nad Váhom, Tupá, Turovce, Uňatín, Urbanov, Varín, Veča, Veľká Čalomija, Veľké Bošany, Veľké Chyndice, Veľké Lovce, Veľký Cetín, Vinica, Vrakúň, Vrbovka, Vrbovok, Vrútky, Výčapy-Opatovce, Vydrany, Vyškovce nad Ipľom, Záborie, Zlievce, Zvolen, Žemberovce a Žilina. Údaje majú rozličnú úroveň, ale najmä k regionálnym dejinám môže byť každý z nich zaujímavý. V publikácii sa nachádzajú aj dokumenty, ktorých jazyk je slovenský. Túto skutočnosť autorka uvádza, nie všade však vedela určiť obsah takéhoto prameňa.

Práca Krisztiny Tóth by aj napriek tomu, že vyšla len v 500 exemplároch, by nemala chýbať v tých našich archívoch, ktoré uchovávajú archívne fondy z regiónu, kde sa majetky Palášthyovcov nachádzali. Publikácia by mohla byť podnetná aj pre nás, veď takáto práca vhodným spôsobom prispieva nielen k pozitívnemu vnímaniu archívu, ale dáva možnosť mladým archivárom na ich odborný rast.

Veronika Nováková

Autori

PhDr. Tünde Lengyelová, CSc., historik
(Historický ústav SAV, Bratislava)

Mgr. Gábor Strešňák, hlavný radca
(Ústav pamäti národa, Bratislava)

Márkusné Vörös Hajnalka, vedúca oddelenia, archivár
(Archív župy Veszprém, Veszprém)

Szendiné Orvos Erzsébet, hlavný radca
(Archív župy Hajdú-Bihar, Debrecen)

Mgr. Viera Bernátová, hlavný radca
(Štátny archív v Bratislava, pobočka Trenčín)

Kujbusné dr. Mecsei Éva, zástupca riaditeľa, hlavný radca
(Archív župy Szabolcs-Szatmár-Bereg, Nyíregyháza)

PhDr. Eva Vrabcová, hlavný radca
(Slovenský národný archív, Bratislava)

Dr. Almási Tibor, dekan, vysokoškolský profesor
(Filozofická fakulta univerzity v Segedíne)

PhDr. Veronika Nováková, riaditeľka
(Štátny archív v Bratislave, pobočka Šaľa)

Mgr. Hildegarda Pokreis, hlavný radca
(Štátny archív v Bratislave, pobočka Šaľa)